4 777

పరిశోధన

(సారస్వత ద్వైమాస పత్రిక)

పాల్కురికి సోమనాథ సంచిక

[Approved for the use of all Libraries]

EXTRACTS FROM THE PROCEEDINGS OF THE DIRECTOR OF PUBLIC INSTRUCTION, ANDHRA, MADRAS.

Dis. No. 2505/55 *Dated: 24-8-55.*

The following journal is commended for use in the libraries of schools, Colleges and Public Libraries.

Name : A Bi-monthly journal entitled '**Parisodhana**' devoted to Research of Indology.

Price : Rs. 1/- per copy. (Annual subscription Rs. 6/-) The journal can be had from Sri T. Ramachandra, Editor, Parisodhana, 2/583, Pycrofts Road, Triplicane, Madras-5.

* * *

K. RAGHAVA REDDY,
For Director of Public Instruction.

మన్మథ - వర్షర్తు, శరత్తు

9,10

ఆగష్టు-సెప్టెంబర్,
అక్టోబర్-నవంబరు 1955

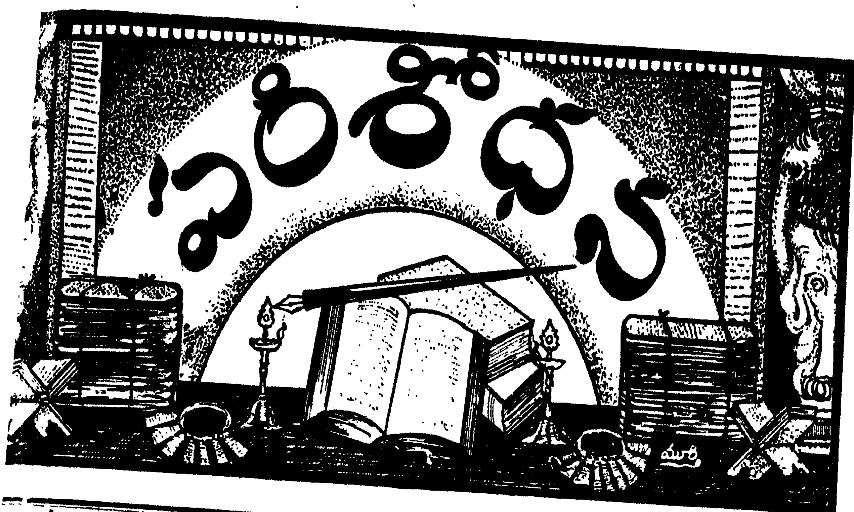
ఒక రూపాయ

అనుక్రమణిక

సూచన :

పరిశోధన హేమంత సంచిక ప్రముఖుల వ్యాసాలతో శ్రీ గురజాడ అప్పారాయ సంస్మరణ సంచికగా వెలువడుతుంది.

—మేనేజర్.

ి 2. | సంపాదకుడు : తిరుమల రామచంద్ర | సంయుక్తసంపాదకుడు : తిమ్మావఝ్ఝల కోదండరామయ్య | సంచిక 3,

మనవి మాటలు

తెలుగు తల్లికన్న తొలికవీ, జేజేలు !

ఆ నాడు వాల్మీకికి కలిగిన శోకం వైదికమైన అనుష్టుప్ ఛందో రూపంలో ఆదికావ్యమై అవతరించి నట్టు, నీ హృదయంలో పెల్లుబికిన భక్తి తెలుగు జాతి జీవిత రాగమైన సుందర దేశిఛ్ఛందస్సులో తొలితెలుగు కావ్యంగా-బసవ పురాణంగా-అవతరించినది. ఆ దేశి ఛందస్సును వైదిక ద్విపదతో సాటిగా ద్విపద అనినావు.

నీ కవితా వస్తువు రాజుల, రారాజుల చరితలు కాదు; చతుష్షష్టి శీల సంపన్నుడవు కదా-శీల సౌభాగ్యం, భక్తిసంపత్తి నిండారిన మడివాలు మాచయ్యల, బొంతల శంకరదాసుల జీవిత ఘట్టాలే. ఛందముననే కాక వస్తుపరిగ్రహణలోను నీ మౌలికతతో తర్వాతివారికి ఒరవడి పెట్టినావు.

నీవు చెప్పినదెల్ల అపూర్వమే. బసవని వివిధ రీతుల పొగడినావు; ఆ పొగడికలు శతకసాహిత్యానికి బ్రతుకుగా, ఉదాహరణ వాఙ్మయానికి ఉదాహరణగా గద్యలకు కొలబద్దగా, వచనాలకు ప్రవచనంగా, జీవిత చరిత్రలకు జీవితంగా పరిణమించినవి. నీకు సారస్వత ప్రపంచంలో సాటి రాగలవా డొక్కఁ ఆచార్య హేమచంద్రుడే.

నీ జన్మతో పవిత్రమైన తెలంగాణా తెలుగు నాడుకు తలమానిక మౌతున్న నేడు మరొకమారు నీకు జేజేలు !

పదాల పుట్టుపూర్వోత్తరాలు :

పాల్కురికి సోమనాథుని భాష

శ్రీ కోరాడ రామకృష్ణయ్యగారు

ఆంధ్రభాషా వాఙ్మయ పరిణామచరిత్రలో పాల్కురికి సోమనాథుడు, అతని రచనలు ఒకముఖ్య ఘట్టముగా నేర్పడును. వాని ప్రాముఖ్యము వాని విలక్షణత్వమునుబట్టియే కలిగిన దనవచ్చును. ఏమిటా విలక్షణత్వమైన-అప్పటి దేశ కాలపరిస్థితులలో మనకు తెలిసిన దానిని బట్టి చూచిన, అతనివిషయమంతయు విలక్షణమే అనిపించుచున్నది. అతడొక బ్రాహ్మణకుటుంబమున పుట్టినాడు. వేదముల పరిజ్ఞానము బాగా కలిగినవాడు. దేశమున నన్నయాదుల కాలమునుండి బాగా వెల్లుసాగుతున్నది వైదికమతము. అట్టి పరిస్థితులలో కన్నడదేశమునుండి పొంగిపొరలి యీదేశమున ప్రాకజొచ్చిన అవైదిక వీరశైవ మతము నవలంబించి-బ్రాహ్మణులను, వేదములను, వైదికమతాచారములను తనరచనలలో తెగ తిట్టుటకు సిద్ధపడినాడు. నన్నయాదుల కాలము నుండి సంస్కృతభాషాభిమానము, కావ్యాదులను దెనిగించుట, సంస్కృతవృత్తముల సంగ్రహణము, ఆరూఢగద్యాది సంస్కృత భూయిష్ఠరచన, పండితలోకములో సామాన్యముగా నాదరింపబడినదగుచుండగా, ఈతడు వచ్చి—ప్రాచీనపురాణములను వదలి-ఆధునికుడగు బసవనిపురాణమును రచించినాడు-సంస్కృతవృత్తాదులను వదలి-ద్విపదలలో రచనచేసినాడు. సంస్కృత భూయిష్ఠరచన—సర్వసామాన్యము గాదని తెగడుచు—తేట తెనుంగుమాటలతో తన రచన సాగించినాడు. ఈ ద్విపదరచనలే కాదు. దీనితోపాటు ఈతని రచనలన్నియు గూడ అంతకు పూర్వము నన్నయాదు లవలంబించి ప్రవేశపెట్టిన సంస్కృత, సంస్కార భూయిష్ఠంబగు మార్గ ఫక్కికి భిన్నములై దేశీయఫక్కి ననుసరించిన వైనట్లు స్పష్టముగా దెలియుచున్నది. ఈతని కించుక పూర్వుడే యన దగిన నన్నిచోడుడు తనకాలముననె—దేశి మార్గంబులను-దేశీయములను గాజేసి, వరకవిత్వ రుడైనవాడు- తెలుగుకవిత్వము జెప్పవలసినదని హెచ్చరింప వలసినవాడైనాడనిన—అతని కాలమునకే తెలుగు కవిత్వముపై సంస్కృత సంస్కార ప్రాభవము హెచ్చగుచున్నదని, దేశీయు లగు తెలుగు కవులలో నొకయభిప్రాయ మేర్పడియున్నదనియు, తెలుగుపై గలుగుచున్న అట్టి సంస్కృత ప్రాభవముపైగల నిరసన భావమును (తాను వాస్తవముగా సంస్కృత లక్షణమునె హెచ్చుగా నుపయోగించిన వాడైనను) సూచించుటకే అతడు "దేశిఫక్కి" నంతగా ప్రశంసించినాడనియు నూహింపవలసియున్నది. ఈ విషయమె సోమనాథుడు

> "ఉరుతర గద్యపద్యోక్తులకంటె
> సరసమైపరగిన జానుతెనుంగు
> కూర్చెద ద్విపదల కోర్కె దైవార
> ఆరూఢగద్య పద్యాది ప్రబంధ
> పూరిత సంస్కృతభూయిష్ఠరచన
> మారుగా సర్వసామాన్యంబు గామి—"
> జాను తెనుగు విశేషము ప్రసన్నతకు"

అని వాచా—స్పష్టముచేసి-తన భాషా రచనా రీతులయందు-ఆ దేశిఫక్కినె యవలంబించి చూపినాడు. అనగా ఆకాలమున నన్నయ భారతరచన తరువాత-తెలుగుకవిత్వములో— మార్గ-దేశి రచనా విధానముల కొకవిధమైన పోటీ ఉండెడి దన్నమాట. నన్నయ తెలుగు కవితలో ప్రవేశపెట్టిన విధానముపై—దేశమున కొన్ని ప్రాంతములం దొకవిధమగు తిరుగుబాటు—(నిరసభావము) ఏర్పడినదని తలంప వచ్చును. దానికి కాలము కర్మము సమకూడుటచే-పాల్కురికి సోమనయందా తిరుగుబాటు భావము కేంద్రీకరించి—మతవిషయమునను, సాహితీరీతుల విషయమునను, సాహిత్యవస్తువు విషయమునను గూడ, మార్గఫక్కి కీతనిని ప్రతిభటునిగా జేసి నిలువబెట్టినది.

భాషా విషయములో అతని సంస్కృత

భూయిష్ఠరచనకు ప్రతిగా నీతడు జాను తెనుగు చేపట్టినాడుగదా. మతమున-ఆతని త్రిపురుషాదిక పూజావిధానము, జపహోమతత్పరత్వము మొదలగువానితో గూడిన వైదికమతమునకు బదులుగా-అవైదిక వీరశైవమును చేపట్టినాడు గదా. శిష్టపండితలోకమును-సత్సంభావితర సరసీవనంబులను-ఆసఫల కధిపతులై—"హాను కరుదొట్టి పూరు ఫరతేశుల" వంటి కల్పనగా జెప్పుకొని-అమల సువర్ణశృంగయుతకపిలగో శతంబు దానమిచ్చిన ఫలంబు భారత శ్రవణంబున గల్గునని తలంచి భారత శ్రవణాభిరతులైన-రాజన్యులను మెప్పించుటకు గాక-శైవమతమును సర్వసామాన్యముగ జేసి, సామాన్యజనులలో వ్యాప్తి గాంచునట్లు చేయుటకు గాను నేట తెలుగుమాటలలో నన్నయవాడి నొల్లని ద్విపదలోనే బసవ పండితారాధ్య లనుమహితకల చరితములను పురాణములుగ రచించినాడు గదా. ఇంతే గాక ఇంక ననేకములగు దేశి రచనాభేదములగు—ఉదాహరణములు, రగడలు, గీతములు, శతకము, గద్యలు, అష్టకములు, మొదలైన వానినే రచించినాడు. కాని మా... నల పొంతకు బోలేదు. శైవమతి... ...నత డవలంబించిన యీ దేశి ఫక్కి. ఈతని తరువాత వైష్ణవమతసరణిగా తిరుపతిలోని తాళ్ళపాక కవులుకూడ నవలంబించి-సంకీర్తన పదలు, శతకములు, సీసములు, ఉదాహరణములు, రగడలు, గద్యలు మొదలగువాని రచించి సోమనాథుని పద్ధతినే అనుసరించినవారైనారు. ఇట్టి దేశి రీతినీ బాగుగ్యము శైవమత ప్రచారములో నున్నట్లే మనము గ్రహించుటకు దగిన యవకాశమేమియు గానపడదు. ఈ దేశీయ రచనారీతులను గూర్చి, వాటి ప్రసిద్ధిని గూర్చి మొదట తెలిపినవాడు సోమనాథుడే అనవలె. కేతన వీని నెత్తనేలేదు. పెద్దనలక్షణకర్తగా గ్రంథబాహుళ్య భీతిత్వమును ప్రకటించుచు మొదట అత్యల్పముగనే సూచించినాడు. ఏమైనను ఈలాక్షణికులు ప్రబంధ లక్షణమునుగూర్చి సంస్కృత ఛందఃఫక్కిని అలంకారరీతులను గూర్చి చెప్పినంత ఉత్సాహముతో నీ దేశీయరచనల లక్షణమునుగూర్చి చెప్ప బూనుకొనలేదు. అట్టి సందర్భములో తొలుత తెలుగు సాహిత్యములో దేశీయ రచనలను గూర్చి-రచనలనుగూర్చియే కాదు- తెలుగు నాట గల అప్పటి దేశీయ (సంప్రదాయములు మొదలగు ననేకవిషయములను గూర్చి) భాషా, సాహిత్య, నాట్య, సంగీత, చారిత్రక విషయములు, స్థానికాచార వ్యవహారములు, జీవితలక్షణములు సంప్రదాయము లనేకము లీతని రచనలు మూలముగా మనకు సువ్యక్తమగుచున్నవి. శ్రీశైలవర్ణనము. పురుషుల వర్ణనము మొదలవానిలో వివిధ దేశీయజనుల యాచారవ్యవహారములు వ్యక్తమగుచున్నవిగదా. శివరాత్రి జాగరము సందర్భమున ఆకాలపుపాటలు-పద్యములు గీతములు, స్తవములు, మొదలగువాని రీతియే గాక, అప్పటి నాట్యరంగములు, నాటక ప్రదర్శన పద్ధతులు-భరతనాట్య ప్రయోగములు, సంగీత శాస్త్ర ఫక్కికలోని 108 రాగములు తాళములు. వాద్యములు-మెట్లు, గీతాలు మొదలగు వానిపేళ్ళతో గూడ నాకాలపు రీతిగతులన్ని యును తెలియుటకు పెట్టినాడు. ఆతని గ్రంథము లాకాలపు దేశీయ విషయవిజ్ఞానమునకు మహాఖని యనియే చెప్పవలసియున్నది. ఆ కాల

భాష

మరి యాతడు తన రచనలయందు ప్రయోగించిన తెలుగు భాషావిషయమునుగూర్చి మనము తెలంపదగియున్నది. నిఘంటువులకెక్కని పదము లనేకములున్నవని విమర్శకు లనేకు లిదివరలో చూపియున్నారు. పదములెగాక, పదబంధములు, సామెతలు, విశేషప్రయోగములు ననేకములున్నవి. అట్టి విశేష ప్రయోగముల నసామాన్య ప్రయోగములని చెప్పుచు కొందరు సమర్థించినారు. ఈ విశేష ప్రయోగములకై లాక్షణికత్వ మాపాదించి యాతని నలాక్షణికకవి యనువారు కొందరుగలరు. కావుననే మొన్నమొన్ననే చిరకాలాజ్ఞాత వాసమునుండి బయల్పడిన నన్నిచోడునితోపాటు, ఈతడును తెనుగు సాహిత్యమునందు చాల కాలము వెనుకబడియుండి శైవకవి బృందమునకు మాత్రమే యాదర్శ భూతుడగుచు అట్టట్ట మెలగుచు, ఇటీవలనే కొంత బయలుపడి మరల ఆంధ్రసాహిత్య ప్రపంచమున ప్రకాశింపజొచ్చినాడు. వీరి యలాక్షణికత్వ లక్షణమునుగూర్చియే మనమించుక పరిశీలింప వలసియున్నది. సోమనాథుని రచనలెట్లు తెనుగుసాహిత్యమున ఇతర మార్గముల మనమెరుంగలేని అనేక విజ్ఞానవిష

యములకు ఖనియని చెప్పుచున్నామో అట్లే నన్నిచోడుని గ్రంథముకూడ మరొక విధముగా మనము గ్రహింపలేని ఆతనికాలపుటనేక విషయములను గూర్చిన జ్ఞానము మనకు కలిగించినది. తెలుగు సాహిత్యములు మార్గదేశిభేదము-దానివలన గలుగు విశేషముల ప్రాముఖ్యము అట్టివానిలో నొకటి యని చెప్పవచ్చునుగదా. భాషా విషయమున - సన్నిహితభాషలతో తెలుగునకుగల సంబంధ బాంధవ్యముల నాతడు మనకు గోచరింపజేసినవాడనవచ్చు గదా. భాషా పరిణామ దృష్టితో జూచిన వీరిద్దరు లాక్షణికులుగా పరిగణింప బడుట ఎంత పరిహాస్యమో ఏపింపక పోదు. వీరి భాషకు లక్షణ మేర్పరచు వారెవరు? ఎవరి లక్షణమును బట్టి వీరి భాష అలాక్షణికమైనది? ఇంతకు తెలుగుభాష కప్పటికి లక్షణమే లేదే! కేతన యైనను వీరిభాషకు లక్షణము చెప్పసాహసించినాడా? ఆంధ్రశబ్దచింతామణి స్థితి అతుకులమారి బేరముగనే కనబడుచున్నది గదా! అదియైనను అప్పకవికి దొరకువరకు ఈ లోకములో నెవ్వరెరుగరు గదా-అప్పకవి చెప్పిన మాటే, అది. అంతే కాక మరొక మాట కూడ నాతడే చెప్పినాడు.

"ఆదిని శబ్దశాసన మ
హాకవి చెప్పిన భారతంబులో
నేది వచింపగాబడియు
నందునునందు నెగాని సూత్ర సం
పాదన లేమిచే తెనుగు
పల్కు మరొక్కటిగూర్చి చెప్పగా
రాదని దాక్షవాటీ కవి
రాక్షసుడీ నియమంబు చేసినన్"

దాక్షవాటీ కవి రాక్షసుడు చేసిన నియమమును గూర్చి నాతడు చెప్పిన దానిని బట్టి చూచిన క్రీ. శ. 16 శతాబ్దము వరకు కవిత్రయము వారి మార్గ ఫక్కి ననుసరించిన వారు-వారి రచనను చూచుకొని వ్రాసిన వారే గాని, ఆ కవిత్రయము వారి భాషకైనను లక్షణ మేర్పడినట్లే కనబడదుగదా! దాక్షవాటి కవిరాక్షసుని నియమమును బట్టియే తిక్కనాదులు కూడ రచించినప్పుడు ఈ తిక్కనకు పూర్వము వారో సమకాలికులో యనదగిన యితర కవులు - మతాదులలోను, అభిప్రాయములలోను నన్నయ పద్ధతికి భిన్నులైనప్పుడు-వారికి తోచిన రీతిని వారి కాలములలోని శిష్టవ్యవహార సంప్రదాయానుసారముగా వారు రచించినచో- గుడ్డువచ్చి పిల్లను వెక్కిరించిన దన్నట్లు-తరువాత లాక్షణికులు వచ్చి, వీరి నలాక్షణికు లనుటలో అర్థమేమున్నది? 19 వ శతాబ్దిలో వెలువడిన చిన్నయసూరి లక్షణమను కొలతబద్దను బట్టియా మనము 6, 7 శతాబ్దములకు పూర్వమున గల మహాకవుల రచనలలోని భాషయొక్క విలువ నెన్నబూనుట? కవి రాక్షసుని కాలము నిశ్చయముగా మనకు తెలియక పోయినను, అప్పకవిని బట్టి కూడా ఆతని నియమము నన్నిచోడ సోమనాథులకు వర్తింపనే వర్తింపదు. నన్నయ మతానుసారియై ఆతని భారతమును ఆతని సంహితా దృష్టితోడనే రచించినాడు గనుక తిక్కన ఆతని కృతు లరసికొనియే తానును రచించి యుండవచ్చును. కాని ఆతనికి ముందు వారు - అన్యమతావలంబకులు - ఆతని రచనా ఫక్కిలో నేభవింపని వారట్లు చేయవలసిన పని యేమి? కావున సోమనాథాదులు అలాక్షణికులన్న వారే లక్షణ జ్ఞాన హీను లగుచు-అలాక్షణికు లగుచున్నారు.

ఇంతకూ ప్రతి కాలములోను అప్పటి వ్యవహార భాషకు, ఆ కాలములోని కావ్య భాషకు ఏదో కొంత భేద ముండకపోదు. ఈ రెండును రెండు భిన్న ప్రవాహములుగా ప్రతి కాలములోను ప్రవహించి వచ్చుచునే ఉన్నవి. నన్నయకు పూర్వకాల మందలిస్థితి చూచిన అప్పటి అద్దంకి, బెజవాడ శాసనములలోని పద్యముల భాషకు, సామాన్యముగా ఇతర శాసనములలో వ్రాయబడిన భాషకు చాల వ్యత్యాసము కనబడుచునే యున్నది. కాని ఆశాసన పద్యములలో ప్రాస్సి, అప్రపుటవంటి కొన్ని వికృత రూపములు, పదబంధములు మొదలైనవి కనబడినను దానిని కావ్యభాషయే యంటిమి. నన్నయ ఆ కాలములో అల్ప కావ్య రచనకు మాత్రమే అలవడియున్న ఆ భాషను చేపట్టి సంస్కృత భాషా ప్రభావమును దానిపై బాగుగా ప్రసరింప జేయగలిగిన మహత్వము గలవాడగుటచే-తెనుగు భాషను కొంత సంస్కరించి, దాని శక్తి నపారముగ విస్తృతిచేసి, మహాభారతమువంటి మహాస్వాదు ఫలమును మన కందించినాడు. ఈ చేసిన మార్పునకు సంస్కారములకు ఆయా ప్రాంతము

లందలి శిష్యుల వ్యవహారము, కవుల నిరంకుశత్వము తప్ప వేరు నియమావళి ఏమియు గానరాదు. అంతకు పూర్వము 'ప్రస్సి'-ఏడ్లు, ఎణుంబోది-అని ఉన్న రూపాలను (అప్ప కవి శిష్ట వ్యవహారములోనివే)-నన్నయ తన కాల వ్యవహారమును బట్టి డస్సి, ఏడు, ఎనిమిది-అని ప్రయోగించినాడు.

నన్నయ కాలమున గూడ-శాసన భాషలో ననేక పదములలో 'ఱ'-కారము వ్యవహారములో నుండెననుటకు రణస్తిపూండి శాసనమే నిదర్శనము. అట్లే దీర్ఘము మీద నిండు సున్న ఆతని తరువాత కొన్ని శతాబ్దముల వరకు-ఇప్పటికిని కొన్ని ప్రాంతములలో కొన్ని శబ్దములలో-వాడుకలోనుండినది. కావుననే ఆతని తరువాతి వారు దీర్ఘము మీద నిండు సున్నగల శబ్దములను ప్రాసలో ప్రయోగించినారు. దీర్ఘము మీద నిండు సున్న లేదని ఇటీవలి లాక్షణికులు సూత్రించి నంతమాత్రమున ఆ సూత్రమును గూర్చి యెరుగని పూర్వ కవులను గాని, ఇప్పటికిని వాడుచున్న జన బాహుళ్యమును గాని వద్దని మనము అరికట్ట గలమా? అట్లే నన్నయ 'కరుకంఠు'డు ప్రయోగింపగా, తరువాతి వారు తమ కాలములోని పుడమీఱుడు దీపకంభములు, చౌదశాబ్దములు మొదలగు వానిని ప్రయోగించినారు. ఒక దానిని లాక్షణిక మని సమర్థింప జూచుట, తక్కిన వాని నలాక్షణిక ములనుట యెట్లు పొసగును? మన కిప్పుడు అంత పరిపాటిలో లేక వికృతములుగా గనబడు రూపములను "అభిలషణము, అనుజ్ఞానము, సాదనము, ప్రస్తనము, అవకర్ణించుట (దుర్యోధను)-దూషించుట (విఘాతించు అను అర్థములో), ధారుణి, ఉపలంభించుట, మహాత్మత"-మొదలగు వానిని నన్నయ ప్రయోగించినాడు. ఆతని జాతీయము-కారకము-ఇప్పుడు మన కర్థమగుటయే కష్టమగుచున్నది. కాని అతనిని లాక్షణికునిగనే గ్రహించి, అట్లే తమ కాలములో శిష్టుల వ్యవహారములోనే యుండుటచే గాబోలు నన్నిచోడాదులు ప్రయోగించిన "సాన్నిధ్యత, మహదేవి, కాళిదాసి, అభిషేహాకర్త, బ్రహ్మత్య, అలంకారించు, ఉత్సాహించు, అహంకారించు, రండ, పొండ, కస్వ, తర్గు, కుర్యు"-అను రూపములను, అట్లే భక్తులిండ్లు, కలిగుండువంటి సంధులు మొదలగు వానిని అలాక్షణికము లనుటలో న్యాయమేమున్నది?

ఇంతకును-మనము గమనింపవలసిన విషయమిది: నన్నయ తెలుగు భాషకు కొంత సంస్కారము గల్పించి మహాభాగితమువంటి యుద్గ్రంథము వ్రాసినట్టి-ఆతని తరువాతి వారు నన్నయ చేసిన సంస్కారములను గ్రహించుచునే, తమ తమ కాలములందు-తమ దేశభాగములందుగల వ్యవహారమును బట్టి శిష్ట వ్యవహారానుకూలముగనే తమకు తోచిన వ్యవహార ప్రసిద్ధములైన రూపములను గ్రహించి తమకు ప్రామాణికమని తోచిన భాషలో గ్రంథములు రచించినారు. కాని నన్నయాదుల వైదికమతమునకు దేశములో సిగత్వమేర్పడిన పిదప కవిత్రయము వారి, వారి యనుయాయుల గ్రంథములకు ప్రామాణికత్వము సిద్ధపడుటచే, వారి భాషా సంప్రదాయములకే ప్రాబల్యము కలిగినది. వానిని బట్టి రచింప బడినదియని నెప్పబడిన 'ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి'-అది నన్నయ రచితమేయని దానిపై నాధారపడి రచింపబడిన తరువాతి లక్షణముల బట్టి, తొలికవుల రచనలను పరిశీలించుట చేత-వీని దృష్టిలో నారలాక్షణికులగుట తటస్థించినది. ఇంతకును లక్షణము విషయమున నేడాల నేమో ఎందు మన్నాము గాని, నన్నయ తిక్కనల భాష, వారి జాతీయము, వారి కారకము-ఇప్పుడు మనకు సులభముగా అర్థమగుచున్నవా? వారు ప్రయోగించిన పదములకు గాని,పదబంధములు, జాతీయము వగైరాలకు గాని సరియైనపట్టికలైన మనకుగలవా? పాఠభేదముల విషయమైన తగాదాలు అప్పకవి నాటినుండియు ఉండనే ఉన్నవి. కావున తొలికవుల కావ్య భాషను ఆయా కాలములందలి శాసనాదులందలి భాషతో బోల్చి పరిచూచి దానిక ప్రత్యేకలక్షణముల నేర్పరచుకొనవలసినదే గాని, ఒక దానిని బట్టి మరియొకరి భాష నలాక్షణిక మనుకొనుట యుక్తము కాదు. అందు సోమనాథుని భాష ఆతని సాహిత్యము వలెనే అనేకాపూర్వ విషయములకు ఖని.

—:♦:—

మనిషి-మనస్సు

సోమన నిర్వచించిన మతం

శ్రీమతి ఎం. ఆదిలక్ష్మిగారు

* :———

పండ్రెండవ శతాబ్దిలో వీరశైవమతము కర్ణాటాంధ్రదేశాల్లో విరివిగా వ్యాపించినది. కాలచుర్యవంశీయుఁడు కల్యాణకటకాధిపతి యగు బిజ్జలుని దండనాయకుఁడగు బసవనయే ఈమత ప్రవక్తయని కొందఱు తలంతురు. కాని దక్షిణదేశమునం దనాదిగానున్న శైవమే బసవనచే పునరుద్ధరింపఁబడి వీరశైవ మతస్వరూపమును దాల్చినదనుట సమంజసము. ద్రావిడదేశమున ప్రసిద్ధులైన శివభక్తులగు నఱువది మూవురు నాయనారుల జీవితములను బరిశీలించినచో, వారిదియు వీరభక్తిగనే మనకు గానుపించును. శివభక్తులను శివుని ప్రతిస్వరూపముగా గ్రహించి వారేదికోరిన దానిని సిద్ధింపఁజేయుట వారి చరిత్రలందు గోచరించును. కావున వీరశైవము బసవనచే నేర్పఱుపఁబడిన క్రొత్తమతము గాక పునరుద్ధరణలో కొన్ని కూర్పులతో, చేర్పులతో నూత్నరూపముదాల్చిన ప్రాచీనశైవమే యగును. అంతేగాక దక్షిణదేశమున లకులీశ పాశుపతమని, కాలాముఖ, మహావ్రతాదులని శైవమతభేదములుండినవనుట చారిత్రకముగా నందఱెఱిగినదే. వీనికిని వీరశైవమునకు చాలపోలికలున్నవి. వీరశైవ మనుపేరిటి మతమున్నట్లు తెలియుటలేదు. పునరుద్ధరింప బడినపుడే యీ నామము ప్రసిద్ధమైయుండ నోపును. కావున బసవనచే సృష్టింపబడినదిగాక, నూతనోత్తేజముతో నుద్ధరింపబడిన శైవ మతమే వీరశైవము.

బసవన ప్రచారముచేసిన శైవమతములో భక్తియే ప్రధానము. జాతిమత, లింగ వివక్షతలు లేవు. వేదోక్తకర్మలనిరసనము, శివోత్కర్ష, భక్తిచే భగవంతుని పలికించుట ఈ మతలక్షణములుగా కనిపించును. గురులింగ, జంగమ, ప్రసాదాదులు, విభూతి రుద్రాక్షాది రుద్ర చిహ్నాలు నీ మతముతో నవినాభావ సంబంధముగలవి. బసవపురాణమున సంగమేశ్వరుఁడు బసవనకు ప్రత్యక్షమై బోధించిన ధర్మములు మన కీమత సంప్రదాయములను తెలియఁజేయును.

"వచ్చిన పోయిన వారిచే నీదు
సచ్చరిత్రము విని సంతసిలుదుము
గతకాల వర్తనకంటె సద్భ
మితిదప్పి నడవకుమీ బసవన్న
శూలి భక్తాలిదుశ్శీలముల్ గన్న
మేలకాఁ గైకొనుమీ బసవన్న
పట్టిన వ్రతములు ప్రాణంబుమీఁద
మెట్టిన విడువకుమీ బసవన్న
వేఱుభక్తులజాతి వెదకకుండుటయె
మీఱిన పథము సుమీ బసవన్న
చిత్తజాంతకు భక్తి చెడనాడుఖలుల
మృత్యువుగతిఁ ద్రుంపుమీ బసవన్న
వేదశాస్త్రాగ సంపాదిత భక్తి
మేదిని వెలయింపుమీ బసవన్న
తిట్టిన భక్తులు కొట్టినఁ గాల
మెట్టిన శరణనుమీ బసవన్న
యేఁదప్పనట్టుగు నిలఁ బరస్త్రీల
మీఁదఁ గన్నార్పకుమీ బసవన్న
సాధ్యమౌ భక్తి ప్రసాదేతరం బ
మేధ్యంబకాఁ జూడుమీ బసవన్న
నిక్కంపు భక్తికి నిర్వంచకంబు
మిక్కిలి గుణము సుమీ బసవన్న
ఎప్రొద్దు జంగమం బేనకాఁ జూడు
మీ ప్రసాదము గొనుమీ బసవన్న
నాలుకకింపుగా శూలిభక్తులను
మేలకా నుతియింపుమీ బసవన్న
యేమైన వలసిన యెడగైనఁ దలఁపు
నీ మమ్ము మఱవకుమీ బసవన్న
మోసపుచ్చు శివుండు బాస లేమఱకు
మీ సత్య మెడపకుమీ బసవన్న"
—బసవపురాణము. ప్రథమాశ్వాసము.

బసవన భక్తిమతము పామరజనరంజకమైనది. కల్లిదేవయ్య అను భక్తుఁడు కుక్కలచే వేదములను చదివించినాఁడు. కావున సకలజాతుల వారు లింగధారణ పొంది శివమతాను యాయులైరి. స్మృతి యేద్దెనను నది సక్రమముగా సదాశయముతో నిర్వహింప బడవలయును. కాయక వ్రతము మనకు భక్తుల చరిత్రలలో

గాన వచ్చుచుండును. కష్టపడి సముపార్జించిన ధనమును శివభక్తులకై వినియోగించుటను మనకు బసవ పురాణ పండితారాధ్య చరిత్రల యందుగల భక్తుల కథలలో గాననగును.

దీనిని బట్టి యీ మతము స్వార్జితమగు ధనమునకే ప్రాధాన్య మిచ్చుచున్నదని తేటపడును.

సోమనాథుని యనుభవసారమున మనకు శివభక్తి స్వరూపము వ్యక్తమగును. గురువనగా శివదీక్షనిచ్చుగురువు. అతడు శివస్వరూపుడు. శిష్యుడా దీక్షాకాలమున గురుహస్తము తన మస్తకమును సోకినపుడు రెండవ జన్మమును పొందినవాడగును. అప్పటినుండి అతడా గురుహస్త సంజాతుడు. ఇక శివభక్తు డెవ్వడైనను సరియే; వాని కులగోత్రములలో పనిలేదు. అతనిని శివస్వరూపునిగా భావించి యర్చింపవలెను. శ్రీపతి పండితుడు బ్రాహ్మణేతరుడగు నొకభక్తుని పూజించినందున బ్రాహ్మణు లాతని వెలివేసిరి. కాని యాతడు తన భక్తిమహిమచే అగ్నిహోత్రుని తన అంగవస్త్రమున బంధించి బ్రాహ్మణులకు బుద్ధి వచ్చునట్లుచేసెను. మల్లికార్జున పండితుడును భక్తియే ప్రధానముగాని కులమత గౌరవము కాదని నిరూపించినాడు.

ఇంతకు చెప్పవచ్చిన దేమనగా బసవన జంగమ సంప్రదాయమునకు పండితారాధ్యుని ఆరాధ్య సంప్రదాయమునకు-రెంటికిని కులమత వివక్షత లేదు. వీరశైవమత వాహిని రెండు స్రవంతులుగా ప్రవహించినది. ఒకటి బసవన జంగమ సంప్రదాయము. వేద కర్మల నిరసనము, సర్వజన సమానత్వమును ప్రతిపాదించి సంఘమున నైక్యము శివభక్తి మూలమున నాపాదించ దలచినది—ఆ మతమునే పండితజన సమ్మతము గావించుటకై మల్లికార్జునపండితారాధ్యు లది వేదసమ్మతమని, శ్రుతి స్మృతి పురాణాగమాది హైందవ ధర్మ గ్రంథములు శివోత్కర్షనే చాటుచున్నవని, విభూతి రుద్రాక్ష, లింగ ధారణాదులు వేదములలోనే విహితములని నిరూపించినాడు. అంతేకాని జంగమారాధ్య సంప్రదాయములు వైరసిద్ధాంతములను జాటుచున్నవనుకొనరాదు. సాధారణముగా పామర జన సామాన్యమునకు భక్తి మహిమలను కనులయెదుట సప్రమాణముగా జూపిన చాలును. వారిలో విశ్వాసము ప్రబలును. బసవన నీ భక్తి మహిమలు - వంగకాయలను లింగములను చేయుట, జొన్నలను ముత్తెములను చేయుట, విషము తిని జీర్ణించుకొనుట మున్నగు మానవాతీత కార్యము లాతనిపై జనులకు విశ్వాసమును భక్తిని గలిగించినవి. కాని పండితు లంత సులభముగా నమ్మువారు గారు. వారికి శాస్త్ర సమ్మతి ముఖ్యము. కావున బసవనకు సాహిత్యమంతగా నవసరము కాకపోయినది. భక్తి గేయములను, వచనములను పాడి భక్తుల నాకర్షించుట మాత్రమే అతనికి కావలసి వచ్చినది. కాని పండితుని పరిస్థితి వేఱు. మాట మాటకు ప్రశ్నించు వేదశాస్త్ర పండితుల నతడు జయింప వలసివచ్చినది. కావుననే సోమనాథుడు సర్వమతవాద ఖండనమును పండితారాధ్యుడే చేసినట్లు పండితారాధ్య చరిత్రమున వర్ణించినాడు. బసవన పైగా దండనాయకుడు. అతనికి రాజకీయ మగునధికారమును నుండినది. పండితుడు సామాన్య పండితుడు మాత్రమే. కావుననే వీరశైవము మల్లికార్జున పండితారాధ్యుల చేతిలో నొక క్రొత్త రూపును ధరించినది. జననమరణాదిసంస్కారము లీసంప్రదాయమువారికి నొకటే. కాని వేద సమ్మతిని పొందినదగుటచే నారాధ్య సంప్రదాయమువారు గృహ్యసూత్రముల ప్రకారము ఉపనయనాది సంస్కారములను గూడ పాటింతురు. లింగధారణ దీక్షయు నైకొందురు. జంగము లుపనయనాది వేదకర్మల గర్హింతురు. జాతాశౌచ రజశ్శౌచ మరణ శౌచములను పాటింపరు.

మన పాల్కురికి సోమనాథుడీ రెండు సంప్రదాయములను తన గ్రంథముల మూలమున వ్యాప్తికి దెచ్చినాడు. అనుభవసార రచనానంతర మీతడు బసవని గూర్చి సమగ్రముగా దెలిసికొని యుండ నోపును. 'బసవ శతక, గద్య, పద్య, ప్రబంధాభి రాముండు పాల్కురికి సోముడనగ'యని తన్ను గూర్చి చతుర్వేదసారమున జెప్పియున్నాడు. చతుర్వేదసారమునను, అనుభవసారమునను కూడ నాతడు వీరశైవ సిద్ధాంతములను వేదసమ్మత మొనర్చినాడు.

పాల్కురికి సోమన శివ పారమ్యమును ప్రకటించుచు సృష్టి స్థితి లయముల కన్నింటికి శివుఁడే మూల కారణమని, అజాచ్యుతాదు లాయా కార్యములకై నియమితులైరని స్పష్టపఱచును. విష్ణువు శివునకు విరోధిగాఁడు. పరమభక్తుఁడు. పూజ కొక పువ్వు తక్కువ కాఁగా తన కంటిని యర్పించి చక్రమును బడసినాఁడు. శివుని "దక్షిణ వామ భాగాంగములందు దొరఁగఁడు ఘర్మ బిందువులను" హరి బ్రహ్మలు జన్మించిరని చెప్పియున్నాఁడు.

సోమన లింగధారణ దీక్షావిధిని గూర్చి చెప్పకున్నను దీక్షితుఁడగు భక్తుఁడు చేయవలసిన లింగార్చనా విధిని వివరించియున్నాడు. పండితారాధ్య చరిత్రమందు మల్లికార్జున పండితుని పూజాదికమును వర్ణించుచు నా ప్రకరణమునకు దీక్షాప్రకరణమని పేరిడినాఁడు. అరచేత లింగముంచుకొని రాజవ దుపచారములతో శివపూజ చేయవలయును. అట్టి లింగార్చనా సమయమున శివభక్త లరుదెంచిన జంగమ శివస్వరూపులగు వారిని యర్చించుట విధి. అంతవరకు పూజ లందుచుండిన లింగ మంతరిక్షమున నుండును. ఈ విషయము మల్లికార్జున పండితారాధ్యులయొద్దకు శివ పూజా సమయమున పోరండ్ల గూరసానమ్మ, బెలిదేవ వేమనారాధ్యులు వచ్చినపుడు స్పష్ట పరుపబడినది.

వీరశైవమున శివభక్తుల మహిమ శివునికన్న ఘనతరమైనదిగా నిరూపింప బడినది. వీర భక్తిచే బలవంతముగా భగవంతునిసాన్నిధ్యము పొందగలరు. తా మనుకొన్న కార్యములు చేయగలరు. శివుఁడు కాలకూట విషయమును కంఠమున నిలుపగా బసవడు తాను విషమారగించి, ఇతరుల నారగింపజేసి జీర్ణింపచేసినాఁడు. చంద్రోదయమును సోమన యెంత మనోహరముగా నీ విషయముతో జోడించి వర్ణించినాఁడో చూడుడు.

"మల సంహారుడు జటా మకుటంబుమీఁద
నిలిపియు నాకందు నెఱి బుచ్చలేడు
భక్తుల పాద సంస్పర్శనంబునను
వ్యక్తిగా నిర్మలత్వంబు బొందుదును
అని యాత్మ దలపోసి యరుదెంచు మాడ్కి
వనజారి ప్రాఙ్ముఖంబున నుదయించె."

బసవ. తృతీయాశ్వాసము

పార్వతి ప్రమథులకు విందుబెట్టు సందర్భమున శివుఁడు పార్వతితో తన భక్తులగు ప్రమథుల మహిమ నిట్లు తెలియజేయును.

"లింగాంశు ల య్యాదిలింగ సంభవులు
లింగమూర్తులు మహాలింగైక నుతును

* * *

లింగాభిమానులు లింగశాసనులు
లింగ సత్ప్రాణులు లింగ తత్పరులు
సర్వ శుభోదయుల్ సర్వాధిపతులు
సర్వ సంపూర్ణులు సర్వకారణులు
వేయేమి? ప్రమథుల కాయంబు మాకుఁ
గాయంబుగా కొండు గాయంబు గలదె?
ఇందొక్క ప్రమథునియిచ్ఛ నజాండ
సందోహములు సెడు జనియించు నిలుచు
నది గాక హరి విరించ్యాది దేవతల
గురియింతు రను బెల్ల నిది యెంత పెద్ద
తప్ప కిందొక్కఁడు తెప్ప వెట్టుడును
నప్పుడె సర్వసంహార మాననిన
గావున వర్ణింపగా నగోచరము
భావించి చూడ మా ప్రమథుల మహిమ."

—బసవ. ద్వితీయాశ్వాసము.

వీరశైవమత ప్రధానాంగములు గురు, లింగ, జంగమములు. గురువులలో దీక్ష నొసంగు గురువు తండ్రితో సమానుఁడు. అతని హస్తజన్యత్వము శిష్యుని దీక్షితుని గావించును. విద్యను గఱపిన వాఁడు శిక్షా గురువు లేక, విద్యా గురువు. తుది యాదర్శమునకు జేర్చు వాఁడు మోక్షగురువు. ఈ మువ్వురు ఒక్కడే యైయుండవచ్చును, లేక వేర్వేరు వ్యక్తులు కావచ్చును. ఉదాహరణకు సోమనాథుఁడు 'గురులింగ వరకరోదర జనితుఁడు'—కరస్థలి విశ్వనాథుఁడు కవితా గురువు, కట్టకూరి పోతిదేవర పదాంబుజములనుండి షట్పదమువలె సోమన విద్యా గ్రహణ మొనర్చినాఁడు.

వీరశైవమున లింగము ప్రధానస్థానము నాక్రమించును. లింగము విగ్రహమాత్రమో శివుని చిహ్నమాత్రమో కాక శివస్వరూపమే యని యీ మతానుయాయులు భావింతురు. కావుననే దీక్ష పొందిన తర్వాత సర్వకాల సర్వావస్థలయందు లింగమును విడువరాదు. లింగమునుండి విడివడుట యాధ్యాత్మిక మృతితో సమానము. లింగ స్వరూపమునకే యర్చనారాధనలు జరుపవలయును గాని వేఱు

(తరువాయి 91 వ పుటలో)

ఇతిహాసం :

సోమనాథు డెప్పటివాడు ?

శ్రీ బండారు తమ్మయ్యగారు

[వీరశైవ వాఙ్మయోద్ధరణకు జీవితం అంకితమొనర్చిన పరిశోధక ప్రకాండులు శ్రీబండారు తమ్మయ్యగారు. అయినప్పుడు పాల్కురికి సోమనవిషయంలోను వీరే ప్రామాణికులనడం చర్విత చర్వణం. పాల్కురికి సోమన కాలాదికం గురించి ఇటీవల చెలరేగిన దుమారానికి పెను జల్లుగా శ్రీతమ్మయ్యగారు కురిపించిన ఈవ్యాసం ప్రకటించే భాగధేయ మబ్బినందుకు "పరిశోధన" గర్విస్తున్నది.

—సంపాదకులు]

పిడుపర్తి సోమనాథుని పద్య బసవపురాణావతారిక ననుసరించి పాలకురికి సోమనాథుఁడు కాకతీయ ద్వితీయ ప్రతాపరుద్రుని కాలము వాడు కాదగుననెడి తొల్లింటి యభిప్రాయమును, ఆంధ్ర కవిచరిత్రకారులు శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారు, కర్ణాట కవి చరిత్ర ప్రథమ భాగమును 1907 వ సంవత్సరములో శ్రీ నరసింహాచార్యులుగారు ప్రకటించిన తరువాత నందులో వారు గావించిన సోమనాథుని కాలనిర్ణయ మనుసరించి మార్చుకొని యాతఁడు రెండవ ప్రతాపరుద్రుని కాలము వాఁడు గాక మొదటి ప్రతాపరుద్రునికాలము వాడు కావలెనని 1919 వ సంవత్సరమున వెలువడిన ఆంధ్ర కవుల చరిత్ర ప్రథమభాగ పునర్ముద్రణములో నిరూపించుటయు, అప్పటినుండి పలువురీనిర్ణయమునే యనుసరించుటయు భాషా సేవకులు పలువు రెఱింగియే యుందురు. ఇట్లుండగా శ్రీసోమశేఖర శర్మగారు 1946 వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి భారతిలో కాకతీయుల సామంతుడు అంబయదేవుడు క్రీ. శ. 1190 వ సం॥న త్రిపురాంతక వాస్తవ్యుడు రెండ్రేవుల మల్లినాథయ్య యనుశైవున కగ్రహార మొసంగుచు నెలకొల్పిన నీలగంగవరము శిలా శాసనము నాధారముగా గొని, సోమనాథుడు రెండవ ప్రతాపరుద్రుని కాలము వాడే కాదగుననెడి తొల్లింటి నిర్ణయము నుద్ధరింప నుద్యమింపగా, ఈ శాసనమందలి విషయముల విమర్శించుచు శర్మగారి యభిప్రాయమును బలపఱచుటకీశాసన మసమర్థముగా నుండు తెఱంగు నిరూపించినాను. నా

1946 ఆగస్టు భారతిలోని ప్రతి విమర్శవ్యాసము ప్రకటించియున్నాను. అటు తరువాత నీ విషయమునే శర్మగారి యభిప్రాయము నకు సహాయకములగు స్వాభిప్రాయ ప్రతిపాదకములను శ్రీ శిష్టా రామకృష్ణ శాస్త్రిగారు (వీర శైవాంధ్ర వాఙ్మయ గ్రంథకర్తలు) 1953 వ జనవరి భారతిలో నొక వ్యాసమును ప్రకటింపగా దాని సయితము గూడ ఖండించు ప్రతి విమర్శవ్యాసము 1954 వ మే నెల భారతిలో ప్రకటించుచు నందుగూడ [illegible] హేత్వాభాసక నేమముల నేతద్విషయ పరిశోధకమిత్ర వర్గము పట్టు గావించి యున్నాను. భారతీ పత్రికా పాఠకులు పలువురీ వ్యాసము లెల్ల పరిచితములయియే యుండును.

[1] పాలకురికి సోమనాథుఁ డెప్పటివాఁడు?" అను పేరుతో నొక గ్రంథమును నూతనముగ డాక్టరు నేలటూరు వేంకటరమణయ్యగారు [illegible] సోమశేఖర శర్మగారి పర్యవేక్షణ [illegible] రచించి ప్రకటించియున్నారు.

శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారి నవ్యతర గ్రంథము పాలకురికిసోమనాథుఁడు రెండవప్రతాపరుద్రుని రాజ్యావసాన కాలములో క్రీ. శ. 1280-1340 మధ్యనుండి యుండునని [illegible] నిర్ధరించి తన్మూలమున సోమశేఖరశర్మగారి నిర్ణయమునుసమర్థించుటకు గావింపబడిన విపులప్రయత్నమయియున్నది. గ్రంథకర్తయితలు, పర్యవేక్షకులు నిరువురు పేరుగాంచిన చరిత్రజ్ఞు లవుటచే చరిత్రజిజ్ఞాసువు లీ గ్రంథము నతిశ్రద్ధతో నవలోకింపదగునని చెప్పనవసరములేదు. శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు తమ గ్రంథమున బలుతావుల 1946 ఆగస్టు భారతియందలి నా వ్యాస విషయములను "పాలకురికి సోమనాథకవి" అను నా ప్రత్యేక గ్రంథస్థ విషయములను నితరుల

1. క్రౌను సైజు పుటలు 112. వెల ఒక్క రూపాయ. మదరాసు వావిళ్ల ప్రెస్సున ముద్రితము. వావిళ్ల వారి వద్దనే యిది దొరకును.

వ్రాతలతోపాటు పరామర్శించి యున్నారు. కాని 1954 వ మే భారతిలోని నావ్యాస విషయముల నెందుచేతనో తడవి యుండలేదు. గ్రంథముద్రణ మిటీవల జరగినను బహుశః తద్రచనము 1954 వ మే పూర్వమే జరగి యుండుట యిందుకు కారణము కానోపును. వీరు గ్రంథమును నాలుగు ప్రకరణములుగా విభజించి మొదటి మూడింటిలోను బసవేశ్వర, పండితారాధ్య సోమనాథుల కాలముల గూర్చి యితరాంధ్రవాఙ్మయ పరిశోధకులయు దమ యొక్కయు నభిప్రాయముల నుదాహరించి, నాల్గవ ప్రకరణములో నితరుల యభిప్రాయములను (1) కర్ణాటకసాక్ష్యము (2) రుద్రదేవ ప్రతాపరుద్రులు (3) సోమనాథుని సమకాలికులు (i) పండితారాధ్య పుత్రశిష్యాదులు (ii) సోమనాథుని గురువులు (iii) శిష్యులు (iv) ఇతరులు అను నంతర్భాగములుగ విమర్శించి, చివరను బసవేశ్వరుని చారిత్రక వ్యక్తిత్వమును నిరూపించుటకయి యింతదనుక విద్వాంసులు ప్రబల ప్రమాణముగా గ్రహించుచున్న అర్జునవాడ శిలాశాసనము గూర్చి యొక యనుబంధమును జేర్చి యందుదాహృతుడైన సంగనబసవేశుడు మాదిరాజు పుత్రుడు, బిజ్జలుని మంత్రియు వీరశైవ మతోద్ధారకుడునగు కల్యాణ బసవేశ్వరుడు కాడని తమ యభిప్రాయమును వెల్లడించిరి. సోమనాథుడు రెండవ ప్రతాపరుద్రుని కాలము కన్న ముందున్నవాడని వ్రాసిన— శ్రీ నరసింహాచార్యులు, వీరేశలింగము పంతులు, కొమర్రాజు వేంకట లక్ష్మణరావు, ప్రభాకర శాస్త్రి, నేను, నిడుదవోలు వేంకటరావు— అందఱి వ్రాతలను గూడ వీరేదో యొక తీరున దమ ప్రకృతకృతిలో బరామర్శించియున్నారు. అంతియే గాని తను వాదమును నిర్బాధకముగ సమర్థించుటకు, రెండవ ప్రతాపరుద్రుడు గాని యాతని మంత్రులు (ఇందులూరి యన్నయాదులు) గాని సోమనాథునకగ్రహారాదిక సత్కారము లొనరించినట్లు నిరూపించు శాసనముల నొక్కటేనియు నేను నా హెచ్చరికలలో బ్రార్థించినట్లు వెలువరించు పుణ్యమునకు బ్రయత్నింప లేదు. దీనినిబట్టి యట్టి సమగ్ర శాసనాధారములు శశవిషాణములయి వీరికి గూడ దొరకలే దనియే తలంపవలసి యున్నది.

పాలకురికి సోమనాథుని కాలనిర్ణయ విషయమున బూర్వోక్తములయిన యభిప్రాయభేదములు వాఙ్మయ పరిశోధకులలో ప్రబలుటకు ముఖ్యకారణ మాతడు తనగ్రంథములలో నాత్మవిషయకముగ వ్రాసిన యంత స్వాత్మ్యమునకు, ఆతని యనంతరము 300 ఏండ్లలోనుండిన శిష్యప్రశిష్యుడు పిడుపర్తి సోమనాథుడు పద్యబసవపురాణావతారికలో సోమనాథుని విషయమున జెప్పిన సంగతులకు సమన్వయము కుదురకుండుటయే యనియు, సోమనాథుడు తన కృతులలో స్వయముగా జెప్పిన విషయములను సహజ సరళ సక్రమ మార్గముల నరయము చేసికొన్నచో ఇతరములగు బయటి ప్రమాణములు వేనితోనెట్టి నిమిత్తము లేకయే యాతడు ప్రథమప్రతాపరుద్ర, గణపతి దేవుల కాలములో (క్రీ. శ. 1160—1240) లోనుండి యుండునని తలంచుటయే సమంజసముగ దోపగల దనియు నేను బలుసారులు విన్నవించి యున్నాను. ఏ కవిని గూర్చియైన నాతడు సొంతముగా దన కృతులలో జెప్పిన విషయములకున్న ప్రామాణ్య మన్యుల వ్రాతల కుండ నేరదనుట సర్వసిద్ధితము. శ్రీ వేంకటరమణయ్యగా రిది కాదనజాలరు. వారి గ్రంథము మొదటి ప్రకరణము రెండవ పేరాలోని మొదటి వాక్యముగా " ఈ సందర్భమున మొదట పరిశీలింపదగినది సోమనాథుని గ్రంథములయొక్క సాక్ష్యము అని వారును వ్రాసియున్నారు. కాని యిట్టి ప్రధానసాక్ష్యమును సహజ, సరళ, సక్రమ మార్గములకు భిన్నముగ సంప్రదాయ విరుద్ధముగ సమన్వయించి నిజసిద్ధాంత సమగ్రానుకూల్యమునకయి వీ రెట్టితికమకలకు లోనయిరో పాఠకులకు మునుముందు నిరూపించెదను.

(i) శ్రీశైలక్షేత్రమున జరిగిన భక్తసమావేశములో దనకు బసవపురాణ కథాసూత్రముల దెలిపిన పెద్దలలో త్రిపురాంతకవాస్తవ్యుడగు కరసలి సోమనాథయ్యగారిని పెద్దగా సంభావించుచు సోమనాథు డాతనికి "పండితారాధ్యకృపా సముద్ధతుడు" అను విశేషణమును గూర్చినాడు. దీనిని బట్టి యా కరసలి సోమనాథు డా కాలమున నుండిన మల్లికార్జున పండితారాధ్యునివలన దీక్షనొందిన శిష్యుడని సంప్రదాయజ్ఞులు సులభముగ గ్రహింపనేర్తురు. గురులింగము (దీక్షాగురుడు) దీక్షా

కాలమున నిజహస్తమును శిష్యుని మస్తకము పయినుంచి చిత్కళాన్యాసము (శక్తిపాతము) గావించినంతనే శిష్యుని భౌతికశరీరము లింగశరీరముగ మాఱి యాతనికి వేఱొక జన్మము కలిగినట్లగు ననియు, నందుచే గురుహస్తాంబుజమే శిష్యులకు జన్మభూమి యనియు వ్యవహరించుట వీరశైవమత సంప్రదాయము. అందుచేతనే సోమనాథుడు తన కృతులలోఁ బలువురుభక్తులను గురులింగ కరోదరసంజనితులుగా వర్ణించినాడు. కృపాసముద్భవుఁ డన్నను కృపాహస్త గర్భసంభవుడన్నను నొక్కటే యర్థము. అనుభవసార కృతిపతియగు గోడగి త్రిపురారి తండ్రినారయను వర్ణించుటలో "ఆ మున్నేశ్వర గురు దివ్యామృత హస్తావతంసు డతికారుణ్యోద్భవామతనూజు" డనియు, పండితారాధ్యచరిత్ర శ్రోతయగు నూరనామాత్యుని వర్ణించుటలో "వీరపోచేశ్వర పిన్నమతారాధ్య కారుణ్య హస్తాబ్జ గర్భసంభవు" డనియు, తనవిషయమున "గురులింగ తనూజుండ" "మద్గురులింగఘనకరుణాహస్తగర్భసంభవుడ" "గురులింగ వర కరోదర జనితుండ" ననియు సోమనాథుడు గావించిన ప్రయోగాంతరముల బరీక్షించిన నీసంప్రదాయము సువ్యక్తమగును. పండితారాధ్య చరిత్ర కథానాయకుడగు మల్లికార్జున పండితారాధ్యుని వర్ణించుటలో సోమనాథుఁ డా గ్రంథావతారిక యందును, ఇతర స్థలములందును, నాతనిని మాటిమాటికి "పండితారాధ్య" అనునామైకదేశముతోడనే ప్రశంసించినాడు. "ఆయూఘముగ మల్లికార్జున పండితారాధ్యుల చరిత్రము వర్ణింతుఁ, బండితారాధ్యుల బ్రస్తుతించినను, నిండారు శివభక్తి నియతివర్ధిల్లు, బండితారాధ్యుల బ్రస్తుతించినను, దండతండములు పాతకములు వొలియు" ఇత్యాది "పండితారాధ్యుల పంచేంద్రియములు దండధరారిపాదంబులు గావె, పండితారాధ్యుల పంచేంద్రియములు చండీశవరదు భోజనములు గావె" ఇత్యాది. మఱియు గ్రంథమునుగూడ నట్టి నామైకదేశముతో పండితారాధ్య చరిత్ర మనిమే పేర్కొనినాడు. "బసవలింగము కృతిపతియటె కృతియు, గసికతి బండితారాధ్య చరిత్ర, మటె" తదితర స్థలముల గూడ బలుతావుల నీ నామైకదేశముననే యాతడు మల్లికార్జున పండితుని పట్ల నుపయోగించినాడు.

కావున సోమనాథుని దృష్టిలో పండితారాధ్యుఁడన మల్లికార్జున పండితుఁడే యనియు, కరస్థలి సోమనాథుడు పండితారాధ్యకృపాసముద్భవుఁ డని వర్ణించుటలో నాతఁడు మల్లికార్జునపండితుని నుండి దీక్షనొందిన కారుణ్యతనూజుఁడని చెప్పుటయే యాతని యుద్దేశమనియు సహృదయులకు జెప్ప నవసరము లేదు. చిన్ననాటినుండియు మల్లికార్జునపండితుడు తఱచు శ్రీశైల యాత్రలు గావించుచుండెడివాఁడు. కావున నా యాత్రా సందర్భములలో త్రిపురాంతక వాస్తవ్యుఁడగు కరస్థలిసోమనాథుఁ డాతని కృపకు పాత్రుఁడయి యాతని వలననే దీక్ష నొంగి యుండుటలో నసంగతి యేమియు నుండ నేరదు. పండిత ప్రకాండులు శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రి గారు కూడ నిర్ణయమునే గ్రహించిరి. ఎట్టివారైనను సంప్రదాయ విరుద్ధముగ నిందులకన్యార్థముల కల్పించి యెంతదనాయించినను సంప్రదాయజ్ఞులు వానిని గ్రహింపఁ జాలరనియే నా విశ్వాసము. మల్లికార్జున పండితుని శిష్యుఁడయిన కరస్థలి సోమనాథుని నాతని వృద్ధదశలోనైనను పాలకురికి సోమనాథుఁడు సమకాలికుఁడై యుండెనని యంగీకరించుట పరవాదమునకు బాధకమగునని శ్రీ వేంకటరామయ్యగారీ సందర్భములో నేను "పాలకురికి సోమనాథకవి" అను గ్రంథమున వ్రాసిన "ఆ కరస్థలి సోమనాథుఁడు పండితారాధ్య కృపాసముద్భవుఁడు అని యందులోగలదు. దీనివలన నాతని దీక్షగురువు పండితారాధ్యుఁడని వ్యక్తమగును. వీరశైవ పంచాచార్యులలో చతుర్థాచార్యుని కలియుగ వ్యవహారనామము పండితారాధ్యుఁడని మనిమిదివఱకే గుర్తించి యుంటిమి. అందుచే గరస్థలి సోమనాథుఁ డా పీఠమునకు జెందిన శిష్యుఁడని కూడ దలంపనగును గాని యంతకన్న నాకాలమున నున్న మల్లికార్జున పండితారాధ్యునివలన స్వయముగా లింగధారణదీక్ష వడసిన దయాహస్త గర్భసంభవుఁడనుటయే సమంజసము." అను వాక్యములలోనే నుదాహరించి పరిహరించిన గీతగీసిన భాగము నూతగాఁగొని "పండితారాధ్య కృపాసముద్భవుఁ డనగా బండితారాధ్య పీఠమునకు జెందిన శిష్యుఁడని యర్థము చెప్పుకొనుటయే సరి" అని వ్రాసి, యంతటితో నూరకొనక

"క్రీ. శ. 15 వ శతాబ్దమువాడయిన విభూతిగవురయ పండితారాధ్యుని గృహదాసుడయినట్లే కరస్థలి సోమనాథయ్య పండితారాధ్య కృపాసముద్గతుడయి యుండవచ్చును" అని తమ యభిప్రాయమును సమర్థింపబూనిరి. "కృపాసముద్గత" "కృపాహస్త గర్భసంభవ" ఇత్యాది సాంకేతిక ప్రయోగములలో నుద్దిష్టమయిన సంప్రదాయ మెంత చెప్పినను గ్రహింపక వీరిట్లు వ్రాయుట సరికాదని మనవిచేయుచున్నాను. సమకాలికభక్తులకు బురాతన భక్తులకు దాము భృత్యులమని భృత్యభావముతో జెప్పికొనుట శైవ వైష్ణవమతీయుల యాచారములలో నొకటి. వీరశైవ మతవిహితములయిన పంచాచారములలో భృత్యాచార మొకటి. సోమనాథ డాత్మవిషయమున పండితారాధ్యచరిత్రావతారికలో "బసవని పుత్రుండ బసవగోత్రుండ, బసవేశు శ్రీ పాదపద్మశేఖరుడ, బసవన్న(బొగడం బాల్పడు కవీంద్రుండ, బసవన్న(బొగడ బాల్పడు పాతకుండ, బసవన్న దూతనే బసవన్నబంట, బసవన్న లెంకనే బసవన్న లెంగి, బసవన్నయిలుపుట్టు బానిస కొడుక" ఇత్యాదిగా వ్రాసికొని తనకు బసవేశ్వరునెడ గల భక్తిపారవశ్యమును భృత్యాచారరూపకముగ బ్రకటించినాడు. వృషాధిప శతకములో బసవేశ్వరునిగూడ బురాతన శివభక్తుల బిడ్డనిగ, సేవకునిగ, లెంకగ వేర్వేరు రీతుల వర్ణించినాడు. పై పంక్తులందలి లెంక, ఇలుపుట్టు బానిస అనుశబ్దముల వంటిదే విభూతిగవురయ్యగా రుపయోగించుకొనిన గృహదాస విశేషణము. బసవేశ్వరుని పట్ల "బసవని పుత్రుండ, బసవగోత్రుండ" ఇత్యాదిగా నట్టి సంబంధ విశేషణముల నుపయోగించికొన్నను సోమనాథుడు తా నాతని కృపాసముద్గతుడననికాని, దయాహస్త గర్భసంభవుడనని కాని చెప్పికొనకుండుట గుర్తింపదగును. అందుకు గారణమాతడు బసవనికిసమకాలికుడయియాతని వలన దీక్షనొందినవాడు కాకుండుటయే యని విజ్ఞులకు జెప్పనక్కఱలేదు. జెలిదేవ వేమనారాధ్య, మల్లికార్జున పండితారాధ్యులవలెనే కరస్థలి సోమనాథుడు, కరస్థలి విశ్వనాథుడు (సోమనాథుని కవితావిద్యాగురువు) కేవల వీరశైవులు గాక శ్రౌతమార్గ శైవములకు జెందిన శైవబ్రాహ్మణ వంశజులని గోచరించును. సాధారణముగా శైవబ్రాహ్మణ వంశజు లప్పుడుగాని యిప్పుడుగాని వీరశైవ పంచాచార్యుల గోత్రముల స్వీకరించి తా మాపీఠములకు సంబంధించిన శిష్యులుగా జెప్పికొను నాచారము గానరాదు. శ్రీ వేంకట రమణయ్యగారి గ్రంథమునకు బర్యవేక్షకులు శైవబ్రాహ్మణ వంశ్యులగు శ్రీ సోమశేఖర శర్మగారి కీవిషయ మెఱుంగనిది కాదు. వారు వీరశైవ పంచాచార్య పీఠములు వేనికి శిష్యులమని చెప్పుకొనుచున్నట్లు తెలియరాదు. వారివలన నయిన శ్రీ వేంకట రమణయ్యగారు వాస్తవ సంప్రదాయమును గ్రహింతురుగాక! ఇంతకు కేవల వీరశైవులలో పండితారాధ్య పీఠమునకు సంబంధించిన శిష్యులుగూడ దత్పీఠ శిష్యత్వమును బ్రకటించుటలో పండితారాధ్య కృపాసముద్గతులమని చెప్పుకొనుట యెందును గనరాదు. "పండితారాధ్య" అనునది తొల్లింటి పీఠాధ్యక్షుని కలియుగ వ్యవహారము. ఆయా కాలములలో నాపీఠము నధిష్ఠించిన స్వాములకు వేర్వేఱు నామము లుండును. శ్రీశైల పండితారాధ్య పీఠమునకు సంబంధించిన చరిత్రము పుల్లకవియను నత డాంధ్రభాషలో రచించినాడు. దాని నీ నడుమనే తత్పీఠాధ్యక్షులు శ్రీ నిడుమామిడి మహాస్వాములవారు బెంగుళూరులో ప్రకటించినారు. అందు బ్రకటితమయిన పీఠపట్టవల్లరిని దిలకించిన శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు నిరూపించిన సోమనాథుని కాలమున (క్రీ. శ. 1280—1340) పండితారాధ్యపీఠము నధిష్ఠించిన మహాస్వాముల నామములు కరిబసవ దేశికేంద్రస్వామి, మరికరిబసవదేశికేంద్రస్వామి, ఇమ్మడికరిబసవరాజస్వామి అని తెలియనగును. కరస్థలి సోమనాథుని దీక్షాగురువులు వీరిలో నెవరైననైనచో పాలకురికి సోమనాథుడు వారినామముల బేర్కొని తత్కృపాసముద్గతు డనియే యాతని వర్ణించియుండును. సోమనాథు డాతని యెడ నుపయోగించిన "పండిరాధ్య కృపాసముద్గతుడు" అను విశేషణముయొక్క సహజ సంప్రదాయార్థము తమవాదమునకు బాధకమని దానిని బరిహరించుటకయి శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు గావించిన యూహాకల్పనము సత్యదూరమని సంప్రదాయజ్ఞులు తలంపక పోరు.

(ii) పండితారాధ్యచరిత్రము సోమనాథుడు పండబారిన నిండువయస్సులో రచించిన కడపటి గ్రంథమని పలువురువిజ్ఞులు తలంచుచున్నారు. దానియవతారికలోనాతడు బసవపురాణావతారికలోఁబేర్కొనని మఱియొక విద్యాగురుని నుదాహరించినాడు. ఆతడు బెలిదేవ వేమనారాధ్యునిమనుమడు. "పేరెన్నఁబడిన శ్రీ బెలిదేవ వేమనారాధ్యులనుపగమారాధ్యదేవు, మనుమని శిష్యుండ, మద్గురులింగ ఘనకరుణాహస్త గర్భసంభవుడ". బెలిదేవ వేమనారాధ్యుడు మల్లికార్జున పండితారాధ్యునకు సమకాలికుడనియు పండితారాధ్యునివలెనే బసవేశ్వరునెడ భక్తి గౌరవములు గలవాడనియు నాతడు, నూఁగసానమ్మ మున్నగు భక్తులు మల్లికార్జున పండితుడు చందవోలులో వెలనాటిచోడుని సభకు రాకమున్నే యాతని సందర్శించి బసవేశ్వరుని మహిమల నాతనికి నివేదించి సత్కారము లందినట్లు పండితారాధ్య చరిత్ర దీక్షాప్రకరణమువలన దెలియనగును. మఱియు నాతని చరితము పురాతన ప్రకరణమున ప్రత్యేకముగ వరితమయినది. మనుమడనగా పౌత్రుడు లేక దౌహిత్రుడు అను వ్యవహారము సర్వాంధ్రదేశమందును వ్యవహృతమగుచున్నది. బెలిదేవ వేమన పెద్దయ్యగారినికూడ సోమనాథుఁడే వేమనారాధ్యుని నుదాహరించుటచే నీతడు పండితారాధ్యునకు సవయస్కుడగు వయోవృద్ధుడని గోచరించును. పండితారాధ్యుని శిష్యుడగు కరస్థలి సోమనాథునివలన నాతని పెద్దతనములో బసవపురాణ కథాసూత్రముల నెఱింగిన సోమనాథునకు, ఆపండితారాధ్యుని సమకాలీనుడు సవయస్కుడునగు వేమనారాధ్యుని మనుమడు విద్యాగురుడైనప్పుడాతడు వేమనారాధ్యునకు పౌత్రుడో దౌహిత్రుడో యనదగిన మనుమడేగాని యాతని యనంతరము పెక్కుతరముల తరువాత వెలసిన మనుమని వరుసగల వంశజుడు కానేరడని పూర్వోక్త విషయములను సహజసరళమార్గముల సమన్వయించు సహృదయులకు దోపకపోదు. కానియట్టి వ్యవహారము తమవాదమునకు బాధకము కావున నది పనికిరాదని యాతడు వేమనారాధ్యుని యనంతరము చాల కాలములోనుండి కేవలము వావివరుసల బట్టి మనుమనిగా నెంచదగిన తద్వంశజుడు మాత్రమే యని తలంపవలెనని శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు శాసించుచున్నారు. అందు కుపపత్తిగా బహుశాసనజ్ఞులయిన వీరు ఆంధ్ర చోళవంశజుడు త్రిభువనమల్లచోడుడు వెలయించిన యొక శాసనములో దాను సూర్యవంశ క్షత్రియుడనని తెలుపుటకు సాక్ష్యకముగా శ్రీరాఘవస్వామి మనుమడనని చెప్పుకొనిన "శరఘట్టించి రాక్షసుని జయించి చనిన శ్రీరాఘవస్వామి మనుమండు" అను పద్యమును శాసన పద్యమంజరినుండి యుదాహరించి యీక్రింది వాక్యముల లిఖించిరి:—

"ఏ వరుసక్రమము ననుసరించి "శరఘట్టించి రాక్షసుని జయించి చనిన శ్రీరాఘవస్వామికి" ఆంధ్రచోళ వంశజుడైన త్రిభువనమల్లుడు మనుమడాయెనో, యావరుసనే పాల్కురికి సోమనాథునియొక్క గురువు బెలిదేవ వేమనారాధ్యునకు మనుమడాయెను. ప్రభాకరశాస్త్రులవారు చెప్పినట్లు ప్రశిష్యుడైనప్పటికిని శిష్యుని శిష్యుడని యేల ము చెప్పికొనవలసిన యావశ్యకత లేదు. శిష్యసంతతికి జెందినవాడని యనము చెప్పికొనవచ్చును. కావున బెలిదేవ వేమనారాధ్యుని కాలమును నిర్ణయించుటకు సహాకారి కాజాలదు."

కేవలము మిక్కిలి వరుస మాటయే తడవనేల? త్రేతాయుగమునాటి శ్రీరామచంద్రునకు నాతని మనుమడనని చెప్పుకొనిన కలియుగము నందలి త్రిభువనమల్లచోళునకు నడుమ నెంతకాల వ్యవధియున్నదో యంత వ్యవధియే వేమనారాధ్యునకు సోమనాథుని గురుడయిన యాతని మనుమునికి నుండెనని చెప్పిన నింతకన్న సాహసముగ నుండునేమో కదా! వాస్తవమెట్లున్నను క్షత్రియవంశ్యులగు రాజులు పలువురు గౌరవార్థమయి తాము సూర్యవంశమునకో, చంద్రవంశమునకో చెందినట్లు వర్ణించుకొనుట పరిపాటి. పూర్వోదాహృతుడయిన త్రిభువనమల్లచోడుడే గాక కుమారసంభవకర్త నన్నెచోడుడు కూడ రవికుల శేఖరుండనని, కరికాలచోడ వంశజుడనని తన కావ్యమున వ్రాసికొన్నాడు. ఇట్టి వ్రాతలు కేవల మాయా వ్యక్తులు తమ వంశగౌరవము నుద్ఘాటించు తలంపుతో చెప్పినవేయని విజ్ఞులు గ్రహింతురు. సూర్యవంశజుడయిన శ్రీరామచంద్రుడు తనకు కూటస్థుడని చెప్పు నుద్దేశముతోడనే త్రిభువనమల్లచోళుడు పయిరీతిని

వ్రాయించెనని యెట్టివారికైన స్ఫురింకమానదు. ప్రస్తుతవాద సందర్భమున శాసనముల వెదకి వెదకి, శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారిట్టి యపూర్వ ప్రయోగమును సాటికిదెచ్చి పోటీకి నిలువబెట్టుట యందలి యుచితజ్ఞతను సహృదయులే పరామర్శింతురుగాత!

గురులింగ మనునది వీరశైవ వాఙ్మయమున దీక్షాగురునకు వ్యవహరించు సాంకేతిక సాంప్రదాయక విశేషణమేగాని, యొక్క వ్యక్తి నామముగాదని నేను పలుసారులు తెలిపియున్నాను. అందుచేతనే "గురులింగ తనూజుండ" నని యనుభవసారపద్యముననను, "శరణగణాశ్రయసకలస్వరూప, గురులింగ వరకరోదరజనితుండ" నని బసవ పురాణావతారిక యందును, సోమనాథుడు జెప్పిన వాక్యముల లోని గురులింగ శబ్దమాతని జనకుని నామముగాక కేవలము దీక్షాగురు సూచకమేయని హెచ్చరించి యుంటిని. ప్రభాకరశాస్త్రిగారు బసవపురాణ పీఠికలో నీసందర్భమున "పయి వాక్యముల వలన బెలిదేవ వేమనారాధ్యుల మనుమడయిన గురులింగార్యుడీతని దీక్షాగురుడని తెలియనగును. సంస్కృత పండితారాధ్య చరిత్రమునఁగూడ నిట్లేకలదు. "బెద్దవి వేమనారాధ్యస్య ప్రశిష్యస్య కృపానిధేః। గురులింగార్యస్య దయాహస్తగర్భసముద్భవః" మనుమడనగా నాచార్యవంశమున మనుమడని సంస్కృత గ్రంథకర్త గ్రహించెను. కావుననే "ప్రశిష్యస్య" అనెను" -అని వ్రాసిన సంగతులు సరికావు. "మనుమని శిష్యుండ" అను పదముల వెనువెంటనే యున్న "మద్గురులింగ ఘనకరుణాహస్తగర్భ సంభవుడ" అను సోమనాథునివాక్యమే వేమనారాధ్యుని మనుమడాతని దీక్షాగురుడు కాడనియు నాతని పేరు గుమలింగము కాదనియు వ్యక్తమొనర్చును. వేమనారాధ్యుని మనుమనియొద్ద సోమనాథుడేదో యొకకాలమున వేద వేదాంగముల నభ్యసించియుండును. కట్టికూరి పోతిదేవర సోమనాథుని దీక్షాగురుడు కానోపును. ఇందుగూర్చినచర్చలు "పాలకురికి సోమనాథకవి" అను నాగ్రంథము 7 వ ప్రకరణమున జూడదగును.

(iii) పండితారాధ్య చరిత్రమందలి పర్వత ప్రకరణము చివర సోమనాథుడా కృతిరచనము ముగియునాటికి సజీవులయి యున్న పండితారాధ్యుని యాత్మసంతానము (పుత్ర, పౌత్రులు) శిష్య (శైవ) సంతానమును (ఇవటూరి సోమనాథయ్య, తత్పుత్రులు) బేర్కొని వారు పరంపరాభివృద్ధిగా వర్ధిల్లుదురుగాక యని యాశీర్వదించెడి భావనతో వారిపట్ల వరుసగ నీక్రింది వాక్యములు లిఖించినాడు.

"అనగ గురుచతుష్కమాత్మ సంతాన
తనయపరంపరోత్తర పరంపరలు
పరిచిత గురుపరంపరఁ దేజరిల్లు."
"అనగ గురుత్రితయాన్వయ తనయ
తనయ పరంపగోత్తర పరంపరలు
ప్రభుతర గురుపరంపరఁ దేజరిల్లు."

ఇట రెండుతావుల గూడ "తేజరిల్లు" అను తదర్థార్థక క్రియారూపమే సోమనాథుడు వాడినాడు. వరంగలులో వెలువడిన పండితారాధ్య చరిత్ర ప్రథమ ముద్రణమునను, తరువాత విజయనగరములో శ్రీనిడుదవోలు సుందరము పంతులుగారు, పసువుల నాగయోగిగారు వెలువరించిన ద్వితీయ ముద్రణమునను నీతదర్థరూపమే యుభయత్ర ముద్రింపబడినది. ఆంధ్ర గ్రంథమాలికలో వెలువడిన పునర్ముద్రణములో పరిష్కర్తలు శ్రీ చిలుకూరు నారాయణరావుగారు రెండవతావునందలి "తేజరిల్లు" అను రూపమును "తేజరిల్లె" అను భూతకాలిక రూపముతో గ్రంథమున ముద్రించి పుట యడుగున "తేజరిల్లు" అను రూపమును జూపియున్నారు. మొదటితావున "తేజరిల్లు" అను పూర్వరూపమునే గ్రంథమున గూడ ముద్రించి పుట యడుగున "తేజరిల్ల" అని పాఠాంతరమును జూపినారు. నారాయణరావుగారు గావించిన మార్పులయొక్క యనౌచిత్యమును గూర్చి నాగ్రంథమందలి పదియవ ప్రకరణము చివర జర్చించియే యున్నాను. ఇచ్చట ప్రక్రమమును బట్టి పర్యాలోచింప "తేజరిల్లు" అను తదర్థార్థరూపమును ఆశీరర్థకముగనే సోమనాథుడు వాడియుండినట్లు తోపగలదు. పండితారాధ్యుని శిష్యుడు కరస్థలి సోమనాథయ్యకతని వృద్ధదశలో సమకాలికుడయి, పండితారాధ్యుని సమకాలీనుడు సవయస్కుడునగు వేమనారాధ్యుని మనుమని శిష్యుడయిన మన కవి సోమనాథుని కాతని పెద్దతనములో పండితారాధ్యుని మనుమలు, పండితారాధ్యుని

పుత్రుడు కేదారయ్య శిష్యుడు ఇవటూరి సోమనాథుడు, నాతని పుత్రులు పండితారాధ్య చరిత్ర రచనాకాలమునాటికి సజీవులయి సోమనాథునికి సమకాలీనులయి యాతని యాశీర్వాదమును బడయుటలో నసంగతి యేమియులేదు. ఆశీరర్థకముగ తద్ధర్మార్థ క్రియారూపములు వాడిన ప్రయోగములు పూర్వాధుని కాంధ్రవాఙ్మయములో ద్రవ్వితండములుగ నున్నవి. మచ్చున కొకటిరెండు.

"ఇందఱును నిత్తు రెల్లప్పుడీప్సితముల
వల్లభూపాలు వీరభద్రాధిపునకు"

మల్లికార్జున పండితుడు

"శౌర్యతేజైశ్వర్యముల గృతిస్వామి కొసగు"
(శ్రీనాథుని కాశీఖండము)

సంగతి సందర్భము లిట్లుండ వేంకటరమణయ్యగారు నారాయణరావుగారి మార్గప్రపోతమును నేర్పుగాగొని, సంప్రదాయముల ప్రోసి రాజని, పండితారాధ్య చరిత్ర రచనమునాటికి, పండితారాధ్యునకు సోమనాథునకు నడుమ నథమపక్ష మయిదు తరములయిన గడచియుండవలెనని తమ వాదసాధకముగా వంశవృక్ష రూపకముగ నీక్రింది పథకమును దమ గ్రంథమున బ్రదర్శించిరి.

(పుత్రుడు) కేదారయ్య - (తచ్ఛిష్యుడు) ఇవటూరి సోమనాథయ్య

మనుమపండితుడు, భీమన పండితుడు
మహాదేవయ్య, చెన్నవిభుడు

సూరీశ్వరుడు | విశ్వనాథప్పయ్య | సింగణమంచి
తనయ | తనయ | తనయ
నయ | తనయ | తనయ

ఇవటూరి సోమనాథుని పుత్రుల నాశీర్వదించుటలో సోమనాథు డుపయోగించిన వాక్యమునం దామ్రేడితరూపమున నున్న తనయశబ్దమునుబట్టి యాపుత్రులు ముగ్గురికి నొక్కొక్కరికి మనుమలుకూడ గలిగి గతించిన యనంతరమే సోమనాథుడు పుట్టియుండవలెనని శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు సాధింపబూనినారు. "నభవిష్యతి హన్త సాధనమ్ కిమువాన్యత్ప్రతిహరిష్యతో విధేః" అనిగదా కవికులగురుని సూక్తి. అధికారబలము గలవారికి సాధింపరాని దేముండును? ఇచ్చట తనయ, తనయ శబ్దముల వెనువెంట నేయున్న "పరంపరోత్తర పరంపరలు" అను పదములకు గతి యేమి? అంతమందిని చేర్కొన్న సోమనాథునకు సూరీశ్వరాదుల తనయులను, మనుమలను చేర్కొనుట బరువయ్యెనా? ఈ ప్రయోగములన్నియు మనకవులు కథానాయకులు మున్నగువారి నాశీర్వదించుచు నుపయోగించెడి "అభ్యుదయ పరంపరాభివృద్ధిగ, పుత్రపౌత్రాభివృద్ధిగ" మున్నగు నాశీరర్థకగణములో జేరదగినవే యని నా యభిప్రాయము. పండితవర్యులు ప్రభాకర శాస్త్రిగారు వీనినట్లే గ్రహించినారు. ప్రక్రమ సందర్భములబట్టి యట్టితీరునవే పయివాక్యములను సామాన్యభాషాజ్ఞానము గలవారుకూడ సమన్వయింతురని నా విశ్వాసము. అట్లుగాక పయివాక్యములందలి పుత్రపౌత్ర పరంపరోత్తర పరంపరలు గ్రంథరచనమునాటికి గతించిన భూతకాలిక పరంపరలే యని యంగీకరించియు నెడల, సోమనాథుని కాలమును ప్రతిపక్షులు వాదించినట్లు కేవలము 80, 90 సంవత్సరములు మాత్రమే దిగువకులాగుట చాలదని, దానిని బెక్కుశతాబ్దులు క్రింది కీడ్వవలసియుండునని నేను మొదటినుండియు జెప్పుచున్నాను. గ్రంథారంభమున గథాశ్రోతయగు సూరనామాత్యుని "అతిశయ భక్తి - బుద్ధియు భవదీయ పుత్రపౌత్రాభి - వృద్ధియు సంపత్సమృద్ధిగాజిదభి - వృద్ధియు...బొందెడమనుచు - దీవించి నిన్ను సంభావించి శ్రోత - గావింతు..." అని దీవించినట్లే, సోమనాథుడు గ్రంథాంతమున దద్రచనము ముగియునప్పటికి జీవించి పండితారాధ్యుని గురుపట్టము నిర్వహించుచున్న యాతని పుత్రపౌత్రులను, శిష్యసంతతిని చేర్కొని వారి

వంశములు, గురుపట్టాధికారములు తామర తంపరై తేజరిల్లు (వర్ధిల్లు) గాతమని యాశీర్వదించినాడు. ఇదియే సత్యసమ్మతమయిన ఫక్కియని సహృదయులకు తోపకపోదు. ఈ సందర్భములో శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు సోమనాథుడివటూరి సోమనాథయ్య పుత్రులను "సూరీశ్వరుండు లోకారాధ్యపదవిహారుండు విశ్వనాథప్పయ్యగారు, గారుణ్యనిధులు సింగణమంచిగారు" అని పేర్కొనుటలో విశ్వనాథప్పయ్య విషయమున ఛందస్సునకనుకూలించునట్లు "లోకారాధ్య పదవిహారుండు" అని యుపయోగించిన విశేషణమును బురస్కరించికొని "మల్లికార్జున పండితుడు నాతని పుత్రుడు కేదారయ్య యనంతరమే కారణమునఁనో వారి గురుపట్టాధికారము వారి వంశము నుండి తొలగి, వారి శిష్యుడు ఇవటూరి సోమనాథయ్య వంశమునకు జేరెననియు, లోకారాధ్య పట్టమున కాతని పుత్రుడు విశ్వనాథప్పయ్య యభిషిక్తుడయ్యెననియు, కావున కేదారయ్య మరణము సటుపిమ్మట కడచిన విశ్వనాథప్పయ్య పట్టాభిషేకమును బండితారాధ్య చరిత్ర రచనకు ముందు సంభవించిన చరిత్రాంశములని తెల్ల మగుచున్నది" అను విపరీతాభిప్రాయములను వెలార్చినారు. ఇవి కేవల మత్యూహాలని చెప్పనక్కఱలేదు. ఎవరి గురుపట్టములు వారి కున్నవి. ఎవరి శిష్యకోటి వారి కున్నది. అవి యొకరిని ద్యజించి మఱొకరిని వరింపలేదు. కేదారయ్య పుత్రులు నల్వురను బేర్కొనునెడ గురుచతుష్కమనియు, ఇవటూరి సోమనాథయ్య పుత్రులు ముగ్గురను బేర్కొనునెడ గురుత్రితయ మనియు సోమనాథు డుపయోగించిన విశేషణముల వలననే యా యుభయవంశములు గూడ నప్పుడు గురుపట్టముల నెఱపుచుండినట్లు స్పష్టము కాగలదు. సహజ, సరళ, సక్రమ మార్గముల నతిక్రమించి వక్ర పథముల ద్రొక్కి విపరీతార్థముల వెలువరించుటకు వీరు వెనుదీయని ఫక్కి కిదిగూడ నొక దృష్టాంతము కాగలదు. పండితారాధ్య చరిత్ర రచనము ముగియునప్పటికి కేదారయ్య గతించెనని రూఢిగా చెప్పుటకు గూడ సోమనాథుని వాక్యములలో నెట్టి యవకాశమును లేదు. శ్రీ సోమశేఖర శర్మగారు, నిడుదవోలు వేంకటరావు గారు నిరూపించునట్లు క్రీ. శ. 1216 నాటి పిల్లలమఱ్ఱి యొఱక్కసానమ్మ శాసనమందుదాహృతుడయిన ఇవటూరి సోమనాథుడు, కేదారయ్య శిష్యుడు ఇవటూరి సోమనాథుడే కావచ్చును క్రీ. శ. 1230-35 ప్రాంతముల రచింపబడినదని యస్మదాదులు తలంచు పండితారాధ్య చరిత్రము చివర సోమనాథు డాతని నాశీర్వదించుట యందుకు సంగతమే కాగలదు.

ఇట్లు శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు సత్యముల దాఱుమాఱుచేసి సోమనాథుని కాలనిర్ణయమునకుపకరించు నాతని కృతులందలి యంతస్సాక్ష్యమును నిజవాదానుకూలముగ సమన్వయింపజేయు ప్రయత్నములందలి సామంజస్యమును సహృదయులే నిర్ణయింతురు గాక!

ఇక వీరి గ్రంథమందలి యితర విషయక వాదముల సంగ్రహముగ బరామర్శింతము.

I. కర్ణాటక సాక్ష్యము

కర్ణాటక కవిచరిత్రము ననుసరించి శ్రీ వీరేశలింగము పంతులు మున్నగువారు సోమనాథుని కాలనిర్ణయ విషయమున దమ తొల్లింటి నిర్ణయమును మార్చికొన్న విషయమును బురస్కరించికొని శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు తమ గ్రంథోపసంహారములో నీ క్రింది వాక్యముల లిఖించిరి.

"వారు విశ్వాసపాత్రమైన పిడుపర్తి సోమనాథుని సాక్ష్యమును విసర్జించి కర్ణాటక వ్యామోహమున దగుల్కొని నరసింహాచార్యులు గారి యపసిద్ధాంతముల చుట్టు నొక సాలీని గూటిని నిర్మించుకొనిరి...కర్ణాట కైలాటమున జిక్కి యాంధ్రవాఙ్మయ విమర్శకు లందుజెప్పియుండు చరిత్రాంశములను జక్కగ గ్రహింపజాలరైరి. కావున వారి పరిశోధనలు నమ్మగుట వింతగాదు."

కైలాటమన నేయర్థమున వీరు వాడినారో తెలియదు. శబ్దరత్నాకరమున దానికి మాయోపాయమను నర్థమీయబడియున్నది. ప్రామాణిక చరిత్రకారుడని కర్ణాటకలోకమెల్ల గౌరవించు శ్రీ నరసింహాచార్యులుగారి వ్రాతలెల్ల కల్లబొల్లి మాయలని శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు సంభావించుచున్నారా? దానికేమి? ఇట్లు వ్రాసిన మహనీయులు, కర్ణాటకవిచరిత్ర

కారులగు శ్రీ నరసింహాచార్యులుగారి నిర్ణయములు గాదనుటకు దాముగూడ నట్టి కైలాటమునందే చిక్కి, నరసింహాచార్యులు గారికి ప్రతిపక్షులుగా డాక్టరు ఏ. వేంకటసుబ్బయ్యగారు ఆచార్యులుగారి కైలాటముపయి గోలాట మొనర్చుచు గర్ణాటములోనే వ్రాసిన "కెలవు కన్నడ కవిగళ జీవనకాల విచార" అను వ్యాసములనే శరణములుగా గొని, వాని యాధారము మీదనే తమ ప్రకృతవిమర్శనము చాలవఱకు సాగించుట శోచనీయము గాదా! అత్తి గావించిన పనులకు ఆరడిలేదు కాబోలు! బయటివారి వ్రాతలతో నిమిత్తములేకయే సోమనాథుడు పేటతెనుగున వ్రాసిన యాతని కృతులందలి యంతస్సాక్ష్యమునుబట్టియే యాతని కాలనిర్ణయమును సహజ, సరళ, సక్రమమార్గముల సులువుగ జేయదగు విధానమునకే నేను మొదటనుండియు ప్రాధాన్య మొసంగుచున్న విషయము పాఠకులకు విదితమే. అట్టి బాహాటసాక్ష్యముతో నిచ్చవచ్చినట్లు చెరలాట మొనర్చి నిజవాద సమర్థనమునకయి విపరీతసిద్ధముల సోమనాథుని వాక్యములను సమన్వయముచేసి మీరు గావించిన కైలాటమెంత యిమ్ముగా నున్నదో పాఠకులు తిలకించియే యున్నారుగదా! తమ మార్గ మిమ్ముగా నున్నదని నమ్మి యితరుల యభిప్రాయములు వమ్మయినవని మీరు నిరసించుటలో వింతలేదు. శ్రీ నరసింహాచార్యులు గారు తామనుకున్నది కాదనుచు గర్ణాటకవిచరిత్రముపయి డాక్టరు వేంకటసుబ్బయ్యగారు గావించిన విమర్శనములు చాలవఱకు నూరోగా ద్వేషప్రేరితములగు నభిప్రాయములను ప్రకటించి, వానిపయి ప్రతివిమర్శనముల గావించి తమ తొల్లింటి నిర్ణయములనే సమర్థించికొనియున్న సంగతి కర్ణాటక విద్వాంసులకెల్ల విదితమే. ఇప్పటికి నవసర సందర్భములలో నాచార్యులుగారి నిర్ణయములనే ప్రమాణములుగా నుదాహరింతురు గాని వేంకటసుబ్బయ్యగారి నిర్ణయముల దడవి కయికొనుటలేదు.

"ఆంధ్రపాఠకుల కపరిచితము లవుటచే నీ సందర్భమున కన్నడ వాఙ్మయ పరిశోధకుల యభిప్రాయములను సుదీర్ఘము లయినను అనువదింపవలసి వచ్చినది" అని పూర్వోక్తవిమర్శ ప్రతి విమర్శనముల సారాంశములను శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు కొంత విపులముగనే తమ గ్రంథమున నుదాహరించినారు. వానిని బాధకములే సాధకములుగ జేసి సోమనాథుని కృతులందలి యంతస్సాక్ష్యమునుబట్టి సహజముగ నేర్పడు నాతని కాలనిర్ణయమున కెంతవఱకు బాధక సాధకములగునో తామే నిర్ణయించుకొనెదరుగాక! వారి సముపయోగమునకై కొన్ని ముఖ్యాంశముల మాత్ర మిట నుదాహరించెదను.

(i) ఉద్భటకావ్యకర్త సోమరాజు కాలము

ఈతడు శాలివాహన శకాబ్దము 1144 (క్రీ. శ. 1222) లో తాను రచించినట్టి ఉద్భటకావ్యములో నొక్క పద్యములోనే సంకేతించినాడని, కొందఱు ద్యోతించినారు, పాలకురికి సోమనాథుని స్తుతించియుండుటచే నీ సోమనాథుడు గూడ క్రీ. శ. 1222 కు పూర్వము 1195 ప్రాంతమున నుండియుండునని శ్రీ నరసింహాచార్యులుగారి నిర్ణయము. ఈ గ్రంథరచనాకాలమును గూర్చి కవిచెప్పిన పద్యములో ముద్రితప్రతియందును, దానికి నాధారమగు తాళపత్రప్రతియందును "సాసిరదనాగ్నంద నాల్వత్తు నాల్కనె" అను పాఠమేగాని నరసింహాచార్యులుగా రుదాహరించిన "సాసిరదనూఱంసెంద నాల్వత్తు నాల్కనె" అను పాఠము లేదనియు, ముద్రితప్రతి దాని నాధారప్రతి లోని నా "నాగ్నంద" అను పదమునకు ముందొక గుణింతాక్షరము లోపించినదనియు, లేనట్ల పద్యములో గణభంగము కలుగుననియు, ఆ లోపాక్షరము "నా" యై యుండునని నా నిశ్చయము. దానినిబట్టి గ్రంథరచనాకాలము "సాసిరద నాగాగ్నంద నాల్వత్తు నాల్కనె" అనగా శా. శకము 1444 (1522 A.D.) సంవత్సర మగుననియు, "నాగ్నంద" అను నామము వ్యాకరణదుష్టమగుటచే శ్రీ నరసింహాచార్యులుగారు దానిని "నూఱంసెంద" అని మార్చియుందురనియు శ్రీ వేంకటసుబ్బయ్యగారి యారోపణము. కవిచరిత్రమును రచించునప్పుడు తమకు దొరకిన తాళపత్రప్రతిలో "నూఱంసెంద" అను పాఠమే యున్నదనియు, తనవచ్చిన పాఠమును తామెట్టి మార్పు చేయలేదనియు, అట్లు మార్చవలసిన యావసరము తమకు లేదనియు శ్రీ నరసింహా

చార్యులుగారి సమాధానము. "నానూర్సంద" అన్నపాఠమే వారికి దొరకిన ప్రతిలో గానవచ్చినచో నది వ్యాకరణ దుష్టమయినంతమాత్రమున దానిని నరసింహాచార్యులుగారివంటి ప్రామాణిక చరిత్రకారుడు "నూతింసింద" అని మార్చియుండునని (అందునను నట్టిమార్పువలన కవికాలవిషయమున 300 సంవత్సరముల భేద మేర్పడునప్పుడు) సహృదయు లెవ్వరైన జెప్ప సాహసింతురా! తాము చూచిన ప్రతిలో "నూతింసింద" అన్నపాఠమే యున్నట్లు జ్ఞాపకమని తాను నొక్కి చెప్పినప్పుడు వారి మాటను విశ్వసింపజనదా! ఆ పాఠముగల ప్రతిని ఆచార్యులుగారు వెలువరింపరయిరని యొక యాక్షేపమును వేంకటరమణయ్యగారు వెలార్చిరి. కవిచరిత్రకారులు తమ రచనా సందర్భమున వేల్వేలు తావుల బరీక్షించిన ముద్రితాముద్రిత గ్రంథ ప్రతులనెల్ల సేకరించి తమ స్వాధీనములో నుంచుకొనెదరా? ఆంధ్రకవుల చరిత్రము వ్రాసిన శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారయిన నట్లొనర్చిరా? పండితారాధ్య చరిత్రోపోద్ఘాతమునందును, తదుపరి ప్రబుద్ధ కర్ణాటక పత్రికలో ప్రకటించిన "వీరశైవ వాఙ్మయావతార" అను వ్యాసమందును కీ॥ శే॥ శ్రీ చిలుకూరి నారాయణరావుగారుకూడ నీ పద్యపాఠమునుగూర్చి యిట్టి యాక్షేపమే యొనర్చి, "నూతింసింద" అనుపాఠమే వ్రాతప్రతి యందును గానరాదని యార్భాటముసేయగా, కీ॥ శే॥ శ్రీ చిదిరెమఠము వీరభద్రశర్మగారు (విభూతి పత్రికాధిపతులు) వారి వ్యాసమునకు ప్రత్యుత్తరముగా ప్రబుద్ధ కర్ణాటక పత్రికలో 1940 సంవత్సరములో ప్రకటించిన ప్రతి విమర్శవ్యాసములో, తా మంతకు మున్ను కాశీలో విద్యాభ్యాస మొనర్చుకాలములో ధార్వారు జిల్లాయందలి రాణిబెన్నూరు మఠము స్వాములువారు కాశీయాత్రకు వచ్చినప్పుడు వారి యొద్ద సోమరాజు రచించిన ఉద్భట కావ్యముయొక్క తాళపత్ర ప్రతి చూచితిమనియు, దానిలో బూర్వోక్త పద్యమున 'సానిరదనూతింసంద' అన్నపాఠమే యున్నదనియు, ఆపద్యమున్న తాళపత్రమునకు దాము ప్రతిబింబముకూడ దీసికొని భద్రపఱచితిమనియు బ్రకటించి యున్నారు. శ్రీ శర్మగారిని గలిసి కొన్నప్పుడు శ్రీ నారాయణరావుగారు దానిని జూచి యాత్మ సంతృప్తి నంది యుండవచ్చును. కావున 'నూతింసంద' అను పాఠమున్న ప్రతులెందును లేనేలేవని వాదించుట సాహసము గాక మానదు. అవసరమైనచో శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు రాణిబెన్నూరు మఠమునకేగి తమ సంశయమును గూడ దీర్చికొందురు గాక! విరివిగా వృషభ (బసవ) స్తవముల రచించిన సోముడు పాల్కురికి సోమనాథుడు గాక కర్ణాటాంధ్రవాఙ్మయముల నింత దనుక మఱొక్కరు డెవ్వడు కానరానందున సోమరాజు "సముదంచద్వృషభ స్తవామరమహీజారామనం సోమనం" అని నుతించిన యాతడు పాలకురికి సోమనాథుడే గాక మఱొక్కడు కానేరడని శ్రీ నరసింహాచార్యులు, వీరేశలింగము పంతులు గారే గాక ప్రభాకరశాస్త్రి గారు మున్నగు పండితులు గూడ నంగీకరించి యున్నారు. ఈ సందర్భమున శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు తమ గ్రంథము 32 పుట యథో జ్ఞాపికలో వ్రాసిన వాక్యములలో "కాని పాలకురికి సోమనాథుడు రచించినది వృషాధిప శతకము గాని వృషభ స్తవము గాదు" అని లిఖించుట వింతగానున్నది. వృషాధిప శతక, బసవపురాణముల గాక సోమనాథుడు మఱేమియు బసవ స్తవముల రచింపనే లేదా! "బసవన్న మహిమ శుంభద్భక్తి యుక్తి బసరించితివి గద్యపద్యాది కృతుల, నర్ణవావృతధాత్రియం దొప్ప బసవ వర్ణనల్ చేసితి"వని భక్తులు తన్నుగ్గడించి నట్టు లాతడు పండితారాధ్యచరిత్రావతారికలో వ్రాసికొన్నాడు. బసవపురాణ పీఠికలో శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారును, నా గ్రంథములో "సోమనాథుని లఘుకృతులు" అను 16వ ప్రకరణమున నేనును పంచప్రకార గద్య, నమస్కార గద్య, అక్షరాంక గద్య పద్యాదికములు మున్నగు నిట్టి బసవ స్తవములను గూర్చి వ్రాసినది శ్రీ వేంకటరమణ్యగారు చిత్తగించలేదా? బసవేశ్వరుడు కర్ణాటభాషలో నాల్గులక్షల యఱువదినాల్గువేల గీతముల రచించినట్లు సోమనాథుడు చెప్పినాడు. బసవేశ్వర వచనములను పేర వ్యవహృతము లగుచున్న యీ గీతములలో నిప్పటికి పరిశోధకుల కే తొమ్మిది వందలో దొరకుట దుస్తరమైనది. అట్టి గతియే సోమనాథుని బసవ స్తవములకు పట్టినది.

అసంఖ్యాకముగ నాతడు రచించిన యీ లఘు కృతులలో మనకు దొరకుచున్నవి చాల దక్కువయే. సోమరాజు గ్రంథ రచనాకాలము క్రీ. శ. 1222 నాటికి సోముని బసవపురాణము కన్నడబాసలోనికి బరివర్తితము కానే లేదు. సంస్కృత పదభూయిష్ఠముగ సోమనాథుడు లెక్కకు మిక్కిలిగ రచించిన యీ లఘు స్తవములు శ్రీశైలయాత్రాదిక సందర్భములలో కన్నడులకు నాంధ్రులకు గూడ గంఠస్థములయి యాతని కాలముననే కర్ణాటదేశమున గూడ నెప్పటి కప్పుడే వ్యాప్తమయియుండు ననియు, అట్టి వాని నుద్దేశించియే "వృషభ స్తవము లనుకల్పవృక్షముల కారామ మయిన సోముని" అని సోమరాజు నుతించి యుండు ననియు నేను బలుసారులు చెప్పి యుంటిని. సోమరాజు గ్రంథమునందలి పద్యములు కర్ణాట భాషలో సాళ్వకవి క్రీ. శ. 1550 ప్రాంతమున రచించిన యలంకార గ్రంథములో లక్ష్యములుగా నుదాహృతము లయినవి. క్రీ. శ. 1522 లో సోమరాజు గ్రంథము రచింపబడినచో నానాటి దేశపరిస్థితులలో నిట్టిది యంత స్వల్పవ్యవధిలో జరుగుట యసంభవమని చెప్పనక్కఱలేదు. ఇంకను నిందు గూర్చిన విశేష చర్చలకు నా గ్రంథమందలి పదియవ ప్రకరణమును, పూర్వవ్యాసములను జూడదగును.

సోమరాజెచ్చట రాజ్యమేలెనో, యాతని దేవంశపురాజో స్పష్టముగ దెలియదు. తన పూర్వులను బేర్కొనుటలో నాతడు తనముత్తాత తిరుమలరాజని, తాత రామణరాజని, తండ్రి ఇందుశేఖరరాజని చెప్పి, రాయసము లింగరసనునతడు తనకు గ్రంథ రచనాకాలమున లేఖకుడుగా నుండెనని యుదాహరించినాడు. విజయనగర రాజులలో శ్రీకృష్ణదేవరాయల కాలమునుండియే తిరుమల క్షేత్రము ప్రసిద్ధిలోనికి వచ్చినదనియు, అప్పటినుండియే తిరుమల నామాంకితులు మనుజులలో బయలుదేఱిరనియు, వ్రాత యనునర్థములో వ్రాయసము అనుపదముకూడ క్రీ॥ శ॥ 15 వ శతాబ్ది ప్రాంతమునుండి వ్యవహృతమయినదనియు, ఆపదమే కన్నడమున రాయసమని మాఱినదని శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు చెప్పుచున్నారు. ఇవి కేవల మూహాగానములనియే చెప్పదగును. శ్రీ వేంకటేశ్వర ప్రాచ్య పరిశోధక సంస్థవారు ప్రకటించు గ్రంథముల బరీక్షించిన తిరుమల క్షేత్రము చాల ప్రాచీనకాలమునుండియే ప్రసిద్ధినొందినట్లు తెలియనగును. సోమరాజు పేర్కొనిన పూర్వులు క్రీ. శ. 15-16 శతాబ్దులలో వర్ధిల్లినవారని శ్రీ వేంకటసుబ్బయ్యగారుదాహరించిన కొన్ని కన్నడ శాసనములబట్టి వేంకటరమణయ్యగారు కొంత చర్చగావించిరి. ఈ శాసనములయినను నీవిషయమును నిర్బాధకముగ నిర్ణయించునవిగా లేవు. ఇందుశేఖరరాజు పుత్రుడు
నాతడు తండ్రియనంతరము రాజ్యపాలన మొనర్చెననియు, నాతడు క్రీ. శ. 1573 సంవత్సరమున వెలయించిన యొక శాసనమువలన దెలియుచున్నది. సోమరాజు పేరెందును లేదు. అతడు బసవరాజు సోదరుడై యుండుననియు, రాజ్యమునకు రాకమున్నే తండ్రికాలముననే మరణించి యుండుననియు వేంకటరమణయ్యగారూహించుచున్నారు. అట్టివాడు "జననాథో త్తమ సోమరాజను——" అని తన కావ్యమున జెప్పికొనుట సంభవమే నా? పయిగా సోమరాజు వీరశైవుడు. అతని పూర్వులని వేంకటసుబ్బయ్యగారుదాహరించిన శాసనస్థ పురుషులు ఆత్రేయగోత్రజులము, ఆపస్తంబసూత్రులము అని చెప్పికొనినవారు. కావున వారు సోమరాజువంశమువారు కాజాలరని కూడ శ్రీ నరసింహాచార్యులుగారు వ్రాసినారు. సకలకళాప్రవీణుడు బహులిపిజ్ఞుడునగు లింగమంత్రి (విరూపాక్షసుతుడు) సుగ్గనాళ్వ రాయభూపాలుని ప్రధానమంత్రిగా నుండెనని యాతడు రచించిన "కబ్బిగరకైపిడి" యను గ్రంథములో నున్నదనియు, అందుదాహృతుడయిన రాయభూపాలుడే సోమరాజు తాత రామణరాజై యుండుననియు ఈలింగమంత్రియే సోమరాజు గ్రంథమునకు వ్రాయసకాడై యుండెననియు శ్రీ వేంకటసుబ్బయ్యగారి ననుసరించి వేంకటరమణయ్యగారు చెప్పుచున్నారు. తాతగారి ముఖ్యమంత్రి యాతని మనుమని కాలమున నాతడు చెప్పిన గ్రంథమును దాటాకులమీద వ్రాయుటకు గంటము చేతబట్టి లేఖకుడుగా గుదిరెనా? ఇది మహామహోపాధ్యాయ పట్టభద్రుడు, శిష్యుని చిట్టి జాపపయి గూర్చుండి యక్కరములు దిద్దుచు గుణించుట వంటిది కాదా! శ్రీ నరసింహాచార్యులుగారిది యసంగతమని పరిహరించి యీలింగమంత్రు లేక నామాంకితులయ్యు వేర్వేఱు కాలముల నున్న

భిన్నవ్యక్తులై యుండురని సెలవిచ్చిరి. పయిగా పైనిచెప్పిన నారాయణరాజు అచ్యుత దేవరాయల కాలమున క్రీ. శ. 1540 ప్రాంతమందుండినవాడు. శ్రీ వేంకటసుబ్బయ్యగారి వాదము ప్రకారము సోమరాజు ఉద్ఘటకావ్యము రచించినది క్రీ. శ. 1522 లోననియే యంగీకరించినను, అప్పటికే జననాథోత్తముడయి కావ్యకర్తయయిన యాతడు పూర్వోదాహృతుడయిన రాయభూపాలుని మనుమడగుట యెట్లు పొసగును ?

ఇట్టి పంకములలో బడి మనము దొర్లాడుట యెందుకు ? గ్రంథరచనా కాలము వివాదగ్రస్తమయి యున్న సోమరాజు కావ్యమందలి పద్యమొక్కటియే పాలకురికి సోమనాథుని కాల నిర్ణయమున నాధారముగా మనము గయికొన నవసరము లేదనియు, బసవేశ్వర పండితారాధ్యుల సమకాలీనుడయిన పెలిదేవ వేమనారాధ్యుని మనుమని శిష్యుడయినని యాతడు చెప్పుకొన్న వాక్యమే యాతని కాలనిర్ణయమున కప్రతిహతమగు ప్రమాణము కాగలదని నా గ్రంథము పదియవ ప్రకరణము చివర చెప్పియే యుంటిని.

(ii) హరిహర, పద్మరస, రాఘవాంకుల కాలము

ఈ ముగ్గురు కన్నడ కవులలో మొదటి యిద్దరు పూర్వోదాహృతుడయిన సోమరాజు కావ్యములో స్తుతింపబడినవారు. మూడవ వాతడు హరిహరుని మేనల్లుడు, పుత్రప్రాయుడగు శిష్యుడునయి యున్నాడు. హరిహరుడు హొయసలరాజగు నరసింహ బల్లాళుని కరణికుడుగాను, పద్మరస దాతని దండనాథుడుగాను నుండినట్లు లాధారము లున్నవి. ఇందుచే శ్రీనరసింహాచార్యులు గారు వీరి నించుమించుగ సమకాలికులుగ గణించి వారికాలము సుమారు క్రీ. శ. 1165 అని నిర్ణయించిరి. పద్మరసు మనుమడు విశ్వారాధ్యుడు తన శివపంచస్తవ వ్యాఖ్యానములో పాలకురికి సోమనాథుని నామోల్లేఖన మొనర్చినందున నాతడు క్రీ॥ శ॥ 1230 ప్రాంతమందు సోమనాథునకు సమకాలీనుడుగానుండి యుండునని నేను వ్రాసినదానిని బరిహరించుటకయి శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు విశ్వారాధ్యుని కాల మాతని తాత పద్మరసు కాలముపయి నాధారపడినది కావున నేను పైనిజెప్పిన కాలనిర్ణయము సరికాదని వాదించుటకయి పైని బేర్కొన్న మూవురుకన్నడ కవుల కాలవిచారమున గూడ డాక్టరు వేంకటసుబ్బయ్యగారి వ్రాతల నాశ్రయించిరి.

క్రీ. శ. 1245 ప్రాంతమున సూక్తిసుధార్ణవమను సంకలన గ్రంథమును గూర్చిన మల్లికార్జునుడనుకవి హరిహరుని గిరిజా కల్యాణమను ప్రబంధమునుండి పెక్కు పద్యముల నుదాహరించినాడు. అందుచే హరిహరునికాలము క్రీ. శ. 1245 కి ముందే గాని క్రిందికి రాజాలదని పలువురు కర్ణాటక విద్వాంసులు సిద్ధాంత మొనర్చినారు. హరీశ్వరుడు (హరిహరుడు) గిరిజా కల్యాణమే గాక యింతకుమున్ను పలువురు శివభక్తుల చరితముల వర్ణించు "శివగణద రగళె" అను గ్రంథమును గూర్చి దానిలో బసవేశ్వరుని చరిత్రమునుగూడ "బసవరాజదేవర రగళె" యను పేరితో రచించినాడు. ఇందుచేతనే యాతనివి "ప్రమథానీక కథార్ణవేందు హరిదేవాచార్యనం ధైర్యనం" అని పూర్వోదాహృతుడయిన సోమరాజు తన గ్రంథమున నుతించినాడు. బసవనిచరితము నాంధ్రభాషలో రచించినవారిలో పాలకురికి సోమనాథుడెట్లు ప్రథముడో యట్లే కన్నడమున రచించిన వారిలో హరిహరుడు మొదటివాడు. సోమనాథునకన్న హరీశ్వరుడే యించుక ముందున్నవాడని విజ్ఞులు తలంచుచున్నారు. వారించుమించుగ సమకాలీనులయి యుండురని నాయభిప్రాయము. వేర్వేరు దూరప్రాంతముల—పంపాక్షేత్రమున హరీశ్వరుడు, పాలకురికిలో సోమనాథుడు—సమీపకాలముననే యుండి గ్రంథరచన గావించిన వారగుటచే నొకరి రచనము మఱొకరెఱుంగక తమకృతులలో నొకరి నొకరు స్మరింపరయిరి. రెండవ ప్రతాపరుద్రుని కాలమున క్రీ. శ. 1300 ప్రాంతముననే సోమనాథుడు బసవపురాణమును రచించియున్నచో నం దాతడు హరీశ్వరుని దప్పక స్మరించియే యుండుననియు నేను బలుసారులు చెప్పియే యున్నాను.

సూక్తిసుధార్ణవకర్త మల్లికార్జునునకు చిదానందుడను నామాంతరము గూడ నుండెనట. క్రీ. శ. 1263 నాటి కొన్ని కన్నడ శాసనములలో వానిని రచించిన యతడు చిదానందు డని

యుండుటచే నీయిరువురున భిన్నులని భ్రమించి శ్రీ వేంకటసుబ్బయ్యగారు సూక్తిసుధార్ణవ రచనాకాలమును మఱి 18 సంవత్సరములు క్రిందికి దించి, దీనినిబట్టి హరీశ్వరుడు క్రీ. శ. 1263 కి ముందుండెనని యేర్పడునేగాని పద్మరస రాఘవాంకులుగూడ నంతకు ముందువారే యను నూహం పొసగ నేరదని లిఖించిరి. మఱియు నరసింహ బల్లాళుడనగా నరసింహుని పుత్రుడు బల్లాళుడని యర్థమగును గాన హరీశ్వర పద్మరసుల యాశ్రయుడు నరసింహాచార్యులుగారు చెప్పినట్లు హొయసలరాజులలోని మొదటి నరసింహుడు (క్రీ. 1136-1171) గాక యాతని పుత్రుడు వీరబల్లాళుడో (క్రీ 1177-1220) ముమ్మడి నరసింహుని పుత్రుడు ముమ్మడి బల్లాళుడో (క్రీ. శ. 1291-1342) యందు ముఖ్యముగా గడపటివాడే కాదగుననియు వాదించి, రాఘవాంకుడు వీరేశ్వరచరితమను గ్రంథమును రచించి యోరుగంటి ప్రతాపరుద్రుని యాస్థానమున సమ్మానమందినట్లు రాఘవాంక చరిత్రమునను, భైరవేశ్వర కావ్యకథా సూత్రరత్నాకరమను గ్రంథమునను జెప్పబడియుండుట గూడ నందుకు సాధకమని తలంచిరి. కాని యొక మూల హరీశ్వరుడు క్రీ. శ. 1263 కు పూర్వపు వాడని తామే యంగీకరించుచు నాతడు క్రీ.శ. 1291 తరువాత రాజ్యమేలిన మూడవ నరసింహ బల్లాళుని కాలము వాడని వాదించుటలో పొరలు స్వవచన వ్యాఘాతమును వారు గుర్తింపకుండుట, ఇట్టి వ్రాతలను వేంకటసుబ్బయ్యగారు యూతకోలలుగా గయికొనుట శోచనీయము. శ్రీ నరసింహాచార్యులు గారు [illegible] కవిచరిత్రము మూడవభాగము నకతారికలో వేంకటసుబ్బయగారి యాక్షేపముల బూర్ణముగ ఖండించి, సూక్తి సుధార్ణవ కర్తయు, వేంకటసుబ్బయ్యగా రుదాహరించిన శాసన కర్తయు భిన్నవ్యక్తులని నిరూపించి సూక్తిసుధార్ణవము క్రీ. శ. 1245 కి కొంతకాలము ముందే రచింప బడియుండవలెనని నిర్ణయించుటయే గాక పయి మువ్వురు కవుల కాలవిషయమున గూడ దమ తొల్లిటి నిర్ణయములనే సమర్థించి కొన్నారు. పద్మరసు తన యవసాన దశలో గాశీక్షేత్రమునకేగి విశ్వనాథునియం దైక్యముయ్యెదనియు, అట్లు యాత్రకేగు నపుడు దారిలో పంపాక్షేత్రమున హరీశ్వరుని దర్శించి యప్పటికి కొలదిదినముల క్రిందట శివైక్యమొందిన మేనల్లుని (రాఘవాంకుని) కయి విచారమొందు చున్న యాతని నూఱడించి- అటు తరువాత నెనిమిది దినములలో హరీశ్వరుని గూడ శివుడు తనయం దైక్యమొనర్చుకొనుననియు, నాతడు రచించు మహాకావ్యము నీలోపలనే ముగింపుమని [illegible] చేసెననియు నొక యైతిహ్యమున్నది. ఇందెంత సత్య

మెంత వెనుకల నిర్ధారణ మొందినదో యిదమిత్థముగ నిర్ణయించు నాధారములు లేవు. రాఘవాంక చరిత్రము వ్రాసిన సిద్ధనంజేశకవియు, భైరవేశ్వర కావ్యకథా సూత్ర రత్నాకరకర్తయు రాఘవాంకుని యనంతరము 500 సంవత్సరముల తరువాతనున్నవారు. వారి వినికలిని బట్టి వ్రాసిన వ్రాతలలో కొన్ని వ్యత్యాసములు నుండ వచ్చును. రాఘవాంకుడు కాకతీయ రాజసభలో నివసించెనన్న సిద్ధేశ్వర చరిత మెంతకు లక్ష్యింపనే లేదు. కావున రాఘవుడు కాకతీయరాజుచే సమ్మాన మందిన సంగతి వాస్తవమే యైనచో నతడు ప్రతాపరుద్రుని కాలమున నే యుండవలెనని శ్రీ నరసింహాచార్యులు గారు లిఖించి రాగి పాలకురికి సోమనాథు డంతమున నున్న యభిప్రాయభేదమే రాఘవాంక విషయమున గూడ [illegible]. నరసింహ బల్లాళుడనగా నరసింహ కృష్ణరాయల వంటివి కావు. రెండవ దానిలో సుప్రసిద్ధ పదములు వ్యక్తినామములే కావున నరసరాయల కొడుకు కృష్ణదేవరాయలను నర్థమేర్పడును. ఇట్టి ప్రయోగ సంప్రదాయము కర్ణాటవాఙ్మయమున లేదని శ్రీ నరసింహాచార్యులు గారు వ్రాసినారు. హొయసల రాజులందఱు బల్లాళనంశ్యులు. వారందఱి పేరుల చివర బల్లాళశబ్దము చేరుచుండును. భక్తి పరీక్షకు సమయమున శివునకు భార్య నప్పగించిన యీ వంశపు రాజు నిజనామముతో గాక కేవలము భల్లాళ (బి) రాజనియే వ్యవహరింపబడుట సర్వవిశ్రుతము. కావున పద్మణాంకకవి హరీశ్వర పద్మరసుల యాశ్రయుడని చెప్పిన నరసింహ బల్లాళుడు మొదటి నరసింహుడు కాడని చెప్పుటకు వీలు లేదు. బసవపురాణమును బట్టి కెరెయ పద్మరసు తాత సకలేశ్వర మాదరసు బసవేశ్వరుని కాలమున నుండినట్లు తెలియును గావున నాతని

మనునుడు క్రీ. శ. 1165 ప్రాంతము వాడగుట యసంభవమని ప్రతిపక్షుల మఱియొక యాక్షేపము. ఈ మాదరిసు కాలవాదమును గాలదన్నిన లోకాతీత పురుషుడు. అతడు భూమిపయి నేడువందల సంవత్సరము లున్న ... పండితారాధ్య పాలకురికి సోమనాథు లిరువురు గూడ గ్రంథస్థ మొనరించినారు.

క. భూతలమున నిదియెంతయు
నూతన మనిపొగడ నేడునూఱేండ్లు ఘనుం
డౌతనరు భక్తి ద్రిపురా,
రాతీ! సకలేశు మాదిరాజయ్య శివా!
(శివతత్త్వసారము. ప. 442)

కాలారి కరుణ మార్కండేయుఁడాది
గాలమృత్యువు గెల్వడే లోక మెఱుఁగ
మఱియును సకలేశు మాదిరాజయ్య
మెఱయఁడే కాలంబు మీఱి వెండియును.
(పండితారాధ్యచరిత్రము. వాద ప్రకరణము)

ఉ. ఏఁడులు నూఱటంచు శ్రుతు
లెన్నఁగ శ్రీగిరిమీఁద నాఱునూ
ఱేఁడులు సంచరించి సక
లేశ్వరదేవర మాదిరాజు తా
నేఁడుల నూఱులుండి భువి
నిష్ఠురకాలమహోగ్రదంష్ట్రిక్రో
వ్వాఁడు లణంచె నయ్య బస
వా! బసవా! బసవా! వృషాధిపా!
(వృషాధిప శతకము)

మఱియు నీతని చరితమును సోమనాథుడు పండితారాధ్యచరిత్ర పురాతన ప్రకరణములో ప్రత్యేకముగ గూడ వర్ణించినాడు. బసవపురాణ తృతీయాశ్వాసమున వర్ణితమయిన యీతని కథనుబట్టి కూడ నాతడు సంసారము త్యజించి శ్రీశైలమున దప మొనరింప నేగునప్పటికే జీవితమున 650 సంవత్సరములు గడచినవాడనియు, ఆతని కచ్చట గొల్లనిరూపమున జ్ఞానోద్బోధ మొనర్చినవాడంతకుమున్ను చాల గాలము క్రిందటనే విరక్తుడయి శ్రీశైలమునకు దపశ్చరణమునకై వెడలియున్న యాతని తండ్రి మల్లరసే యనియు, తండ్రియాజ్ఞానుసారమే యాతడు బసవేశ్వరునకు సహాయుడుగా నుండుటకై కల్యాణమున కేగెననియుఁ దెలియగలదు. ఇందువలన నీ మాదర సాకబసవనికే గాక, తన తాత తండ్రులకు, మనిమనుమలకు గూడ సమకాలీనుడుగా ... గల్గిన సిద్ధపురుషుడుగా గణింప దగినవా... స్పష్టము కాగలదు. ఇట్టి వాని విషయ... నాతని ముందువెనుకల నున్న సంతతి ... కాలముల నిర్ణయించుటలో నేటి కాపులు పాటించు గణనము (తరమునకు 25... సంవత్సరముల వంటి లెక్కలు) సాగిరావ... మనవి చేయుచున్నాను. కావున నీతని జీవన కాలవిచారము కెరయపద్మరసు క్రీ. శ. 1165 సంవత్సరమునకు జాల దరువాత నుండెనని వాదించుట కేమియు నుపకరింపజాలదు.

పద్మరసు క్రీ. శ. 1168 ప్రాంతమున లింగైక్యమొందినబసవేశ్వరునకు, పండితారాధ్య వేమనారాధ్యులకు వయస్సులో గొంత పెద్దవాడుగానుండిన సమకాలీనుడని నే దలంచుచున్నాను. వావిళ్ల వారి బసవ పురాణ పీఠిక చూడుడు. అతడు కన్నడమున రచించిన వీరశైవదీక్షాబోధయవతారికలో బసవేశ్వరుని నామోచ్చారణమైన లేకుండుట గూడ నిందుకు గొంత సాధకము.

బసవేశ్వర పండితారాధ్యుల కాలములు

బసవేశ్వరుని యేలికయగు బిజ్జలుడు క్రీ. శ. 1167 సంవత్సరమున రాజ్యభారమును దాను వదలుకొని జ్యేష్ఠపుత్రుడు రాయమురారి సోవిదేవునకు నప్పగించినట్టు లొక కన్నడ శాసనమున గాన నగును. అయినను నాతడు చాటున నాతని పరిపాలనము పరీక్షించుచు నటుతరువాత జాలగాలము ప్రశాంతముగ జీవించెననుటకాధారములు లేవు. అతనికి వీరశైవులకు గల్యాణపురమున జరగిన క్రాంతిలో నాతడు 1167 సంవత్సరమున గాని, యా మఱుచటి వత్సరమున గాని జగదేవాదులచే సంహరింపబడియుండునని కర్ణాట విద్వాంసు లందఱు తలంచుచున్నారు. క్రీ. శ. 1167 తరువాత బిజ్జలుని కుమారుల శాసనములే గాని యాతని పేరట నేమియు గానరావు. బిజ్జలుని వధ జరగిన వెంటనే బసవేశ్వరుడు నాతని యనుయాయులు కల్యాణమును విడిచి పోవగా వారిని సంహరించుటకయి బిజ్జలుని కుమారుడు రాయమురారి సైన్యముతో వెన్నాడగా బసవేశ్వరుడు నూతిలోబడి యాత్మహత్య

...ని కొనెనని జైనగ్రంథములు వాకొను
...బసవేశ్వరుడు కూడలిసంగమేశ్వర
...మందైక్యమొందెనని వీరశైవ గ్రంథములు
...చున్నవి. ఏదియైనను ఫలితార్థ మొక్క-
...గదా !

విజ్జలుడు బసవేశ్వరుడు నేక కాలముననే క్రీ. శ. 1168 సంవత్సరమున మరణించియుందురు, యటుతరువాత కల్యాణమునగాని, మఱొకచోట గాని వారి భౌతిక శరీరములు నిలిచియుండలేదని కర్ణాటదేశమున వీరశైవ విద్వాంసులు, తదితరులు గూడ నేకగ్రీవముగ సంగీకరించుచున్నారు. ఈ విషయమున డాక్టరు వేంకటసుబ్బయ్యగారు గూడ భిన్నాభిప్రాయమును బ్రకటింప లేదు. బసవేశ్వరుని సందర్శించుటకయి పండితారాధ్యుడు కల్యాణపుర ప్రయాణ మొనర్చి మార్గమున వనిపురములో నుండగా, నప్పటి కెనిమిది దినముల క్రిందటనే కల్యాణ పురమున ఘటిల్లిన క్రాంతి ఫలితముగా బసవేశ్వరుడు శివైక్యమైన వార్త భక్తులవలన విని పండితారాధ్యుడు బిట్టు ప్రలాపించి, కల్యాణపుర ప్రయాణమును గట్టి పెట్టి శ్రీశైలమున కేగి శివరాత్రి వ్రతమాచరించి మల్లికార్జునలింగగర్భమునం దైక్యమయ్యెనని పండితారాధ్య చరిత్రమువలన వ్యక్తమగుచున్నందున బసవేశ్వర పండితారాధ్యుల నిర్యాణముల మధ్య నొక్క- శివరాత్రియేగాని పెక్కు- శివరాత్రులు గడచియుండుట కవకాశములేదు గావున, పండితారాధ్యుని నిర్యాణకాలము క్రీ॥ శ॥ 1170 ప్రాంతమయి యుండునని నేను వ్రాసియున్నాను. పలువురు విద్వాంసు లట్లే తలంచిరి. బసవేశ్వర, పండితారాధ్యుల నిర్యాణ కాలములు క్రీ॥ శ॥ 1168-1174 సంవత్సరములని మెలుకాళ్ళవలె నిలిచి విశ్వసింపబడుచున్నవి. వీనిని స్థిరాధారములుగ గ్రహించియే, సోమనాథుడు బసవేశ్వర, పండితారాధ్యులను స్వయముగ నెఱింగిన సమకాలీనుడు గాకపోయినను మిక్కి-లి యర్వాచీనుడు మాత్రము కానేరడనియు, నాతడు క్రీ॥ శ॥ 1160 ప్రాంతమున జనించి వారి నిర్యాణ కాలములకు రమారమి యెనిమిది పది సంవత్సరముల వయస్సుగల బాలుడయి 1240 ప్రాంతము వఱకు జీవించి క్రీ. శ. 1192 ప్రాంతమున బసవపురాణమును, 1230-35 ప్రాంతమున పండితారాధ్య చరిత్రమును రచించి యుండునని యస్మదాదులము నిర్ణయించితిమి. కాని శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు తమ ప్రకృత గ్రంథమున పూర్వోక్తములయిన బసవేశ్వర పండితారాధ్య నిర్యాణకాలరూపకములగు మెలుకాళ్లను గూడ గదల్చివేసి, బసవేశ్వర పండితారాధ్యు లిరువురు క్రీ. శ. 1184 ప్రాంతము వఱకు జీవించి యా పిమ్మటనే లింగైక్యమయియుందురనెడి యభిప్రాయమును బ్రకటించిరి. ఇందు కయి వారు సోమనాథుని గ్రంథములే ప్రమాణములని చెప్పుచు నందలి వాక్యముల వింతవింత తెఱంగుల దమ వాదానుకూలముగ సమన్వయించి యున్నారు.

సోమనాథుని కవిత మిక్కి-లి వర్ణనావేశముతో గూడిన దనుట పాఠకలోకమున కెల్ల సువ్యక్తమయినవిషయము. సమానములయిన కథాసన్నివేశములు గలిగినపుడు తద్వర్ణనములలో సామ్యనిరూపణమునకయి తన యెఱుకలో నున్న పూర్వవిషయముల నెల్ల గుదిగ్రుచ్చి యేకరువుపెట్టుట యాతనికి జాలపరిపాటి. ఇట్టి పట్టులలో నాతనికి దత్సంబంధకమగు చారిత్రక పౌర్వాపర్యము పయి దృష్టిశూన్యము. చారిత్రక దృష్టిగల పాఠకుల కా యా తావులందలి వైపరీత్యము స్పష్టముగ గోచరించుచుండును. కావున జారిత్రక విషయనిరూపణములో సోమనాథుని వాక్యములను యథాతథముగ గ్రహించి వానికి బ్రామాణ్యమొసంగుట మహాప్రమాదమని చెప్పనక్క-ఱలేదు. ఇట్టి పౌర్వాపర్య దృష్టిని బాటింపని లోపము సాధారణముగ సంస్కృతాంధ్ర వాఙ్మయములలో బలువురు సుప్రసిద్ధకవులకే పట్టియున్నది. మచ్చున కీక్రింది దృష్టాంతముల జిత్తగించునది.

నలోపాఖ్యానమును బాండవు లరణ్యవాస మొనర్చునపుడు వారిని జూడవచ్చిన మునులు ధర్మజుని దుఃఖోపశమనార్థ మాతనికి జెప్పినట్లు భారతమువలన దెలియగలదు. నలునకు బాండవులకు గొన్నివేల సంవత్సరముల యంతరమున్నది. అట్టులయ్యు విద్వదౌషధ మని పేర్వడసిన నైషధమును రచించిన శ్రీహర్ష మహాకవి దానిలో భారతములోని గొడవలను గొన్నిటిని గథాపాత్రముల నోటనే పలికించినాడు. ఇందలి యనౌచిత్యమును గుర్తింపక శ్రీనాథుడు తనయాంధ్రీకరణమున వాని నను

వదించినాడు.

(i) ఇంద్రాదులు దమయంతీ స్వయంవరము నుండి మరలివచ్చునపుడు దారిలో గలిపురుషుడు కలిసి వారితో గావించిన సంభాషణములో "పాకశాసనుండు, పావకుండు, పరేతపతి, పాశహస్తుండు, పంచముండ నెనయేను నియ్యేపురము బాండవులు పాంచాలింబోలె బంచికొని యనుభవించెదముగాని యప్పంకజాక్షినిం బట్టికొని తెత్తునే?" యని యున్నది.

(ii) నలుడుగావించిన దశావతారస్తుతిలో

చ. వలపలి కన్ను నీకు రవి,
వారిజలోచన! చందురుండు దా
పలి నయనంబు, కర్ణుడును
భార్గుఁడుఁ దత్ప్రియనందనుండు ద
త్కులజుడు; వీరొకండొకని
తో గలహింప సహించి తెట్లొకో
వలపలిలోచనాబ్జమును
వామదృగబ్జము వేఱె యచ్యుతా!
(ఆదిప -133)

ఇట్టి వనేకములు. ఈ శ్రీనాథమహాకవియే హరవిలాసములో చిరుతొండని బార్వతీ పరమేశ్వరుల సంభాషణములో సర్వజ్ఞుడగు శివుని చేతనే యిట్లు పలికించినాడు.

గీ. కలియుగంబున గల్యాణ కటకనగరి
నాకు భక్తుండు బసువర నాథుడొకడు
కంచినగరంబులో వణిగ్వంశవరుడు
నాకుభక్తుండు చిరుతొండనంబియొకడు.

చిరుతొండడు కల్యాణ బసవేశ్వరునకు గొన్ని శతాబ్దములు ముందుండిన వాడనుట సర్వవిదితము. ఇట్టివి సోమనాథుని కృతులలో దండోపతండములుగ నున్నవి. మచ్చున కొకటి యుదాహరింతును. కుమారగపాలఘూర్జరుడు, సౌరాష్ట్రపురాజు, బసవేశ్వరునికన్న జాల బూర్వుడు. అతని చరితము పండితారాధ్య చరిత్రములో బురాతనప్రకరణమున వర్ణితమయినది. అతడుభార్యతోనెత్తమాడుచు నెందుకోనవ్వగా నామె యందుకు గారణమడుగగా నపుడాకాశమార్గమున బొందితో గైలాసమున కేగుచున్న యోహిళు డనుభక్తునిజూపి యాతని కథను నివేదించుటలో గథా సన్నివేశముల సామ్యముల నుదాహరించుటలో బసవేశ్వరుని కాలమున నాతని సమకాలికులగు కలకేత బ్రహ్మయ్య, కిన్నెర బ్రహ్మయ్య, మోళిగ మారయ్య, ముసిడి చౌడయ్య మున్నగు వారి వృత్తాంతములగూడ బేర్కొన్నాడు.

"అఱలేక కిన్నరయ్యకు గటకమున
దెఱచె దల్పులు దాను త్రిపురాంతకుండు
పదపడి కలకేత బ్రహ్మయ్య గారు
పదడు చేపటుడు బసిడియైతనరె
మక్కువ మోళిన మారయ్యమోపు
సెక్కులన్ని గడాని నక్కులుగావె
ముసిడిచౌడయ్యకు ముసిడిఫలంబు
లసలార నమృతఫలావళుల్ గావె."

కావున నిట్టి పట్టులలో సోమనాథునివాక్యముల ననుసరించి మనము చారిత్రక విషయ పౌర్వాపర్యము జేయరాదు. ఆ విషయము లన్నియు నతనికాలమునకు ముందు జరిగి యాతని యెఱుకలో నున్నవి కావున గథా సామ్యములు వచ్చినప్పుడు ముందువెనుక లారయక వర్ణనావేశములో వాని నాతడు గుది గ్రుచ్చుచుండును.

వెలనాటిచోడుడు నిండుసభలో దననేత్రముల దీయించినపుడు పండితారాధ్యుడు నతని సంతతి వెంటనే నిర్మూల మయ్యెదరుగాకయని శపించినాడు. వెలనాటి చోడుని శాసనములు క్రీ. శ. 1180 వఱకును, ఆతని సంతతివారివి క్రీ. శ. 1190 ప్రాంతమువఱకును గానవచ్చుటచే వారందఱు నశించువఱకును పండితారాధ్యుడు జీవించి యుండవలెననెడి తలంపుతో కీ. శే. శ్రీ కొమఱ్ఱాజులక్ష్మణరావు పంతులుగారాతని నిర్యాణకాలమును బొడిగించి యది క్రీ. శ. 1190 ప్రాంతమను నభిప్రాయమును శివతత్త్వసార పీఠికలో బ్రకటించిరి. అట్లయ్యు బసవేశ్వరుని నిర్యాణకాల మనితలంపబడు క్రీ. శ. 1168 విషయమున మాత్రము వారు మార్పేమియు సూచింపలేదు. ఇంచుమించుగ నొక వత్సరము వ్యవధిలో బసవేశ్వర పండితారాధ్యులు తామొందినది (లింగైక్యము) స్వచ్ఛంద మరణమనియు వారిశాపములవలన బిజ్జలుని తనయులు, వెలనాటిచోడుడు, తత్సంతతి తరువాత సమీపకాలములో మరణించియుందురనియు, ఆనాశనములు పూర్తియై నానిని గనులార గాంచువఱకు వారు జీవించియుందురని మనము తలంప నక్కఱలేదని నేను వ్రాసియుంటిని. పండితుడు వెలనాటిచోడుని శపించు సందర్భమున శివునిధ్యానించి,

"మలహర! మీశాపమాత్రముననక
మలసంభవునిపట్టు మాసినయట్టు
లాదిదూర్వాసు శాపాద్భుతశక్తి
యాదవవంశక్షయంబైనయట్టు"

ఇత్యాదిగా పూర్వ కథాసామ్యములు పెక్కు ఏకరువుపెట్టి యా తరువాత;

"వేయేల మనదండనాయక బసవ
ధీయుత శాపప్రతిజ్ఞా ప్రశక్తి
నెల్లవారును జూడ నీశ్వేలగడవ
బల్లహు పీఠంబు పాడైనయట్టు
లీ యసంఖ్యాత మాహేశ్వరోత్థిత స
మాయాత క్రోధోత్కటానలపటల
విరచిత జ్వాలల వెలనాటిచోడ
ధరణీశలేశ్వరాధమపతంగంబు
భస్మమయ్యెడును దద్బంధులు సుతులు
విస్మయంబుగనిడ్డ భస్మమైపోదు
రని శాపమిచ్చుచు ...."

పలికెనని సోమనాథుడు వ్రాసినాడు. ముందు వెనుక లారయక యిప్పట్టున సోమనాథుడు వ్రాసినదానిని బట్టి శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు పండితారాధ్యుడు వెలనాటిచోడుని సభకు చందవోలున కరుదెంచుటకు ముందే కల్యాణమున బసవేశ్వరాదుల శాపమున బిజ్జలుని రాజ్యమంతరించెననియు, బసవేశ్వరుడు మాత్రము కల్యాణముననో తత్ప్రాంతముననో చరించుచు జీవించియుండునని దలంచి, వెలనాటిచోడుని కడపటి శాసనము క్రీ.శ. 1180 నాటిది కావున నాసంవత్సరమో యాముందుసంవత్సరమో పండితుడాతనిసభకు వచ్చియుండునని ఇట్టి వెన్నియో వింత వింత సంగతులు తమ గ్రంథము 2వ ప్రకరణమున వెలార్చియున్నారు. అవి యన్నియు నిట నుదాహరించి విమర్శించిన గ్రంథవిస్తర మగును. పాఠకులే వానిని సావధానముగ సమగ్రముగ బరీక్షింప గోరదను. ఇట్టులే సోమనాథుడు పండితారాధ్యుని శిష్యులు శేమయ్య, దేవయ్య లనువారు బొడ్డాచార్యుడు తమ గురునకొనర్చిన యపచారమునకు గనలి, సముద్రము దరినున్న లంకలో నాతడేతెంచెడి గుడిలో మఱువున దాగి యాతనిని వధించి మరలి వచ్చు సందర్భమును వర్ణించుటలో "జగతి బిజ్జలు జంపి చను మల్లెబొమ్మ జగదేవ వీరుల చరణాంబుజములు......మఱియును ద్రోహుల మఱియించినట్టి నెఱి వీరగణముల నిజపదాబ్జములు, నాపయోధికి దచ్చివాచారమిడిన తేపగా శేమయ దేవయలరుగ" అనియు, నటుతరువాత పండితారాధ్యుడు కల్యాణపురప్రయాణములో పానుగంటికి వచ్చినప్పుడు ఉదయావనీశుని సభలో నాతని సేవకుడు భవశేఖునామయ్య (పండితారాధ్యుని శిష్యుడు) రాజుపై గినిసి యాతడొనర్చిన యపచారమునకయి యాత్మహత్య గావించుకొనుసందర్భములో

"అల్లయ్య మధువయ్య యనుభక్తవరుల
బ్రల్లదుడై రాజు వఱపుడు నతని
యాయశ్వైర్యంబు నతుల ప్రతాప
మాయుష్యమును భవిష్యము రాజ్యరమయు
నవనిలో జాళుక్య లనుపేరు హరుని
కవిలియ దుడిపించి కల్యాణకటక
మీడిత భక్తి మహిష్ఠత పేర్మి
బాడుగా శపియించె బసవనమంత్రి
మసలక జగదేవమల్ల బ్రహ్మయలు
పొసపరి బిజ్జలు బొరిగొని రట్ల"

అని పలుకుచు బ్రాణములు వాసెనని సోమనాథుడు వ్రాసినాడు. వీనిని బట్టి బిజ్జలుని మరణము, కల్యాణపురము పాడగుట, చందవోలు పానుగల్లులలో పయియుదంతములు జరుగక మున్నే కడచిన వార్తలుగా మనము గణింపవలసిన దేనా! అసలు పండితారాధ్యుడు బయలు దేఱినది కల్యాణములో బసవేశ్వరుని నాతని యనుచరగణములను సందర్శించుటకే. అతని గమ్యస్థానము కల్యాణ పురమే. అట్టి సందర్భములలో దాను చందవోలు రాక మున్నే కల్యాణపట్టణము పాడుగా శపించి, బిజ్జలుని గెడపి బసవేశ్వరాదు లటనుండి వెడలి పోయిన వార్త తెలిసియే యున్నచో పండితారాధ్యు డీప్రయాణ మేప్రయోజనముతో సాగించెను? మఱియు నవి యట్లే మున్నే జరిగినచో పండితుడు పానుగల్లునుండి కూడ మరల గల్యాణమునకే ప్రయాణమయి వనిపురముచేరి యచ్చట నొక శిష్యుని యింట గొన్ని వాసరములుండి, పిమ్మట,

"కల్యాణమున కభిగమనంబు సేయ
గల్యాణమున భక్తి గజిబిజి వుట్టి
బల్లహు బిజ్జలు భంజించి రంత
బల్లిదుల్ జగదేవ మొల్లె బొమ్మయలు
ఏగి కప్పడి సంగమేశ్వరంబునకు

దా గోరి బసవన దండ నాయకుడు
నిచ్చమైనా సంగమేశుగర్భంబు
జొచ్చె దేహముతోన చోద్యమొప్పార
నిదియు దా నేటికి నెనిమిదిదినము
లదినిక్క మనుచు నొక్కయ్యు సెప్పుడును
బండితేంద్రుండుల్కిపడి——" అని సోమనాథుడే నిక్కము నిక్కమని జంగమంబుచే నొక్కినొక్కి చెప్పించిన వాక్యములకు గతియేమి? ఇందేది నిజము? ఈ వృత్తాంతముల నదివఱకే లెస్సగా నెఱిగియున్నచో బండితుడు వానిని వినినంతనే యుల్కిపడి ప్రలాపింపనేల? మఱియు బండితారాధ్యుని శాపమహిమ వలన గొలదిదినములలోనే వెలనాటిచోడునకు దారుణమయిన వ్రణముపుట్టి దాని బాధవలన నాతడు పండితుడు చందవోలు వీడియమరావతి కేగి యచ్చట నుండులోపలనే మరణించెనని, యావార్తనొక ఫణిహారి యమరావతి కరుదెంచి పండితునకు దెలియజెప్పెనని పండితారాధ్య చరిత్రముననున్నది. ఆ సందర్భములో నున్న "అంతలోనన ఫణిహారి యాద్రోహి నంతకు ప్రోలికి ననిపియేతెంచి, నలి భక్తతతికి విన్నపమాచరింప" అను వాక్యముల బురస్కరించి కొని శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు "శాపమహిమ వలన వ్రణబాధితుడయి చోడడు మృతినొందెనని పండితారాధ్య చరిత్రమందున్నను, నిజముగ శిష్యులమూలమున పండితు డాతని జంపించెనని సంశయించుట కవకాశము లేకపోలేదు——ఈ పణిహారియెవ్వడు? చోడుని ఫణిహారియె కావలయును. వ్రణబాధితుడై చోడడు మృతినొందుట వాస్తవమైనచో ఫణిహారి యా ద్రోహి నంతకుపురి కనుచుట పొసగియుండదు. చంపుట వాస్తవమైనచో వ్రణబాధచే జచ్చుట వాస్తవమైయుండదు. చోడనినంతకపురి కనిపి వచ్చితినని ఫణిహారి పండితారాధ్యులకును, భక్తతతికిని విన్నివించుకొనుట చూడగా నతడు పండితారాధ్యుల శిష్యవర్గము లోనివాడనియు రేవయ దేవయలు గుర్వాజ్ఞమీదనో లేకయో బొద్దగురుని హింసించి చంపినట్లు అతడును వెలనాటిచోడని హత్యచేసి చంపెననితోచుచున్నది. వ్రణబాధవలన నైననేమి, హంతకుని కత్తి కెరయైననేమి, వెలనాటి చోడడు క్రీస్తుశకము 1180 వ సంవత్సరమున మృతినందినది నిశ్చయము. ఏలనగా నతనిశాసనము లటువెనుక గానరావు" ఇత్యాదిగా వ్రాసియున్నారు (పుటలు 15, 16). వీరియూహనిజమేయైనచో పండితారాధ్యుని సోమనాథు డెట్లు చిత్రించెనని లోకము సంభావింపవలెను? పండితుడు శాపాయుధుడగు (గీర్వాణుడు) మహిమశాలియా? హంతకగణములో జేరు నాతతాయియా? ఆయుధములతో స్వహస్తములనో, పరహస్తములనో, హత్యలు గావించి శత్రుక్షయ మొనర్పగలుగు వానికి శాపాయుధ ప్రయోగముతో లేనిపోని ప్రతిజ్ఞలు గావించు టెందుకు? చోడుని ఫణిహారియే పండితుని ప్రేరణమున జోడుని యంతిపురముసొచ్చి యాతని దనకరవాలమున కెరచేసి యమరావతికి బాఱివచ్చినచో చోడుని పుత్రులు, నియోగవర్గము చచ్చుపెద్దమ్మలయి చేతులు ముడుచుకొనుచు నూరకుండిరా? వెంటనే వెన్నాడి యమరావతి కేతెంచి యా ఫణిహారిని, బండితారాధ్యుని గూడ మడియించి యుండరా? పయి పంక్తులందలి "అంతకు ప్రోలికి ననిపి యేతెంచి" అనునది "అంతకు ప్రోలికి సరిగె నటంచు" అనుటకు మాఱువ్రాతప్రతులలో దొరలినయపపాఠమయి యుండునేమో యనినా యనుమానము. వ్రణబాధకు సహింపలేక పండితుని క్షమాపణము వేడుచుచోడ డాత డమరావతిలో నుండగా సందేశ మంపెనని, పండితుడు నిరాకరించెనని సోమనాథుడు తన గ్రంథమున వ్రాసిన విషయములజూడ రమణయ్యగా రూహించిన హత్యాకాండలో నిసుమంతయు సత్యములేదని తేటపడ గలదు.

ఇంతకు చోడుడు మరణింపగనే "అంతరాజ్యార్థమైయనిఁ బోరియతని, సంతానమెల్ల నిస్సంతాన మయ్యె, బాడయ్యె దద్భూమి పండిత విధుని, యాడిత శాపమహిమ్మతఁ జేసి" అని సోమనాథుడు వ్రాసినాడు. ఇట్లే బిజ్జలుని విషయములో బసవ పురాణములో "అంతరాజ్యార్థమై యని చేసి యతని సంతానమెల్ల నిస్సంతాన మయ్యె, భ్రమసి యమాత్యాది భటవర్గమెల్లఁ దమలోన జచ్చిరి సమరంబుచేసి, పసచెడి కటకంబు పాడయ్యె నంత, విన్నియె నంతయునట సనియె గూడలిక, గనియె సద్గురువు సంగయదేవు నచట" అని వ్రాసినాడు. ఇప్పట్టున మొదటి రెండు పాదములు రెండు గ్రంథములందును సమానములే. బిజ్జలుని యనం

తర మాతని సుతుడు రాయమురారిగాని, చోడుని తరువాత నతని పుత్రులుగాని రాజ్య కాంక్షతో నన్యోన్యము పోరు సలిపి సుందోప సుందుల చందమున నేకకాలముననే మడసి రనునది చరిత్రకు సరిపడు విషయమేనా ! చరిత్రజ్ఞులగు వేంకటరమణయ్యగారిందుకు సమ్మతింతురా ! బిజ్జలుని కొడుకు లొకరి తరువాత నొకరు 1168 నుండి 1180 ప్రాంతమువఱకు తండ్రి రాజ్యమును కల్యాణ పట్టణమునందుండియే పరిపాలించిరని శాసనాధారములతో వారే సెలవిచ్చుచున్నారు గదా! అట్లే చోడుని యనంతర మాతనిపుత్రులు కొంతకాలము రాజ్యచేసిరని కూడ వా రంగీకరించుచున్నారుగదా! కావున నిట్టి చారిత్రక విషయములలో పౌర్వాపర్యవివేచనము, సత్యాసత్య విచారములేక వర్ణనావేశముతో సోమనాథుడు వ్రాసిన వానికెల్ల ప్రత్యక్షప్రామాణ్య మొసంగుటగాని యరజరతీన్యాయదోషమునకు గుఱిగా కొంతపట్టు గ్రహించి మతికొంత పరిహరించుట గాని సక్రమమయిన మార్గము గాదనియు వాని సమన్వయముపట్ల నేను బైనిసూచించినమార్గమే సమంచితమనియు సహృదయులు సమ్మతింపక పోరని నావిశ్వాసము.

పండితారాధ్యు డమరావతిలో నుండగా నాతడు బసవనికడ కంతకుమునుపు పంపిన దూత యేతెంచి బసవ డొసంగిన విభూతినితెచ్చి యిచ్చెననియు, దానిని ధరించినంతనే పండితారాధ్యునకు కర్ణాటకకవిత్వము వశ్యమై యాతడు బసవగీతముల రచించె ననికూడ పండితారాధ్య చరిత్రములోనున్నవి. ఇందుచే నప్పటికి బిజ్జలుడు మరణించినను బసవడుమాత్రము కల్యాణముననో తత్పరిసరములనో జీవించుచుండెనని శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు తలంచుచున్నారు. ఇందుకు గారణము బిజ్జలుని వంశనాశనము,కల్యాణ పురనాశము విన్నయనంతరమే యాతడు సంగమేశ్వరమున కేగెననెడి సోముని వాక్యము లందలి విశ్వాసమే. కర్ణాటకలోక మిప్పటికిని నమ్ముచున్నట్లు క్రీ. శ. 1168 ప్రాంతమున బిజ్జల బసవేశ్వరు లిరువురుగూడ భౌతికశరీరముల బాసి యీ ప్రపంచమునుండి నిర్గమించుట సత్యము. దానిని గాదగుటకు బూర్వోక్తము లయిన సోముని వాక్యములు ప్రమాణములు కాజాలవు. క్రీ. శ. 1168 తరువాత బసవేశ్వరుడు కల్యాణపురముననో, మఱెక్కడనో దాగి యుండిన, నాతడు బిజ్జలుని పుత్రులకు గనరాక వారి ఖడ్గముల కెరగాకుండుట యసంభవము. ఆతని రహస్యనివాసములు దూరమున నున్న పండితారాధ్యునకు మాత్రము తెలిసి యాతడు బసవని కడకు దూతలను గూఢచారులను బంపియుండుట యంతకన్న నసంభవము. రాయమురారి వెన్నాడినప్పుడు జైనులు వ్రాసినట్లు బసవ డే బావియందో, కృష్ణామలాపహారీనదీ సంగమతీర్థమునందో యాత్మహత్య గావించి కొనుటయో, కూడలిసంగమేశ్వర గర్భమందైక్యమగుటయో జరిగియుండును. చాటు మాటుగ నడగిమడగి క్రీ. శ. 1184 ప్రాంతము వఱకు బిజ్జలుని కొమరులు నిశ్శేషముగ నశించువఱకు నాత డుండవలసిన యావశ్యకత యేమియులేదు. అట్టు లాత డుండెననుట కెట్టి యాధారములులేవు. అట్లే పండితారాధ్యుని విషయమున గూడ దలంపదగును. ఎట్టి మహిమ శాలులయ్యును పండితారాధ్య, బసవేశ్వరుల శాపమహిమలచే వెలనాటి చోడుడు నాతని సంతతి, బిజ్జలుని సంతతియు నున్మూలముగ నొక్కమాటే యేకకాలమున నశించియుండరు. అట్లు జరుగలేదని చరిత్రము ఋజువు సేయుచునే యున్నది. పానుగంటియుదయావనీశుని పండితారాధ్యుడు శపించు పట్టునగూడ సోమనాథు డిట్లే వ్రాసినాడు:

"విదిత శాపోద్ధత విలయోగ్రవహ్ని
నుదయావనీశు డాహుతియయ్యె బుత్ర
పౌత్రు లన్యోన్యకళత్రాభిగతిని
శత్రులై చీకటిచప్పరంబులను
దడయు కాసురియుచేతన పరజనము
లడయంగ నిర్మూలమైనట్లుగూడ
సంతానమెల్ల నిస్సంతాన మయ్యె"

ఇది వాస్తవముగ నట్లు జరగెనా? కావున నిట్టి పట్టుల సోముని వ్రాతలకెల్ల జారిత్రక ప్రామాణ్యమును సహృదయు లొసంగజాలరు. సోమనాథుని పయివర్ణనములందలి తత్త్వమును గ్రహింపక పెడదారులబట్టి బసవేశ్వర పండితారాధ్యులు క్రీ. శ. 1168. 1170 ప్రాంతముల లింగైక్య మొందిరని విద్వల్లోకమున సుస్థిరముగ నేర్పడిన నిర్ణయమును మార్పగడంగుట సాహసమనియే నావిశ్వాసము. బసవేశ్వరుడు శంకరాచార్యుని వలె స్వల్పకాలమే మని, యాస్వల్ప వ్యవధిలోనే

ఘనకార్యములొనర్చెనని, క్రీ. శ. 1132 వత్స
రమున జనించి 1168 వఱకు, 36 సంవత్సర
మాత్రమే జీవించెనని పలువురు విద్వాంసులు
తలంచుచున్నారు. పండితారాధ్యుడు చాల
వత్సరములు జీవించిన వృద్ధుడని బసవేశుని కన్న
వయస్సులో పెద్దవాడని శ్రీ లక్ష్మణరాయ
ప్రభృతులు పలువురు తలంచిరి. శ్రీ వేంకటరమ
ణయ్యగారు బసవని యాయుర్దాయమును పొడి
గించి,పండితుని యాయుర్దాయము నేబదియైదు
వత్సరములుగా (1130-1185)కుదించియున్నా
రు. వీరి నిర్ణయములను, సహృదయులు నేను పైని
వ్రాసిన విషయములనెల్ల సావధానముగ సమా
లోచించి, సముచిత రీతిని సంభావింతురు గాక!

రుద్రదేవ-ప్రతాపరుద్రులు

పిడుపర్తి సోమనాథుడు పద్యబసవపురా
ణావతారికలో జెప్పిన వృత్తాంతమును గాకతి
రుద్రదేవున కంటగట్టుటకయి ప్రభాకర
శాస్త్రులుగారు, నేను కంకణములు కట్టుకొన్నా
మని శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు వ్రాసినారు.
అట్టి కంకణముల నేమియు మేము కట్టనులేదు,
రమణయ్యగారికి వెఱచి విప్పనులేదు. పాలకురికి
సోమనాథుని కృతులందలి యంతస్సాక్ష్యమును
బట్టి యేర్పడుకాలము రుద్రదేవుని పరిపాలన
కాలమునకు చేరుననియే మేము జెప్పునది.
"మఱియు నీ సందర్భమున ఇందులూరి అన్నయ్య
మంత్రిని వీరు సంస్మరింపక పోవుట చిత్రము
గదా! సంస్మరించిన దమసిద్ధాంతము పుల్ల
పోటు వడ్డ బుద్బుదమువలె భిన్నమయి పోవు
నను భయమేమో!" అను విచిత్రవాక్యముల
గూడ వీరు లిఖించిరి. శాస్త్రిగారి మాట యె
ట్లున్నను అన్నమంత్రిగొడవల నేనెత్తకపోలేదు.
ఉపలబ్ధములయిన యాతని శాసనము లన్నియు
నాతనికాలము నిరూపించుట కుపకరించునవే
గాని,సోమనాథు డాతనికాలమునకుండి సత్కా
రముల నందెనని సూచించుచున దొక్కటియు
గానరాదని నేను పలుసారులు వ్రాక్రుచ్చితిని.
మఱియు 1954 మెయినెల భారతి వ్యాసములో
నీయన్నమంత్రివంశ్యుడు, పిడుపర్తి సోమ
నాథునకు 200 సంవత్సరములుముందున్నవాడు
నగుకోలని గణపతిదేవుడు తన శివయోగసార
ములో పూర్వకవిస్తుతిలో "అసమ శివభక్తి
రసమానసుడగు పాల్కురికి సోమనాథుని"
అని స్తుతించియు, అన్నమంత్రినిగూర్చి యనేక
పూర్వచరిత్రాంశముల వెలువరించియు, సోమ
నాథునకు అన్నయ్యకుగల గురుశిష్య సంబంధ
ముల దిఙ్మాత్రముగ నైన సూచించి యుండ
లేదనికూడ వ్రాసియున్నాను. అన్నమంత్రి
సోమనాథునికి గాని, యాతని శిష్యులకు గాని
యగ్రహారము లొసంగుచు వ్రాయించిన శాసన
ములు లభింపమికిగారణము ప్రాగభావము
గాక ప్రధ్వంసాభావమే యైనచో రిత్తవాదము
లతో ననవసర గ్రంథమును బెంచుటకంటె నట్టి
శాసనములను వెలికిదీసి సోమనాథుని కాలవిష
యక వివాదమును జల్లార్చుటయే పరిశోధక
వర్గమునకు ముఖ్యకర్తవ్యమనికూడ హెచ్చ
రించి యున్నాను. శ్రీ వేంకటరమణయ్యగా
రైనను నేడిట్టిగ్రంథమును వ్రాసి వెలువరించుట
కన్న నట్టి శాసనములనే వెలువరించియున్న
లోకమునకు మహోపకారమును గావించియుం
దురు గదా! సోమనాథునికాలము మొదటి
ప్రతాపరుద్రుని కాలమునకు జేరు ననుసందర్భ
ములో శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారు బసవపురాణ
పీఠికలో వ్రాసిన "సోమనాథుని కాలనిర్ణయము
న కింకను గొన్ని సాధనములుగలవు. అవి
డొంకతిరుగుడుగా నీకాలమునకే చేరునవిగా
నుండుటచే విడనాడినాడను" అను వాక్యముల
నుద్దేశించి శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు "ఇంకను
దమ కట్టసంచియందు గొన్ని సాధనములు
గల వనియు, నవి డొంకతిరుగుడుగానుండి
యీ కాలమునకే చేరునవిగా నుండుటచే విడ
నాడితి మనియు శాస్త్రులవారు తెలియబఱచి
నారు. ఆ సాధనవిశేషము లెట్టివో!" అని
లిఖించి శాస్త్రిగారి పరిశోధనసామగ్రిని కట్ట
సంచి యని కేలి గావించిరి.

"పండితునిగూర్చి కవిగూర్చి భక్తుగూర్చి
ప్రభునిగూరిచి సన్న్యాసి వరునిగూర్చి
గురునిగూరిచి మృతుడైన నరునిగూర్చి
స్వల్పపరిహాసరచనయు వలనుపడదు"

అని కీర్తిశేషులు శ్రీ పానుగంటి
లక్ష్మీనరసింహారావుపంతులుగారి నీతిరత్నము.
నేడిట్టి పరిహాసరచనలతో స్వర్గీయులైన
శాస్త్రిగారిని ప్రశ్నించుటవలన ప్రయోజన
మేమి? వారు బసవపురాణ పీఠికను రచించిన
తరువాత నిరువది వత్సరములు పైగా జీవించి

యుండిరి గదా! ఇందుగూర్చి శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారికి జిజ్ఞాసయే యుండినచో శాస్త్రిగారి జీవితకాలములోనే సముఖమునగాని, పత్రికాముఖమునగాని వారి నడిగి యా సాధన విశేషముల నెఱుంగక మిన్నకుండ నేల? ఇంతేగాక వీరు "పిడుపర్తి సోమనాథుడు చెప్పిన పాల్కురికి సోమనాథుని వృత్తాంతము సత్యాత్మకమును,విశ్వాసపాత్రమును గాదని వీరు త్రోసిపుచ్చినను దానిపై వ్యామోహమును విడజాలరైరి: సోమనాథ ప్రతాపరుద్రుల సమకాలీనతను ద్యజింపలేక వీరు పడిన తిప్పలు చూడ నెట్టివారి హృదయమునకైన జాలి పుట్టక పోదు" అని శాస్త్రిగారినిగూర్చి, నన్నుగురించి యేమేమియో వ్రాసిరి. ఇతరులమాట యెందుకు? మా తిప్పలు తమకుమాత్రము జాలిని గలిగింపక కేలికే యాస్పదము లయినవి గదా! ఎందుకీ యనవసర హేళనలు? పిడుపర్తి సోమనాథుని గ్రంథావతారికపయి మాకు వ్యామోహమును లేదు, వైరాగ్యమును లేదు. ఆత డుగ్గడించిన వృత్తాంతము పుక్కిటిపురాణ మగుఏకామ్రనాథుని ప్రతాపచరిత్రములోని సంగతులకు గొన్ని మార్పుచేర్పులతో గూడిన యనువాదమని నేను పలుసారులు చెప్పియేయున్నాను. పాలకురికి సోమనాథుని జీవితము భక్తి సద్గోష్ఠులందును, చతుష్షష్టిశీలనిర్వహణమునందును మునిగి తేలినది. అతనికి లౌకిక రాజకీయములతో ప్రసక్తిలేదు. కాకతీయరాజు లెవరితోగాని, వారి యుద్యోగులతోగాని తనకు సంబంధమున్నట్లు, వారివలన సన్మానముల నందినట్లు నాతడు తన కృతులలో నించుకేని సూచింపలేదు. ఏకామ్రనాథ పిడుపర్తి సోమనాథులుదాహరించిన గాథలలో నేదయిన సత్యమున్నచో సోమనాథుని కృతులందలి యంతస్సాక్ష్యమునుబట్టి యేర్పడు నాతనికాలము రుద్రదేవ గణపతిదేవుల కాలమునకేగాని రెండవ ప్రతాపరుద్రుని కాలమునకు సరిపడదని చెప్పుట తప్ప మేము పిడుపర్తి సోమనాథుని గ్రంథమునుబట్టి ప్రాకులాడిన దేమియు లేదు. దానిపై వ్యామోహ మేదయిననున్న దాని సాధారముగాగొని సేవించువారికే గాని మాకు గాదు.

ఈ సందర్భములలో రుద్రదేవునకుగూడ ప్రతాపరుద్రు డనువ్యవహారము లేకపోలేదని బద్దెన నీతిశాస్త్ర ముక్తావళినుండి నే నుదాహరించిన "పరువడి నాంధ్రభాషగల బద్దెన నీతియు, సంస్కృతంబులో బరగ బ్రతాప రుద్ర నరపాలునిచే రచియింపబడ్డ యా నరవరు నీతిసారము..." అను పద్యమునుగూర్చి శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు వెలార్చిన ప్రధానాక్షేపము బద్దెన గ్రంథమును మొదట ముద్రించిన శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు ఈ పద్యమును మూలగ్రంథమున జేర్పక యాత్మకూరు సంస్థానమున దొరకిన ప్రతిలోనున్న యధిక పద్యములని చివరజూపినవానిలో జేర్చుట. ఇందుచే నీ పద్యము బద్దెన చెప్పినదికాదని వీరి వాదము. ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తునందున్న వ్రాత ప్రతిలో నిది మూలగ్రంథమందే యున్నది. పద్యమును జెప్పినది బద్దెన కానిండు, మఱియొక్కడు కానిండు. నీతిసారమును రచించినది మొదటి ప్రతాపరుద్రుడే యని శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారుకూడ "సకలనీతిసమ్మతము" యొక్క యవతారికలో విస్పష్టముగ వ్రాసినారు. విద్యాభూషణ బిరుదాంకితుడగు నాతడే నీతిసార కర్తయని పలువురు విజ్ఞుల యభిప్రాయము. రెండవ ప్రతాపరుద్రుడు దాని కర్త యని చెప్పువారెవరును లేరు. కావున బద్దెకర్త యెవరైనను బయిపద్యము రుద్రదేవునకు బ్రతాపరుద్ర వ్యవహారము లేకపోలేదనుటకు సాధకము గాక మానదని నా యభిప్రాయము. రెండవ ప్రతాపరుద్రునకు ముందుండిన పావులూరి మల్లన గణితమునందలి "ఘనుడు ప్రతాపరుద్రుని పట్టణంబున - పట్టుమలగవీడు పరగవిడిసి" అను పద్యముగూడ నిందును సాధకము. ఇంతకు రుద్రదేవుడు ప్రతాపవిహీనుడు కాడుగదా! హనుమకొండ శాసనమం దతని యవక్రపరాక్రమ ప్రతాపములు వర్ణితములయ్యే యున్నవి. రుద్రశబ్దమునందే ప్రతాపము గర్భితమయి యున్నది. మఱియు నీతనికి ముక్కంటి యను వ్యవహారముగూడ నుండినట్లు దండకవిలెల నుండి తెలియుచున్నది. ఈతనియందలి భక్తి గౌరవముల ననుసరించి యీతని పేరినిబట్టియే గణపతిదేవ చక్రవర్తి తన దుహితకు రుద్రమదేవి యనియు నామె దౌహిత్రునకు బ్రతాపరుద్రుడనియు బేరులుంచెనని నా యభిప్రాయము.

సోమనారాధ్యగురునకు బిడుపర్తి గ్రామమును నితరులకు మఱికొన్ని గ్రామములను ప్రతాపరుద్రభూపాలుడు దాన మొసర్చెనని

నిరూపించుటకు గొండపీటి దండకవిలె నుండి నే నుదాహరించిన శ్లోకముల విమర్శనములో గూడ పైనిజెప్పిన పిడుపర్తి గ్రామము తెనాలి తాలూకాలోనిదని తెలియుచున్నదని నేను వ్రాసినదానిని బురస్కరించికొని శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు కొంత యవహేళనము నెఱపుచు గణపతిదేవుని కాలముననేగాని కాకతీయుల పరిపాలనము కృష్ణానదికి దక్షిణమున నెరపడలేదనియు గావున బయి శ్లోకములలో నుదాహృతుడయిన సోమనారాధ్యగురుడు పాలకురికి సోమనాథుఁడే యైనచో నందలి ప్రతాపరుద్రుడు రెండవ ప్రతాపరుద్రుడే కాదగునని సెలవిచ్చిరి. నా వ్రాతలు నామిత్రులు శ్రీ మద్దులపల్లి గురుబ్రహ్మ శర్మగారు ప్రకటించిన "కొండపీటి సామ్రాజ్యము" అను గ్రంథము ననుసరించినవి. శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు 1954 మెయి నెల భారతి వ్యాసములో నేనిందు గూర్చి వ్రాసిన విషయములను బరీక్షింతురు గాక! కాకతీయ చరిత్రము మనకు సత్యసమగ్రముగ లభింపలేదు. రుద్రదేవునితండ్రినాటినుండియు పశ్చిమచాళుక్యులు, కాకతీయులు వెలనాటిచోడుల రాజ్యభాగముల పయిగూడ దాడులు గావించి కొన్నిటిని వశపఱచుకొనుచు నుండినట్లు కానవచ్చుచున్నది. అనుమకొండ, ఓరుగల్లు, ధరణికోట గూడ వారి కానాడు రాజధానులుగ నున్నట్లు, రుద్రదేవుడు ధరణికోట నుండి పరిపాలించుచుండినటు దండకవిలెలబట్టి తెలియుచున్నది. మఱియు పిడుపర్తి, దోకిపర్తి మున్నగు పేరులుగల గ్రామములు తెలంగాణములోనే యున్నవనియు, సోమనాథాదులకు దత్తములైన గ్రామము లచ్చటివే యనియు శ్రీ శేషాద్రి రమణకవులు వ్రాసియున్నారు. రుద్రదేవునకు మాత్రమే ముక్కంటి యను వ్యవహార మున్నప్పుడు, ఆతడే దాతయని వినుకొండ దండకవిలె నుండి తెలియుచున్నప్పుడు, నే నుదాహరించిన ప్రతాపరుద్రుడు శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు సెలవిచ్చినట్లు రెండవ ప్రతాపరుద్రుడేయని చెప్పు నవకాశములేదు.

అంబయదేవుని నీలగంగవర శిలా శాసనము (క్రీ. శ. 1290)

పయి శాసనమందలి ప్రతిగ్రహీత రెంద్రేవుల మల్లినాథయ్య, శాసనమంతయు బూర్తియైన పిదప నసంగతముగ నందు క్రింద జేర్పబడిన సంస్కృతశ్లోకములో నుదాహృతయైన దోచయదేవి యనువారి నామములబట్టి యావ్యక్తులే సోమనాథుని బసవ పురాణావతారికలో నాతని సమకాలీనులుగా నుదాహృతులైన రెంటాల మల్లినాథుడును, దోచమాంబయు గాదగునని తలంచి శ్రీ సోమశేఖరశర్మగారు సోమనాథుడు రెండవ ప్రతాపరుద్రుని కాలమువాడే కావలయుననెడి నిర్ణయమును పునరుద్ధరింప బ్రయత్నించి రను విషయమును మునుముందే యుదాహరించి యున్నాను. ఆ వాదమును సమర్థించుటకీ శాసన మసమర్థముగానున్న తెఱంగు నెఱుంగ జేయుచు నిందు గూర్చి 1946 ఆగస్టు, 1954 మెయి నెల భారతివ్యాసములలో విపులముగ జర్చించి యున్నాను. దానప్రతిగ్రహీత రెంద్రేవుల మల్లినాథయ్య, తుది శ్లోకమందలి దోచయ, శాసనకాలమగు క్రీ. శ. 1290 నాటి వారే యని శ్రీ సోమశేఖర శర్మగారు ప్రతిపాదించిరి. కాని శ్రీ వేంకటరమణయ్యగా రిందుకొక మెట్టు క్రిందికి దిగి, నేను తలంచి నట్లు లిది యందదుకుల శాసనమే యని యంగీకరించి, చివరి శ్లోకము క్రీ. శ. 1290 లో గాక యనంతరము కొంత కాలమున కెప్పుడో మల్లినాథయ్యవంశ్యులచే దోచయ్య ప్రశస్తిని వెల్లడించుటకయి వ్రాయింపబడియుండు ననునభిప్రాయమును బ్రకటించిరి. మఱియు "రెంద్రేవుల" రూపమే "రెంటాల"గామాఱిన దనెడిశర్మగారి పరిణామ వాదమందలి యసంగతిని గుర్తించి కాబోలు దానిని బోవిడిచి, రెంద్రేవులకు రెంటాల వ్యావహారిక రూపమని, సోమనాథుడు వ్యావహారిక భాషాప్రియుడు కావున బసవపురాణమున వ్యావహారిక రూపమునే యవలంబించి రెంద్రేవుల మల్లినాథయ్యనే రెంటాల మల్లినాథుడని పేర్కొన్నాడని మఱొక్క క్రొత్త ఫక్కిని ద్రొక్కినారు. శాసనములు భూపాలురు సామాన్యముగా జను లందఱకు తెలియుట

కయి వేసినవనియు, అందుచేతనే యాద్యంతము కేవల సంస్కృత శ్లోకబద్ధము లయిన శాసనములలో గూడ గ్రామనామములు, వాని హద్దులు దేశభాషలలో వ్యావహారికరూపములలో లిఖింపబడినవనియు సహృదయులు తలంచుచున్నారు. ఇందుకు భిన్నముగ రెంట్రదేవుల యను శాసనస్థభాషారూపమునకే రెంటాల వ్యావహారికరూప మనువేంకటరమణయ్యగారి నూత్న వాదమును సహృదయు లెవరు నంగీకరింపరనియే నేను విశ్వసింతును. ఆ నాడు నీ నాడుగూడ గ్రామనామ రూపము రెంటాలగానే యున్నప్పుడు, రెంటాల యను గృహనామముగల శైవ బ్రాహ్మణ కుటుంబములునేడున్నప్పుడు నిట్టి వాదమున కాస్కారము లేదు. దోచయ దేవి, దాతయగు అంబయదేవుని భార్య కానేర దనుటకు నేను జూపిన యుపపత్తులకు రమణయ్యగా రంగీకరించినారు. కాని యామె యొకవేళ రెంట్రదేవుల వారి కుటుంబమునకు జెందిన స్త్రీయని తలంచెడిచో శ్లోకమందలి భూతకాలిక క్రియా ప్రయోగముల బట్టి యామె యంతకుముం దెప్పుడో గతించిన వ్యక్తిగా గోచరించును గావున నామె మల్లినాథయ్యకు బితామహియై యుండవచ్చునని నేను వ్రాసిన దానిని బురస్కరించి కొని "పితామహియ కానేల? ప్రపితామహియో, తల్లియో, భార్యయో యేలకారాదు? ప్రపితామహియనికాని తల్లియని కాని భార్యయని కాని చెప్పిన దాము చేసిన పాలకురికి సోమనాథుని కాలనిర్ణయమునకు బ్రతిరోధము కలుగును. దోచమ రెంట్రదేవుల మల్లినాథునికి బ్రపితామహియైన సోమనాథునికి బూర్వికురాలగును. తల్లిగాని భార్యగాని యైన నామె కాలము క్రీ. శ. 13 వ శతాబ్దపు టుత్తరార్ధమగును. రెండును తమ్మయ్యగారి కాలనిర్ణయమునకు వ్యతిరేకించును. కావున దమ సిద్ధాంతమున కనుకూలమగునట్లు పితామహియను వావిని గల్పించినారు" అని వ్రాసి శ్రీరమణయ్య గారు "దోచమ రెంట్రదేవుల మల్లినాథుని భార్యయనియె నా దృఢవిశ్వాసము" అని ప్రకటించిరి. సోమనాథుడు బసవపురాణావతారికలో రెంటాల మల్లినాథునిగూర్చి

"తను మనో ధన నివేదన సమగ్రతను
 బనుగొని జంగమార్చనలు సేయుచును
శీలంబుదనరసీమాలంఘనవ్ర
 తాలంకృతిని చేర్చి యాచారలీల
యనలాన గా గుమారాద్రికిదూర్పు
 దెసను సోపానముల్ దీర్చి పొల్పార
మహిత సద్భక్తిసముంచిత వృత్తి
 మహిజను రెంటాల మల్లినాథుడును"

అని వ్రాసి, యావెనువెంటనే

"నిరతిశయప్రీతి నిత్యంబునైదు
 కరవీర పుష్పముల్ హరున కర్పింప
నొక్కనా డొక డందు దక్కువయైన
 గ్రక్కున దననేత్ర కమల మర్పించి
భవునిచే ననదృశాంబక మన పడసి
 ప్రథనకీర్తిం బేర్కొన్న దోచమాంబయును"

అని దోచమాంబవిషయమును బేర్కొనినాడు. ఆమె మల్లినాథుని స్వాధ్వీమణియే యైనచో సోమనాథుడా విషయము నచ్చటనే తప్పక వ్యక్త మొనర్చియే యుండునని నాయభిప్రాయము. ఇట్టి పట్టుల నుదాసీనత బూనుట యాతని తత్త్వములో లేదు. ప్రబలాధారములు లేనప్పుడ పరిచితయైన యొక సతీమణిని మఱియొక యపరిచితుని భార్యగా బరిగణించుట యార్యధర్మ విరుద్ధ మగునపచార మగునేమోయని నాయభిప్రాయము. సోమనాథుడు తన కవితా విద్యా గురుడు కరస్థలి విశ్వనాథుడనియు, పండితారాధ్య కృపాసముద్గతుడగు కరస్థలి సోమనాథుడు బసవపురాణ కథా సూత్రముల దెలిపిన పెద్దలలో ప్రముఖుడనియు జెప్పియున్నాడు. ఈ కరస్థలి సోమనాథ విశ్వనాథులాకే గృహనామముగల శైవ బ్రాహ్మణులుగ గానవచ్చుటచే వీ రిరువురు సోదరులు (అగ్రజావరజులు) కావచ్చునని నేను బ్రసక్తానుప్రసక్తముగ నా గ్రంథములో నుదాహరించితిని. తీనికి తప్పువట్టి నిరాధారపు వ్రాతగా గణించి "నిరాధారములగు వారి యూహాతరంగ పరంపరలపై మనము తేలియాడ వలసిన యావశ్యకత లేదు." అని వేంకటరమణయ్యగా రాక్షేప మొకటి నిక్షేపించిరి. ఇట్టి మహనీయులే ప్రబలాధారముపయి దోచయ్యకు మల్లినాథునితో భార్యాసంబంధమును గల్పించిరో! ఏతాదృశములగు వీరి యూహా

పంకములలో మాత్రము గూరుకొని పాతకులు బలిసదనమున కేగి విహరింప వలయును గాబోలు! శ్లోకమందలి భూతకాలిక క్రియను బట్టియు, స్వర్గమధిరోహించుటకో యన త్రిపురాంతకదేవు నెదుట మెట్లు గట్టించె ననెడి యుత్ప్రేక్షను బట్టియు, దోచయ శాసనకాలము నాటికి లేక యంతకు మున్నెన్నడో గతించిన పూర్వవ్యక్తిగా గోచరించుట చేతనే నేను "పితామహి" యన్నది. రమణయ్యగా రుగ్గడించిన కారణములు వేనిని నే నించుకేని మనమున దలంప లేదు. కేవల మలవోకగా నే యట్లు వ్రాసితిని. వాస్తవముగ నామె రెంద్రేవులవారి కుటుంబమునకు జెందిన వ్యక్తియైనచో నామె దానప్రతిగ్రహీత మల్లినాథయ్యకు బ్రపితామహియన్నను బ్రత్యవాయము లేదు. నా నిర్ణయమునకు బాధకము లేదు. నా నిర్ణయము ప్రకారము బసవపురాణ రచనాకాలము క్రీ. శ. 1192 గదా! రమణయ్యగారి వంటిచరిత్రకారులు సామాన్యముగ జాటించు తరమునకు 25 సంవత్సరములు లెక్క ప్రకారము శాసన కాలము క్రీ. శ. 1290 నుండి ముందుకు గణించినచో మల్లినాథయ్య ప్రపితామహుడు ప్రపితామహి క్రీ. శ. 1190 నాటి వారే యయ్యెదరు గదా!

రెంద్రేవుల మల్లినాథయ్య విషయమున శాసనములో సోమనాథుడు రెంటాల మల్లినాథునిగూర్చి చెప్పిన విశేషణ మొకటియు జెప్పబడనందున నిరువురు నేకవ్యక్తి గానేరరనియు, దోచయ్యగూర్చిన శ్లోకమును దరువాత జెక్కినవారు సోమనాథుని బసవపురాణ తాళపత్ర ప్రతిలోని విషయముల సరిగా గమనింపక రెంటాల మల్లినాథపరముగ వర్ణితమయిన విషయమును గొన్ని వ్యత్యయములతో దోచయ కతకరించి యుందురని గదా నే జెప్పి యున్నాను. ఇట్టి పొరపాటులు తరువాతివారి లేఖనములలో దొరలు నవకాశములకు దార్కాణముగనే, సోమేశ్వర పురాణమును 1500 ప్రాంతమున రచించిన తోంటద సిద్ధలింగకవి బసవపురాణములో రెంటాల మల్లినాథుని గూర్చిన వాక్యముల వెనువెంటనే యున్న దోచమాంబ వర్ణనమందుగల కరవీర పుష్పపంచకార్చనవ్రతము, నేత్రసమర్పణ పునరాదానములను తన గ్రంథమున రెంటాల మల్లినాథున కతకరించిన సంగతిగూడ దృష్టాంతముగ నొసగియుంటిని. వీని నన్నిటిని బెడచెవిని బెట్టి యందుకేమియు బదులుపలుకక, కేవల హేళనలతో వీరు తమ కలమును జరచర పరువులెత్తించుట మంచిదికాదని మనవి చేయుచున్నాను. రెంటాల మల్లినాథుడు సోపానములు కట్టించినది కుమారాద్రికి (త్రిపురాంతకమునకు) తూర్పుదెసనని సోమనాథుడు వ్రాసినది. దోచయ కట్టించినవిగా శ్లోకమం దుదాహృతమయినవి కుమారాద్రిపయినున్న త్రిపురాంతకేశ్వరుని యాలయమున గర్భాలయము ముందఱ దేవున కెట్టయెదుట గట్టించిన మెట్లు. పయి రెండు నొక్కటేయని సహృదయులు చెప్ప నేర్తురా? శ్లోకమందలి పదములకు సరియైన యర్థమును గ్రహింపక, రమణయ్యగారు పయిగా "తమ్మయ్యగా రేలకో పూర్వద్వారే యను మాటలను జల్లగ జాఱవిడిచినారు" అని యాక్షేపించినారు. శ్రీశైలక్షేత్రము చతుర్ద్వార విశిష్టము. (శ్రీశైల సంకల్పము చిత్తగించునది.) పండితారాధ్యచరిత్ర చివర బండితుని నలువురు మనుమలను కేర్కొనుటలో "వాలారు శ్రీనగ ద్వార చతుష్కలీల" అని సోమనాథుడు చెప్పిన యుపమానముగూడ నిందుకు దార్కాణము. ఆ నాలుగింటిలో కుమారాచలము (త్రిపురాంతకము) పూర్వద్వారము. రావిపాటి త్రిపురాంతకుని త్రిపురాంతకోదాహరణమందలి

"ఆఱడియాస నీరస ధ
రాధిపలోకము లిండ్లవాకిళుల్
దూఱుటమాని శ్రీనగము
తూరుపువాకిలి సొచ్చి పాపముల్
నీఱుగ జేసి గంధవతి
నీటనుమున్గి మనంబులోని చి
చ్చాఱగ జేయుటొప్పు త్రిపు
రాంతక దేవునకై నమస్కృతుల్."

అను పద్యము దీనిని విస్పష్టమొనర్చును. ఈ విషయ మెఱింగి యిప్పుడైన నీ క్రిందివిధమున వీరు శ్లోకార్థమును సరిగా గ్రహింతురుగాక! పూర్వద్వారే కుమారక్షితిభృదుపరితః=(శ్రీశైలమునకు) తూర్పుద్వారమైన కుమారాద్రిపైని, తత్పురారేః=అందలి త్రిపురాంతకేశ్వరుని యొక్క, పురస్తాత్=ముందఱిభాగమున, రమ్యం సోపానమార్గమ్=

...ని మెట్లవరుసను, నిధాయ=కట్టించి''.

ఇంకను శ్రీ రమణయ్యగారు దోచయ్య కట్టించిన పైమెట్లును, బసవపురాణమున రెంటాల మల్లినాథుడు కుమారాద్రికి దూర్పుదెసకు గట్టించినట్లుగా జెప్పిన సోపానపంక్తులు నొక్కటేగాని వేర్వేఱు కావని చెప్పుచు గొన్ని విపరీతవాక్యముల నిట్లు లిఖించిరి: ''శ్రీశైలమునకువలె కుమారాద్రికి సోపానములు గట్టించినవారు పెక్కురు గానరారు. వాఙ్మయమున రెంటాల మల్లినాథుడును శాసనములలో దోచయయు దప్ప నీ పుణ్యకార్యమును నిర్వహించినవారు మఱెవ్వరును లేరు. రెంటాల మల్లినాథుడును దోచమయు సమకాలికులు. వారిద్దరును సోపాననిర్మాణమును గావించినదియు కుమారగిరి పూర్వపార్శ్వముననే. సమకాలికులగు వీరిర్వురును ప్రత్యేకముగ వేర్వేఱు సోపానపంక్తులను నిర్మించిరనుట విశ్వాసార్హము కాదు. మఱియు నట్టి ప్రత్యేక సోపానావళి నిర్మాణావశ్యకతయు గానరాదు. కావున రెంటాల మల్లినాథుడును, దోచమయు గట్టించిన సోపానపంక్తి యొక్కటియే యనితలంచుట యుక్తము. అయిన నీ సోపాననిర్మాణమును బసవపురాణమున రెంటాల మల్లినాథునకును మొల్లకల్లూరు గ్రామశాసనమున దోచయకును నారోపించుటకు గారణమేమి? వారు భార్యాభర్తలగుటయే దానికి గారణము. దోచమ రెంటాల మల్లినాథుని భార్య. ఆమె ప్రోత్సాహము మీదనే యతడు సోపాన నిర్మాణమును గావించినది. ధనమును వెచ్చపెట్టి నిర్మాణకార్యము కొనసాగించినాతడు మల్లినాథుడగుటవలన సోమనాథు డతడే సోపాననిర్మాత యని చెప్పినాడు. శాసన గ్రంథకర్త యన్ననో యా యుద్యమమును దలపెట్టి భర్తను ప్రోత్సాహము చేసి యతనిచే నా కార్యమును బూర్తి చేయించిన దోచమయె తన్నిర్మాణమునకు గారణభూతురాలని తలంచి యామెకె దాని కర్తృత్వము నంటగట్టినాడు. బసవపురాణ మొల్లకల్లూరు దాన శాసనసాక్ష్యముల వ్యత్యాసమునకిదియె కారణము. భర్త చేసిన నేమి, భార్య యతనిచే జేయించిన నేమి? ఆ పుణ్యకార్యమున వారిరువురును భాగస్వాములు గాకపోవుదురా? శాసనగ్రంథమందలి దోచమ వృత్తాంతమును జర్చించునప్పుడామె రెంద్రేవుల మల్లినాథుని పత్ని కావచ్చునని యూహించితిని. ఇపుడామె రెంటాల మల్లినాథుని సతియని వ్రాయుచ్చితిని. వీరిద్దరికిని నామె యెట్లు భార్య కాగలదు?- అని యెవ్వరైన నడుగవచ్చును. ఇందు వైపరీత్య మేమియు లేదు. రెంద్రేవుల రెంటాలయొక్క పూర్వనామమనియు రెంద్రేవుల మల్లినాథుడు రెంటాల మల్లినాథుడే యనియు సోమశేఖరశర్మగారు గుర్తించియున్నారు. తమ్మయ్యగారి కిది నచ్చలేదు...''

ఇందలి యౌచిత్యమును బాఠకులే పరామర్శింతురుగాక! రెంద్రేవుల రెంటాలల యేకీకరణ చర్చ పాఠకులకు ప్రాత పురాణమే. క్రమపరిణామమున ''రెంద్రేవుల'' అనునది రెంద్రేల, రెండేల, రెండాల, రెంటాల అని మాఱియుండునని శర్మగారి పరిణామవాదానౌచిత్యమును గూర్చియు, అందుకు రకము మార్చి నేడు రమణయ్యగారు రెంద్రేవులకు రెంటాల వ్యావహారిక రూపమని వెలార్చిన క్రొత్తవిషయమునందలి యౌచిత్యమును గూర్చియు మున్నే ముచ్చటించియున్నాను. దోచయను గూర్చిన శ్లోకము నసలుశాసనమును అంబయదేవుడు వేయించినపుడు రచించినది, చెక్కించినది కాదని శ్రీ రమణయ్యగారంగీకరించి, దానిని దరువాత రెంద్రేవుల వారి వంశ్యు లామె మహిమను బ్రకటించు నుద్దేశముతో శాసన శిలపయి వ్రాయించి యుందురని సెలవిచ్చినారు. ఇది క్రీ. శ. 1290 (శాసన కాలము) తరువాత నెంతకాలమునకు జరిగియుండునో మాత్రము వారు చెప్పలేదు. అసలు శాసనమునాడే దోచయప్రశస్తి యుగ్గడింపబడకుండుటకు వీరు రెండు కారణములు సూచించినారు (1) అప్పటి కింకను దోచమ మహిమాదికములు ప్రకటితమైయుండక పోవచ్చును. (2) శాసనమును వేయించిన అంబయదేవుని యుద్యోగులకు రెంద్రేవులవారి ఘనతను బొగడుట యుద్దేశము గాకుండుట; మల్లినాథయ్య యైనను జెప్పి చేయించుట కా శాసన రచనతోగాని ప్రతిష్ఠతోగాని సంబంధము లేకుండుట. ఇందలి సామంజస్యమును గూడ సహృదయులు నిర్ణయింతురుగాక! ప్రతిగ్రహీతయగు మల్లినాథయ్య విషయమునగూడ నాతడు శైవుడనుట తప్ప నెట్టి వివరములు నీ శాసనమం దుగ్గడింపబడకుండుట యొకవిశేషము,

అట్టి సందర్భములో నాతని వంశ్యులే తమ వంశ ప్రశస్తిని ప్రకటించుతలంపుతో దను వాత గొంతకాలమునకు దోచయ్యను గూర్చిన శ్లోకమును జెక్కించినచో మల్లినాథయ్య ప్రశస్తిని గూర్చి కూడ మఱికొన్ని శ్లోకముల నేల చెక్కింప రయిరో! ఆతనికి దోచయ్యకు గల సంబంధమునైన స్పష్టీకరింపక పోవుటకు గారణమేమో! భార్య భర్త కర్ధాంగిగావున నామెను ప్రశంసించినచో నతనిని ప్రశంసించినట్లే (ఆమె చేసిన పను లాతడు చేసినట్లే) యని రమణయ్యగారు సమాధానము చెప్పుదురు కాబోలు! అస్మదాదులకు బట్టుదలల నారోపించి యట్టివేమియు దమకు లేనట్లు, వీ రీయతుకులబొంత శాసనమునే యిప్పటికి నూతగాగొని యెన్నెన్ని పోకడలు పోవుచున్నారో పాఠకును గ్రహింతురుగాక! ఇంతకు దోచయ్యను గూర్చిన శ్లోకము నామె సంతతివా రెప్పుడు చెక్కించిరో, యప్పటి కామెయు మల్లినాథయ్యయు సజీవులైయుండిరో లేదో, వీరేమియు జెప్పలేదు. ఎప్పుడెవరు దానిని జెక్కించినను నందలి "రేజే" యను భూతకాలక్రియనుబట్టియు, "ద్యోః ప్రతిజ్ఞాం విధాయ" అను వార్తను బట్టియు నామె యప్పటికి ముందే స్వర్గస్థురాలయియుండెనని సహృదయులకు దోపకపోదు. శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు విశ్వప్రయత్నమొనర్చి నిర్ణయించిన సోమనాథుని కాలము క్రీ. శ. 1280—1340 గదా! ఇందు మొదటివత్సరము వారి దృష్టిలో సోముని జన్మకాలమనియు, రెండవది మరణకాలమని నేను గ్రహించుచున్నాను. ఆపక్షములో నీలగంగవరశాసనకాలము (1290) నాటి కాతడుపదియేండ్లబాలుడగును. బసవపురాణమును రచించునప్పటి కాతడు ముప్పదియేండ్ల వయస్సుగలవాడయియుండునని తలంచినచో దద్రచనాకాలము క్రీ. శ. 1310 అగును. అప్పటికి రెంద్రేవుల మల్లినాథయ్యమాట యెట్లున్నను, దోచయ్య ముందే గతించియుండవలెనని వేంకటరమణయ్యగారి వ్రాతలవలననే యేర్పడును. అట్టిస్థితిలో శ్రీశైలక్షేత్రమున నొడ్డోలగమున బసవపురాణ రచనమునకు దన కుద్బోధము గలిగించిన పెద్దలలో సోమనాథు డామెను జేర్కొనుట యెట్లు పొసగునో చదువరులే నిర్ణయింప గలరు.

— అర్జునవాడ శిలాశాసనము

ఇది బసవేశ్వరుని వంశ్యుడగు హాలబసవదేవునకు యాదవ కన్నడ భూపాలుని సామంతులు క్రీ. శ. 1260లో దానమొసంగుచు వెలయించినది. దీనిని బసవేశ్వరుని చారిత్రక వ్యక్తిత్వనిరూపణమునకు ప్రబలాధారముగా కర్ణాట విద్వాంసులు గ్రహించినారు. ఈశాసన విషయములనుగూర్చి శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు తమ గ్రంథముచివర నొక యనుబంధమునుచేర్చి దాన ప్రతిగ్రహీత హాలబసవదేవుని పూర్వుడుగా శాసనమం దుదాహృతు డయినబసవడు వీరశైవ మతోద్ధారకుడు, బిజ్జలుని యమాత్యుడు నగుకల్యాణ బసవేశ్వరుడు కానేరడని తమ యభిప్రాయమును వెలార్చిన విషయము నింతకు మున్నే యుదాహరించి యున్నాను. ఈశాసనమును మొదట సంపాదించి ప్రకటించినది బిజాపుర వాస్తవ్యులు శివానుభవ పత్రికా సంపాదకులునగు రావుబహద్దుర శ్రీ ఫకీరప్పహాలకట్టి (బి. ఎ.ఎల్. బి.) గారు. వారు స్వయముగా సుప్రసిద్ధ పరిశోధకులు. అయిన నీశాసనపరిశోధమున వారు డాక్టరు నందిమఠ్ (ఎం. ఎ. పిహెచ్ డి) మున్నగు పరిశోధకుల సాయమును గూడ గొనియే దానిని తమపత్రికలో 1928 మార్చినెలలో (సం 3 సం 9) మునుముందు ప్రకటించియున్నారు. అటుతరువాతనే దీనిని శ్రీ ఎన్. లక్ష్మీనారాయణరావు (ఎం. ఎ.) గారు ఎపిగ్రాఫియాఇండికా 21వ సంపుటి (PP9-16) లో తమ వివరణములతో ఆంగ్లమున బ్రకటించినారు. ఆపిమ్మట నేనుగూడ దీనిని విభూతి పత్రికలో 1940 సంవత్సరములో (సం 2 సం 4) ప్రకటించిన 'బసవేశ్వరుని గూర్చినశాసనసామగ్రి' అను వ్యాసమున కనుబంధముగ కన్నడ మూలముతోను, ఆంధ్రవివరణముతోను బ్రకటించియున్నాను. హాలబసవదేవుని పూర్వుడయిన బసవనిగూర్చి శాసనావతారికలో ముందుగా నీక్రింది విషయములున్నవి.

"శ్రీమత్తరదవాడి మధ్యగ్రామ బాగవాడి పురవరాధీశ్వర మాదిరాజనతనూజం బసవరాజన మహిమె యెంతెందడె.

మంగళకీర్తి పురాతన
జంగమ లింగైకభక్తి నిర్భరలీలా
సంగం సంగన బసవం
సంగతియంమాళ్కె భక్తియొళ గనవరతం'

బసవేశ్వరుడు బాగెవాడి (హింగుళేశ్వర భాగ్య వాడి) గ్రామమహాజనుడగు మాదిరాజునకు, నాతనిసతి మాదమాంబకు నుదయించి కూడలి సంగమేశ్వరు నఖండభక్తితో సేవించిన ఫలకుడవుటచే సంగన బసవన యనియు,[1] కల్యాణ పురమున బిజ్జలుని మంత్రిగా నుండుటచే కల్యాణ బసవడనియు పరంపరగా గీర్తింప బడుట సర్వవిదితము. బాగెవాడి మాదిరాజ పుత్రుడయిన సంగనబసవడు, జంగమ సేవా పరతంత్రుడు, కల్యాణ బసవేశ్వరుడు గాక మఱొక్కడు గానరాడు. బిజ్జలుడు క్రీ. శ. 1162 ప్రాంతమున దనయేలిక యగు మూడవ తైలపుని వెడలనడిచి కల్యాణపురమున బశ్చిమ చాళుక్య సింహాసనము నధిష్ఠింపక మున్ను తైలపుని సామంతుడుగా తీర్దవాడి సీమకు బరిపాలకుడుగా మంగళవేఢ రాజ ధానిగా నుండినట్లు లాతని శాసనముల వలన నే తెలియుచున్నది. పాలకురికి సోమనాథు నకు సమకాలీనుడో యించుట పూర్వుడో యని తలంపబడు హరీశ్వరుడు తన బసవరాజదేవ రగళెలో బసవడు మొదట బిజ్జలుని యొద్ద మంగళవాడయందే మంత్రిగా కుదిరినట్లు చెప్పి యున్నాడు. దీనినిబట్టి నేనుగూడ బసవడు తీర్దవాడి సీమలో బిజ్జలుని మంత్రిగా నున్న ప్పుడే వీరశైవమతోద్ధరణమునకు బూను కొని యా తరువాతనే క్రీ. శ. 1162 ప్రాంత మున బిజ్జలునితో గల్యాణమున కరుగెంచి యుండునని వావిళ్ల వారి బసవపురాణ పీఠికలో వ్రాసి యున్నాను. బిజ్జలుని శాసనములలో బసవని నామోల్లేఖనము గానరాదు. అందు చేతనే చాల గాలము పలువురు పరిశోధకులు బసవని చారిత్రక వ్యక్తిత్వమును శంకించుచు వచ్చిరి. కాని బిజ్జలుని యనంతర మొక శతాబ్దిలో వెలసిన శాసనములు పెక్కింటిలో బేర్కొనబడిన పూర్వభక్తుల నామములలో నాతని పేరు గానవచ్చుటచే నట్టి యపోహలు తొలగిపోయి, అర్జునవాడ శాసనము వలన నతని యస్తిత్వము మఱింత ధ్రువమైనది. బిజ్జలుని శాసనములలో బసవేశ్వరుని ప్రశంస లేకుండుటకు గలకారణములను గొంతవఱకు "బసవేశ్వరుడు - బిజ్జలుడు" అను పేరితో విభూతి (సం 1, సం 3) ప్రతికలో నేను బ్రకటించిన వ్యాసములలో నివేదించియే యున్నాను. [illegible] శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు కూడ బిజ్జలుని శాసనములలో బసవని యూడ పోడ గానరానంతమాత్రమున నాతని చారిత్రక వ్యక్తిత్వమునకును పూర్వానుస్వారము చుట్టుక బసవపురాణాదిక గ్రంథ ప్రమాణముల బట్టి యాతని యస్తిత్వము నంగీకరించి యున్నారు. అట్లయ్యు అర్జునవాడ శిలాశాసనోదాహృతు డయిన సంగన బసవన బిజ్జలుని మంత్రి కానేరడని వీరు నిరాకరించుట యాశ్చర్యము. ఇందుకు వీరు చెప్పెడి ముఖ్య కారణములు. (1) ఈ శాసనమున గూడ నాతడు బిజ్జలుని మంత్రియని స్పష్టముగ బేర్కొనబడకుండుట. (2) హాల బసవదేవుని వంశానుక్రమణికలో బసవన యగ్రజుడయిన దేవరాజ మునియొక్క మునిమనుమడుగా నాత డుదాహృతుడగుట. (3) సోమనాథుని బసవ పురాణమును బట్టి మాడగి మాదిరాజు భార్య సంతానము లేక నందివ్రతమాచరింపగా నుదయించిన పుత్రుడు బసవడని చెప్పబడుటచే నాతనికి దేవరాజ నామాంకితు డగ్రజుండని తలంచుట కవ కాశము లేకుండుట. సోమనాథుని బసవపురా ణము చారిత్రకవిషయ నిరూపణములో మనకు సమగ్ర ప్రమాణము కానేరనివిధమును ముందే చెప్పి యున్నాను. హరీశ్వరుని రగళెలో వృషభముఖు డనుప్రమథుడు శాప వశమున భూలోకమున మాడగిమాదిరాజా త్మజుడుగా నుదయించెనని మాత్ర మున్నదే గాని యాతని భార్య సంతతి లేక నందినోము నోమగా బసవడు వారి కేకైక పుత్రుడయి యుదయించెనని యుదాహరింప బడలేదు. సోముని బసవ పురాణమున గూడ బసవడు మాదిరాజున కేకైక సంతానమని చెప్పబడలేదు. బసవనికి నాగాంబికయనెడి యగ్రసోదరి (చెన్న బసవని తల్లి) యున్నట్లు సోముని గ్రంథ మునుబట్టికూడ గానగును.

హాలబసవదేవుని వంశానుక్రమణికలో

"సంగన బసవన అగ్ర...

...కం దేవరాజ మునిపన తనయం

జంగమ పరుసం...ర

సంగం ప్రియసుత నెనిప్ప కలిదేవరసం"

అను పద్యములో చుక్కలుపెట్టిన తావులందు శాసనశిల కొంత శిథిలమయినది. అందుచే శ్రీ లక్ష్మీనారాయణరావుగారు లుప్తములైన భాగ

1. హైదరాబాద్ రాష్ట్రములోని నేటి బీదర్ జిల్లాలోని కల్యాణపురము.

ములు "అగ్రజలింగైకం""శావర సంగం"అని చదువవగునని యూహించి శాసనకాలము క్రీ॥ శ॥ 1260 నుండి తరమునకు 25 సంవత్సరములు చొప్పున వెనుకకు లెక్కవేసి బసవేశ్వరుని కాలము క్రీ॥ శ॥ 1160-1185 కాదగునని చెప్పి యాతడు బిజ్జలుని మంత్రిగా నుండెననెడి నిర్ణయమున కిది సాధకమే యగువిధమును నిరూపించిరి. శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు మొదలునకే మోసము గలిగించుట యాశ్చర్యము. బసవేశ్వరునకు బాలసంగయ యను పుత్రుడుండి యాతడు పసితనమున నసువుల గోల్పోవగా బసవడు దుఃఖించెనని సూచించెడి గేయమును భైరవేశ్వర కావ్య కథా సూత్ర రత్నాకర మనుకన్నడగ్రంథమునుండి ప్రభాకర శాస్త్రిగారు బసవపురాణ పీఠికలో నుదాహరించినారు. హరీశ్వరుని రగళెనుబట్టి బసవనికి సిద్ధరసను పుత్రుడు గంగాంబికవలన గలిగినట్లు తెలియుచున్నది. కావున బసవేశ్వరునకు గొంత సంతతి యుండెనని, యాతనివంశ మాతనితో ంతరించలేదని యిందువలన నూహింప నవకాశమున్నది. ఇందుచేతనే శాసనమును మొదట శివానుభవ పత్రికలో బ్రకటించిన హలకట్టిగారు వంశానుక్రమణికలో బసవని తరువాత నాతని పుత్రపౌత్రులనేగాని సోదరుని జేర్కొనుట ప్రక్రమభంగ మగుననుతలంపుతో గాబోలు అగ్రజశబ్దమునకు జ్యేష్ఠపుత్రుడు (హిరియమగను) అను నర్థమును గణించి యా పుత్రుని పుత్రుడే దేవరాజని లుప్తభాగములో జెప్పబడి యుండునని తలంచి, యా దేవరాజును లక్ష్మీనారాయణరావుగారు చెప్పినట్లు బసవని యన్నగాగాక మనుమనిగా గణించిరి. బసవేశ్వరుని చరిత్రవిషయమున హరీశ్వరుని రగళెయే మొదటి కృతి యగుటచే యథార్థ కథనములో సోముని బసవపురాణముకన్న దానికే యెక్కువ ప్రామాణ్య మీయదగునని కర్ణాట విద్వాంసులు తలంచుచున్నారు. ("బసవ చరిత్రము - హరీశ్వర సోమనాథుల కథన విభేదము" అను వ్యాసమును ముందు ప్రకటింతును.) శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు హాల బసవదేవుని పూర్వుడుగా నీ శాసనమం దుదాహృతుడయిన మాదిరాజపుత్రుడు, సంగన బసవడు, బిజ్జలుని మంత్రికాడని చెప్పుసంగతి సహృదయు లంగీకరింపజాలరనియే నా నమ్మకము. వీరి నిర్ణయము కన్నడులలో నలజడి గావింపక మానదు. దోచయదేవి విషయములో "శివునకు నేత్రమర్పించి దానిని మరల బడసిన దోచమనామాంకితురాలగు భక్తురాలి నింకొక్కతను తమ్మయ్యగారు చూపగలిరా" యని యామెను గూర్చి నేను వ్రాసిన సంగతులను సరిగా గ్రహింపకయే ప్రశ్నించిన వేంకటరమయ్యగారికి "బాగవాడి మాదిరాజపుత్రుడు, మంగళకీర్తి విరాజితుడు, జంగమసేవాపరతంత్రుడు, సంగన బసవేశ్వరుడు, బిజ్జలుని మంత్రిగా నుండి వీరశైవ మతోద్ధరణ మొనర్చిన కల్యాణ బసవేశ్వరుడుగాక మఱియొక్కడు కానవచ్చునా" అను సందియము గల్గకుండుట యాశ్చర్యము. కల్యాణపురమున నిప్పటికి శిథిలములయియున్న సన్నివేశములు, బసవడు నెలకొల్పిన శివానుభవ మంటపాదికములు, బసవని కల్యాణపుర సంబంధమునకు నాతని బిజ్జల మంత్రిత్వమునకు బ్రబలాదర్శము లయియున్నవి. బసవని నాటినుండియే యీ పశ్చిమచాళుక్య రాజధానికి బసవకల్యాణ మనువ్యవహారమేర్పడినవి. నేడది సామాన్య గ్రామముగానున్నను, దానియందలి భక్తిగౌరవముల చేతనే యీ సంవత్సరము జనవరి 29, 30 తేదులలో అఖిల భారత వీరశైవ మహాసభల నచ్చట నేర్పాటు చేయుట, శ్రీ మైసూరు మహారాజుగారు సభా ప్రారంభము గావించి శివానుభవ మంటపోద్ధరణమునకు శంకుస్థాపన మొనర్చుటయు జరగినవి.

శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు సంప్రదాయ బద్ధములు, సాంకేతికములునగు తావుల సోమనాథుని వాక్యములను సరిగా గ్రహింపక వానికన్యార్థములు కల్పించి యాతని కృతులందలి యంతస్సాక్ష్యమునుబట్టి సహజముగ నేర్పడు నాతని కాలనిర్ణయమును విపరీతమొనర్చియు, చారిత్రక విషయనిరూపణ పౌర్వాపర్యములపట్ల ప్రమాణములు కాజాలని సోముని వర్ణనలకు బ్రత్యక్షర ప్రామాణ్యమొసంగియు దమ గ్రంథమున పెల్లుకల్లోలముల గావించియున్నారు. సావధానముగ వారిగ్రంథము చదువు సహృదయులోకమునకు సత్యమును గ్రహించి నిర్ణయించుటకీ నావిమర్శనమించుకేని యుపకరింపగలనెడల నాశ్రమవ్యర్థము కాదని విశ్వసింతును.

సోమనాథుని రచనల పరిచయం

ఎమ్. ఎ. ఎల్.

పాలకురికి సోమనాథుని ప్రతిభ సర్వతోముఖమైనది. సంస్కృతాంధ్రములందు కర్ణాట భాషయందు నసమాన పాండిత్యమును గడించి, యాయా భాషలందు కృతుల వెలయించిన సాహితీమూర్తి సోమనాథుఁడు. ఇంతేకాక తమిళ, మహారాష్ట్రి భాషలందు కృతులు రచింపకున్నను, పద్యముల నల్లగనంత పండితుఁడు. "నోరి కొలందిని నిను ప్రస్తుతింతు నని" తమిళమున, మహారాష్ట్రిమున, మణిప్రవాళమున నితఁడు బసవని స్తుతించుచు వృషాధిప శతకమున రచించిన పద్యములు, పండితారాధ్య చరిత్రయందలి పరుస సంభాషణ లీవిషయమునకు మహత్తర తార్కాణములై యున్నవి. వీరశైవ మతప్రచారమే యాతని ప్రధాన ధ్యేయమైనను, దానిని సాహిత్యముమూలమున సాధించినవాఁడు సోమనాథుఁడు. బసవని వచనములు నేటికిని ప్రచారములో నున్నవి. కాని అతడు సోమనాథునివలె సాహిత్యవేత్త గాఁడు. పండితుఁడుగాఁడు. మత ప్రచారకుఁడు మాత్రమే. సోమనాథుని యాశయ మేదైనను, యా కాలమున ప్రచలితమైయున్న మార్గపద్ధతికి, సంస్కృత కావ్య సంప్రదాయములకు స్వస్తి చెప్పి, ప్రజల దైనందిన వ్యవహారమున వినఁబడు ఛందస్సంప్రదాయములను తీసికొని వాని కొక యుత్తమస్థానము నాపాదించి, విభిన్న దేశి కావ్యపద్ధతులకు శ్రీకారము చుట్టినవాఁడు సోమనాథుఁడు. ముఖ్యముగా తెలుగు సాహిత్యమున ద్విపద, శతక, ఉదాహరణ, గేయాది కృతుల కితఁడే ప్రవర్తకుడు.

1. అనుభవసారము

అనుభవసారము సోమనాథుని కృతులలో ప్రథమకృతిగా పరిగణింపఁబడుచున్నది. రెండువందల నలుబదిరెండు పద్యములుగల యీ లఘుకావ్యము గోడగి త్రిపురారి యను శివభక్తుని కంకితమైనది. ఇందు 'మనసిజహరు శుద్ధ భక్తిమార్గము వేదోక్తనిరూఢిఁ బురాణ రహస్య నియుక్తి'ని వివరింపఁబడియున్నది. గురుమహత్త్వము, గురుస్థలము, శివపూజావసర సావధానము, లింగస్థలము, ఇష్టలింగార్పణ విధి, షట్స్థల వివరము అను విషయములు గలదై ఈ కృతి వీరశైవతత్త్వమును నిరూపించుచున్నది. ఇచ్చట బసవనను గూర్చిన ప్రసక్తియే లేదు. పండిత మల్లికార్జునుఁడు మూఁడు సీసపద్యములలో ప్రశంసింపబడియున్నాడు. సోమనాథుని కవితాగురువగు కరస్థలము విశ్వనాథుఁడు స్తుతింపబడియున్నాఁడు. ఈ గ్రంథరచనా కాలమునకు సోమనాథునకు బసవనను గూర్చి పూర్తిగా తెలిసియుండదనుట యసమంజసము గాదు. సోమనాథుని తదితరము లగు కృతులన్నిటియందు 'బసవ' అను నామోచ్చారణముననే యొడలుమఱచునంతటి భక్తి పారవశ్యము గానుపించును.

ప్రాచీనాంధ్ర వాఙ్మయమున అనుభవసారమునకు మతదృష్టిని గాక సాహిత్యదృష్టిలో నొక ప్రత్యేకస్థాన మీయవలసియున్నది. ద్విపద రచనముననే సోమన సిద్ధహస్తుఁడని చాలమంది సాహితీవేత్తల యభిప్రాయము. ఈ కావ్య మాతని వృత్తరచనా కుశలతను చెప్పక చెప్పుచున్నది. తర్వాతి ప్రసిద్ధాంధ్రకవులగు తిక్కన, శ్రీనాథాదులకు గూడ నేతద్విషయమున నితఁడు పథప్రదర్శకుఁడైన ట్లీ రచన చాటుచున్నది. ఇందు త్రిభంగి, క్రౌంచపదము, వనమయూరము, మాలిని, మానిని, తరువోజ వృత్తములున్నవి. ఇందు గల త్రిభంగి వృత్తమే లాక్షణికులకు లక్ష్యమై యున్నది. సర్వతఃప్రాససీసము, చతుర్విధ కందము ప్రయుక్తములు. పద్యములు ప్రాచీన లక్షణ లక్షితములై జాతీయములతో నలరారుచున్నవి. తెనుగుదనపు నిమిడిక కిందలి పద్యములు మచ్చుదునకలు.

కం. ఉరువిడికిఁ దెలివి, భక్తికి
  బరిచర్య, కృతార్థమతికి భయమును, వ్రతత
  త్పరగతకుఁ జలమును, దగు స
  చ్చరితకు నిస్పృహయు నొప్పు సద్భక్తి నిధీ
  ఒడలిది నాయదియన్నక
  జెడు నొడలది లేక భక్తిసేయఁగ రాద

య్యెడలు గొనియుండియును దా
నొడలిగుణంబులను బొరయకుండఁగ గలఁడే.

సోమనాథుని కవిత యీ కావ్యమున పరమత నింద లేక, కేవల భక్తి పారావారమున నోలలాడించునదై యున్నది. పూర్ణార్ధబిందుప్రాసలు, విలక్షణ సమాసము లిందు లేవు.

గ్రంథము మొట్టమొదట శ్రీ గంగ పట్టణము సుబ్రహ్మణ్యదేవరగారిచే 1916 లో నిప్పటికి నలుబదియేండ్ల క్రిందటనే ముద్రితమైనది. ఈ ముద్రణములో లోపించిన పద్యములను, పద్యపాదములను చేర్చి మద్రాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారమునందలి వ్రాతప్రతులను[1] బట్టి సంస్కరించి పూజ్యులు వావిళ్ళవా రీనడుమనే ప్రకటించియున్నారు.

2. బసవపురాణము

బసవపురాణము సోమనాథుని కృతులలో రెండవది. ఆంధ్ర వాఙ్మయమందలి తొలి ద్విపదకావ్యము.[2] కన్నడదేశమున పండ్రెండవ శతాబ్దమున నవతరించి కాలచుర్య వంశీయుఁడగు బిజ్జలునికి దండనాయకుఁడై కళ్యాణ కటకమున నెన్నో వీరభక్తిమహిమలను జూపిన వీరశైవ మతోద్ధారకుఁడగు బసవని చరితమేయీ కావ్యకథా వస్తువు. పరంపరాయాతముగా సంస్కృతకవులేమి, ఆంధ్రకవులేమి పురాణ ప్రసిద్ధులగు వ్యక్తులఁ దమ కావ్యనాయకులుగా గ్రహించుచుండిరి. సోమనాథుఁడా పరిపాటికి వ్యతిరేకముగా తనకు ముందు ప్రసిద్ధుఁడైన వీరశైవ మతప్రవర్తకుని నాయకునిగా గైకొని తొలి ద్విపదకావ్యమును రచించినాఁడు. ఇంతేకాక ఆంధ్ర వాఙ్మయమునందలి తొలి కావ్యము వ్యాసభారతమున కనువాదము. సోమనాథుఁడు కావ్యవస్తువునందేమి, ఛందస్సునందేమి, యొక నూతనమార్గమును ద్రొక్కి తన స్వతంత్రతను చాటుకొన్నాఁడు. సంస్కృతపద బహుళమగు పండితభాషను వదలి సర్వసామాన్యమగు జాను దెనుగును గైకొని రచన సాగించినాఁడు. వేదార్థములను వాడుకభాష వ్యక్తము చేయఁగలదని నిరూపించినాఁడు.

“ఉరుతర గద్య పద్యోక్తుల కంటె
సరసమై పరగిన జాను దెనుంగు
చర్చింపఁగా సర్వ సామాన్యమగుట
గూర్చెద ద్విపదలు గోర్కెదైవాఱఁ
దెలుగుమాట లనంగవలదు వేదముల
కొలదియకా జూడుడీ యిల నెట్టు లనిన”

బసవని కథను ప్రధానముగా గైకొని పురాతనులగు, శివభక్తుల యొక్కయు, బసవని సమకాలీనులగు స్థానిక శివభక్తుల యొక్కయు చరిత్రలను మూలసూత్రము కుంటువడకుండునట్లుగా రచనగావించినాఁడు. బసవపురాణమునం దేడాశ్వాసములున్నవి. ప్రథమాశ్వాసమున కైలాసవర్ణనతో కథ ప్రారంభమగును. నారదుఁడు కైలాసమున కరిగి భూలోకమున శివమతము సన్నగిల్లుచుండుటను గూర్చి తెలుపగా శివుఁడు నందికేశ్వరుని భూలోకమున శివరూపునిగాజన్మించి శైవమతోద్ధరణ మొనర్పుమని యాదేశించును. తనకును తన భక్తులకు భేదము లేదని శివుఁడు పార్వతితో నందికేశుని వృత్తాంతమును తెలుపును. ఆ సందర్భమున శిలాదుని తపస్సు, నందికేశ్వరావతారము తెలుపబడినవి. కర్ణాటదేశమున గల ‘హింగుళేశ్వర భాగవాటి, యను నగ్రహారమున మాదిరాజు మాదాంబ యను దంపతులకు పుత్రులు లేకుండుట, మాదాంబ నందికేశ్వరుని నోము నోచుట, బసవన జన్మము, ఉపనయన మనవసరమని యతఁడు తండ్రితో వాదించుట, మేనమామయగు బలదేవ దండనాయకుఁడు తన కుమార్తె గంగాంబనిచ్చి బసవేశ్వరుని వివాహము గావించుట, కప్పడి సంగమ క్షేత్రమునకు బసవన యరుగగా సంగయ దేవుఁడాతనికి ప్రత్యక్షమై కొన్ని ధర్మముల నుపదేశించుట యను విషయములతో బ్రథమాశ్వాసము ముగియును. ద్వితీయాశ్వాసమున బలదేవ

1. D 2044—49
2. బసవ పురాణము. బ్రౌను దొరగవారి ప్రతులు D 964—965, 968, 969, 970.
   D 970 లో దీని కాంగ్ల వివరణము కలదు.
   ముద్రణ ప్రతులు—1. కందుకూరి ప్రసాదరావు గారు ఏలూరు. 1897.
   2. ఆంధ్ర గ్రంథమాల వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి 1926.
   3. ,, ,, నిడదవోలు వేంకటరావు 1952.

దండనాయకుని మరణము కారణముగా బస
వేశ్వరునికి బిజ్జలుడు దండనాయక పదవి
నొసగును. బసవన శివాచార నిరతి, అతని
మేనల్లుడగు చెన్నబసవని మహిమ, అల్లమ
ప్రభుని రాక అతడు బసవనికి వరము
లొసగుట, బసవని మహిమచే వంగకాయలు
లింగములైన కథ కలవు. సమ్మకమే ప్రధాన
మని నిరూపించుట కీ సందర్భమున బల్లేశుమల్ల
కథ కాట కోటయ్యకథ చెప్పబడినవి.
బసవడు జొన్నలనుముత్యములనుచేయుట, సంగ
మేశ్వరుడు బసవని కన్నడుగుట, శివుడు
తన హృదయమున బసవని జూపుట,
అనునవి ద్వితీయాశ్వాసమున గలవు. తృతీయా
శ్వాసము బసవన తనభార్య చీర విప్పించి
జంగముల కర్పించుకథ కలదు. ఆయా సంద
ర్భముల కనుగుణములగు పురాతన శైవభక్తుల
చరిత్రలును నుదాహరణలుగా వక్కాణింపబడి
యున్నవి. తృతీయాశ్వాసమున ముగ్ధభక్తుల
కథలు వర్ణితములైనవి. ముగ్ధసంగయ్య, రుద్ర
పశుపతి, బెజ్జమహాదేవి, గొడగూచి, దీపదకళి
యారు, నాట్యనమి తండి, కన్నప్పనయనారు,
కళియంబనాయనారుల ముగ్ధభక్తులు. శివుని
యెడ వారికి గలభక్తి వర్ణనాతీతము. శివుడు
విషము తినెను గదా యని, దుఃఖించి అతని
విషము కక్కుమని వేడిన రుద్రపశుపతి ముగ్ధ
భక్తుడు గాడా! శివునిచే పాలుత్రావించి అత
నిలో లయమైన గొడగూచి బాల భక్తికి
పరాకాష్ఠగా మనకు గోచరించును. తృతీయా
శ్వాసాంతమున సకలేశు మాదిరాజయ్య కథ
కలదు. చతుర్థాశ్వాసమున మడివాలు మాచ
య్యయను రజకభక్తుని చరిత్రముగలదు. ఆసంద
ర్భమున బసవన బిజ్జలునకు ఇరువదాండారి,
బావూరిబ్రహ్మయ్య లనుశివభక్తుల యుదంత
మును తెలియచేయును. మాచయ్య బసవుని
గీతములో నహంభావమెక్కుడుగా నున్నదని
కోపించును. బసవన్న మాచయ్య కడకరిగి
క్షమింపవేడును. అప్పుడు గర్వోక్తిభక్తి తగ
దని శంకరదాసికథ, జగదేకమల్లునికథ, నిమ్మ
వ్వకథ, సిరియాలునికథ, నరసింగనాయనారు
కథ, కొట్టరువుచోడునికథ, హలాయుధుని
కథ, మిండనైనారుకథ, ఒడయనంబికథ చెప్ప
బడినవి. ఒడయనంబికి వాల్మీకేశుడు శివభక్తుల
మహిమను చెప్పుచు బాణుడు, పిట్టవ్వ, కలి
కామదేవుడు, ఎఱుమూరినైనారు, కడమల
నంబి, గుగ్గులుక్కలియారు, తిరునీలకంఠుడు
మొదలుగా గలవారి యుదంతములను చెప్పును.
ఇట్లు మూలకథా వృక్షమునకు శాఖోపశాఖ
లుగా నీశివభక్త చరిత్రలు వెలయుచున్నవి.
పంచమాశ్వాసమున కిన్నరిబ్రహ్మయ్య బసవని
కడకేగుట, బ్రహ్మయ్య శివుని పలుకరించుట,
కలకేతబ్రహ్మయ్య, మోళిగమారయ్య, కన్నడ
బ్రహ్మయ్య, ముసిడిచౌడయ్య, సురియచౌడయ్య,
తెలుగుజొమ్మయ్య మొదలగు వీరభక్తుల చరితలు
కలవు. షష్ఠాశ్వాసమున ఏకాంతరామయ్య
కథ, తిరునావుక్కరసు పిళ్ళెనైనారు, నమి
నందియున్నగు కొండఱు నయనారుల కథలును
కలవు. సప్తమాశ్వాసమునను మఱికొం
దఱు భక్తులకథలు వర్ణితములైనవి. కల్యాణ
పురమునగల భక్తులు వర్ణింపబడిరి. బసవన
విషము మారగించ జీర్ణించుకొన్న యుదంతము,
జగదేవదండనాయకునికథ, అల్లయ్య మధుప
య్యలు బిజ్జలుని యంత మొందించుట, బసవన
లింగైక్యము జెందుటయను విషయముతో
ముగియుచున్నది.

బసవపురాణము వీరశైవ వాఙ్మయమునకు
శిరోభూషణము. తొలిద్విపదకావ్యమగుటచేనిది
తెలుగు సారస్వతమున నొక ప్రత్యేక విశిష్ట
స్థానము నాక్రమించుచున్నది. అరువది మువ్వురు
నయనారుల చరితములను తెలుగు సారస్వతమున
ప్రవేశపెట్టినది తొలుత సోమనాథుడే. తమి
ళమున సెక్కిలారుఅనుకవి పెరియపురాణమున నీ
భక్తులచరిత్రలను క్రమముగా చెప్పియున్నాడు.
సోమనాథుడు పెరియపురాణమును చూచెనని
చెప్పలేము. పైగా కన్నడదేశమున గల సంప్ర
దాయసిద్ధములైన యైతిహ్యములే బసవని పురా
ణమున మనకు గోచరించును. తన కథావస్తువున
కనుగుణముగా శివభక్తుల చరితలను గ్రహించి
నాడేగాని సోమనాథుడొక కాలక్రమమును
పాటించలేదు.

బసవపురాణమున ప్రతియాశ్వాసాంతమున
కవితాగురువు కరస్థలి విశ్వనాథుని ప్రశంస
కలదు. సోమన చతుర్వేద పారగత్వముగాని,
సర్వజ్ఞత్వముగాని యిందుగోచరింపవు. కాని
బసవన చరిత్రను మొదట గ్రంథస్థముచేసినవా
డగుటచే నీతని కీర్తికీ కావ్యము ప్రథమ
సోపానమైనది. ఇతరభాషలలోని కనూదితమగు

భాగ్యము మొట్టమొదట యీ కావ్యమునకే దక్కినది. క్రీ. శ. 1369 లోనే భీమకవి దీనికి కన్నడించినాడు. తర్వాత సంస్కృతీకరణము జరిగినది. [1]ఇది తమిళములోనికి కూడ పరివర్తిత మైనది. భాషాద్గారకులు బ్రౌనుదొరగారు బసవపురాణముపై నఖండ పరిశ్రమచేసి సంగ్రహరూపముగా ఆంగ్లభాషయందు వచనముగా నీకావ్య విషయమును రచించియున్నారు. పిదప పండితసోమనాథుఁడు దీనిని పద్యకావ్యముగా ననువదించి యున్నాఁడు.

3. వృషాధిప శతకము

ఇది 'బసవా, బసవా వృషాధిపా!' యను మకుటముతో నూటయెనిది మిచంపకోత్పలములతో రచితమైనది. మల్లికార్జున పండితుని శివతత్త్వసారగమున శతకమునకుండు సంఖ్యానియమములేదు. శతకంబు శివతత్త్వసారమాదిగా' యని సోమనాథుఁడు పేర్కొని యున్నను నందు నాలుగువందల పద్యములున్నవి. పైగా మకుటముగూడ నేకైకముగాదు. వృషాధిపశతకమున బసవన జీవితమునకు సంబంధించిన ఘటన లీపద్యములందు వర్ణితములైనవి. సోమనాథునకు గల బహుముఖ పాండిత్యమును తెలియజేయుటకు సంస్కృతమున, అరవమున, కన్నడమున మహారాష్ట్రమున, మణిప్రవాళమున, జానుతెనుగున పద్యములుగలవు. కొన్నిపద్యములలో శబ్దాలంకారములు బహుళముగాగలవు. ఆంధ్ర వాఙ్మయమున తర్వాతికాలమున విపులముగా విస్తృతి జెందిన శతక సాహితీశాఖ కీశతకము మార్గదర్శకమని చెప్పనగును. సోమనాథుని భక్తిరసావేశ మీ శతకమున సువ్యక్తమైయున్నది. గ్రంథాంతమున చివరను మకుటరహితముగా

'అకుటిల లీల జంగమస
మగ్రదయాకలిత ప్రసాది పా
లకునికి సోమనాథుఁ డతి
లౌల్యమునన్ బసవన్నదండనా
యకునకు నొప్ప నీశతక
మర్పణచేసె ధరన్ బఠించు వా
రికి వినువారికిన్ గలుగు శ్రీయువు
నాయువు భుక్తియు ముక్తియున్.'

అను పద్యము ఫలశ్రుతి ప్రదర్శకముగా, కర్తృత్వ సూచకముగా నున్నది. బసవపురాణమందు పేర్కొనఁబడినది.

4. మల్లమదేవి పురాణము

బసవపురాణానంతరము సోమనాథుఁడు మల్లమదేవీపురాణ మను ద్విపదకావ్యమును రచించెనని విమర్శకులందురు. ఈ పురాణము లభ్యముకాలేదు. శ్రీశైలప్రాంతమున నివసించుచుండిన మహాభక్తురా లీమె. దీనినిగూర్చి శ్రీబండారు తమ్మయ్యగారు [2]'సోమనాథకవి చరిత్రమున' వ్రాసియున్నారు.

5. చతుర్వేదసారము

'బసవ లింగ'యను మకుటముతో సీసపద్యములలో రచితమైనది. ముద్రిత గ్రంథము నందు మూడు వందల పద్యములు మాత్రమే గలవు. కాని ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారమున గల వ్రాత ప్రతులను బట్టి చూడ సుమారొక వంద పద్యము లెక్కువగా గానుపించుచున్నవి. చతుర్వేదముల సారమును శైవమత పరముగా సమన్వయించి నాల్గు వందలు పద్యములను సోమన ఈ కృతి యందు రచించి యున్నాఁడు. బసవశబ్దవిచారము, బసవ నామోచ్చారణ మహిమ, శివాధిక్యము, విభూతి రుద్రాక్ష లింగధారణ మాహాత్మ్యము, అశుచినిరసము, చరలింగస్తుతి, శీల లక్షణము, శివానుభవ సూత్రవివరము మున్నగు విషయములనేకములు శ్రుతి స్మృత్యాది ప్రమాణములతో నిరూపితములైనవి. నన్నయ భారత పద్యములందలి పోకడల నిక్కడగాన నగును. ఉదాహరణకు; 'ధర్మశాస్త్రజ్ఞులు ధర్మశాస్త్రంబని అధ్యాత్మవిదులు వేదాంత మనియు' అను పద్యముతో

'వైదికు లిది శుద్ధవైదికంబని యెన్న
శాస్త్రజ్ఞు లిది ధర్మశాస్త్ర మనఁగ
దార్కికు లిది మహాతర్కం బనఁగఁ బౌ
రాణికు లిదియె పురాణ మనఁగ
నాగమ విదులు దివ్యాగమం బిది యనఁ
దంత్రజ్ఞు లిది వీరతంత్ర మనఁగ
భక్తవారం బిది భక్తి మార్గంబన

1. పరిశోధన వ్యాసము: సంచిక-7.
2. సోమనాథకవి చరిత్ర—పుట 162.

ముక్త్యర్థులిది మహాముక్తిద మనఁ
గవులు భువిని నిదియె కావ్యంబనంగ స
జ్జనుల కెల్ల మిగుల సంతసముగ
నిర్వికల్పరతి జతుర్వేదసారమున్
పద్యముల్ రచింతు బసవ లింగ.

సోమనాథుని వేదవేదాంగ పారగత్వము, పురాణేతిహాసములందాతనికి గలయసమాన పాండిత్యము నీ కృతిని వెల్లడి యగుచున్నవి. "వరవీరభక్తి సద్వైదికంబుగను, విరచించితిని చతుర్వేద సారమున" అని పండితారాధ్య చరిత్రావతారికలో జెప్పి యుండుటచే, దీనిని పండితారాధ్య చరిత్రకుముందే సోమనాథుఁడు రచించెనని తెలియు చున్నది. చతుర్వేద సారమున గల సీసపద్యములు చాలవరకు ఆటవెలదులతో కూడి యున్నవి. చతుర్వేదసారపు ప్రస్తుత ముద్రిత ప్రతి సమగ్రము కాదు. వ్రాత ప్రతులలో వందకుదగ్గరగా నిందు లేనిపద్యములు కనుపించుచున్నవి. పాఠభేదములు యనేకములు గోచరించు చున్నవి. వీటి నన్నిటిని పరిశోధించి సమగ్రముగా చతుర్వేదసారమును ప్రకటించు భార మాంధ్రమహాజనులపై నున్నది.

6. చెన్నమల్లు సీసములు

ఇది ముప్పదిరెండు సీస పద్యములు గల కృతి. దీనిని సోమనాథుఁడు నిర్యాణ కాలమునఁ జెప్పెనని కొందఱందురు.[1] కాని యీ విషయమునకు ప్రబల నిదర్శనములేవియు గానరావు. ఇందు వీర శైవమత విహితములగు భక్త, మాహేశ్వర, ప్రసాది, ప్రాణలింగి, శరణ, ఐక్యములను షట్‌స్థలములు వివరింప బడినవి. ఈ పద్యములకు 'చెన్నమల్లు' అను మకుట మున్నది. తుదిని కర్తృత్వమును, ఫలశ్రుతుని జెప్పు రెండు కంద పద్యము లున్నవి.

క. చెన మల్లేశ్వరు పేరిట
సునిశితముగఁ బాలకురికి సోమేశుఁడు దా
ఘన భక్తి వెలయఁ జెప్పెను
చెనమలు సీసంబు లనఁగ జెలఁగ ధరిత్రిన్.

క. ఈ సీసము లే వేళను
భాసురముగఁ బఠనసేయు భక్తుల కిలలో
వాసిగ భుక్తియు ముక్తియు
నా సర్వేశ్వరుఁ డొసంగు ననవరతంబున్.

7. పండితారాధ్య చరిత్ర

పండితారాధ్య చరిత్ర పాల్కురికి సోమనాథుని కడపటి కృతిగా విమర్శకులు భావించుచున్నారు. ఇది సోమనాథుని ద్విపదకృతులలో ద్వితీయము; ఆంధ్ర వాఙ్మయమందలి ద్విపద కృతులలో నద్వితీయము. ఇది ఆంధ్రదేశమున వీరశైవ మతవ్యాప్తికి కంకణము గట్టుకొనిన మల్లికార్జున పండితారాధ్యుల జీవితచరిత్ర. బసవపురాణమున బసవని జననము బాల్యము వర్ణించిన ట్లిందు పండితుని జన్మము బాల్యము వర్ణితములు కాలేదు. దీక్షా, పురాతన, వాద, మహిమ, పర్వతములను పంచ ప్రకరణములలో పండితుని గాథవర్ణితము. దీక్షా ప్రకరణమున పండితారాధ్యుల లింగధారణ దీక్షయు, లింగార్చనయు, నూగసానమ్మ మొదలగు భక్తుల కథలును, బసవన వృత్తాంతమును గలవు. ఇందు రెండువేల ద్విపద లున్నవి. పురాతన ప్రకరణమున వెల్లకొండ మహాదేవయ్యకు పండితుఁడు తన మహిమచే పాదములు మొలిపింపజేసిన కథను పురస్కరించుకొని, యాదే విధముగా శివభక్తి మహిమలను చేసిచూపిన పురాతన భక్తుల కథలు వర్ణితములైనవి. ఇందు రెండువేల యేడునూట యిరువది ద్విపదలు కలవు. వాదప్రకరణమున వేదవాద, కర్మవాద, కాలవాద, వేదాంత, సాంఖ్య, చార్వాక, పాంచరాత్రిక, జైన బౌద్ధవాదములు ఖండింపబడినవి. షట్త్రింశత్ తత్త్వనిర్ణయంబును, శివోత్కర్షయు శ్రుతిస్మృతి పురాణేతిహాస ప్రామాణ్యములతో ప్రతిపాదింపబడినవి. ఇందు రెండువేల యిరువది ద్విపదలు కలవు. మహిమ ప్రకరణమున, వెలనాటిచోడని శాప వృత్తాంతమును, పండితుఁడు సహస్రగణమాలికను చెప్పి శివేతరులను చూచిన, శివనిందను వినిన దోషము పోగొట్టుకొనుటకును, శివమహిమ ప్రకటించుటకును, తన నేత్రద్వయమిచ్చి వానినేగాక నూర్ధ్వనేత్రములను బొందుటయు, పండితుఁడు బసవన చూచుటకు బయలుదేరుటయు, మార్గమధ్యమున బసవన లింగైక్యము జెందె నను వార్త చెవిని సోకుటయు, పండితుఁ డాతని గూర్చి ప్రలాపించుటయు, శ్రీ పర్వతప్రయాణమును సంకల్పించుటయు నను విషయములు కలవు. ఇందు రెండువేల నూటయిరువది ద్విపద

1. భక్తిరసశతక సంపుటము. వావిళ్ల వారి ప్రచురణ.

లున్నవి. పర్వతప్రకరణమున శిష్యుఁడైన దోనమయ్యకు పండితుఁడు శ్రీశైల మాహాత్మ్యమును చెప్పి, అచట శివరాత్రివ్రతమును చెల్లించి రమ్మనుటయు, దోనమయ్యయు నదేప్రకారము చేయుటయు ఆ సందర్భమున శ్రీ పర్వత క్షేత్ర, తీర్థ స్థలమాహాత్మ్యములు, శివరాత్రి యుత్సవము, పర్వతమున కరుగు పరిషత్కోటి వర్ణనయు, నానా దేశీయసంఖ్యా కథనములును, దేశభాషాస్తుతులు, సంగీతశాస్త్ర ప్రసంగమును మఱియు ననేకములగు మానవజీవిత సంబంధములగు విషయాలు ప్రసక్తములై యున్నవి. ఈ ప్రకరణము మూడువేల యేబది ద్విపదలుగలిగి విషయ విస్తరముననే కాక కవితా ప్రకర్ష యందును తదితరములకన్న మిన్నయై యున్నది. ద్విపద వాఙ్మయమునకెల్ల మకుటాయమానమగు నీ గ్రంథ మొక్కటియే సోమనాథుని కవితాప్రతిభను నిలువబెట్టదగినది. శ్రీనాథమహాకవి దీనినే పద్యరూపమున సంతరించినట్లు చెప్పుదురు. నాగులవాటి శేషనారాధ్యుని శ్రీ పర్వతపురాణమున నిందలి పర్వత ప్రకరణమందలి ద్విపదలకు పద్యానువాదములు గలవు. సంగ్రహ విజ్ఞాన సర్వస్వమని చెప్పదగిన ఈ గ్రంథమునకు విపులవ్యాఖ్య యెంతేని యవసరమగుచున్నది. ఆంధ్ర గ్రంథమాలవారి ప్రతి కొంతవరకు చదువరులకు సహాయకారి యగుచున్నను, నదియును నేఁడలభ్య మగుచున్నందున నూత్నముద్రణ మొకటి యత్యావశ్యక మగుచున్నది.[1]

సోమనాథుని గేయకృతులు

భక్తిమార్గమునకు గేయములు ప్రధాన ప్రచార సాధనములు. సోమనాథుఁడు దీనిని గుర్తించియే గేయరూపములగు కృతులను వెలయించినాఁడు. అవి 'రగడ' రూపమున నున్నవి. ఈ కృతులు కొన్ని సంస్కృతభాషలో రచితములైనను యవి యతిప్రాసాది తెనుగు లక్షణ లక్షితములై యున్నవి. వీనికి గద్యలని పేరు. ఇవి లయ తాళ బద్ధములై మాత్రా ఛందస్సులో నున్నవి. అన్నియు బసవస్తుతి పూర్వకములే.

1. అక్షరాంక గద్య :—అకారము మొదలు క్షకారమువఱకు వర్ణసమామ్నాయమునఁ గల యేబది యక్షరములతోను వరుసగ నీ గద్యాపాద ప్రథమాక్షరములు కూర్పఁబడుటచేత దీనికీ నామ మొసగబడినది. సోమనాథుఁడు దీనిని అక్షరాంక మాలిక, అక్షరాంక గద్యములు నను రెండు భాగములుగ విభజించి మొత్తమునకు అక్షరాంకగద్య యనునామము కల్పించినట్లు తెలియును. ఇవి శ్రీముఖ భావ సంవత్సరాది సంచికలలో శ్రీ బండారు తమ్మయ్యగారు ప్రకటించియున్నారు.

2. నమస్కార గద్య :-నమోవాకములతో నంతమందుచు ప్రతిపాదము సంస్కృత చతుర్థీ విభక్తి ప్రత్యయములతో కూర్పబడి, కేవల సంస్కృతకృతివలె గానబడు గద్యకృతి. ద్విపదలయందు రగడలయందు వలె నిందు ప్రాసయు ననుప్రాసయు పాటింపఁబడినవి. ఇదియు శ్రీ తమ్మయ్యగారిచే ఆంగీరస యుగాది సంచికలో ప్రకటితము.

3. పంచప్రకార గద్య :—ఇది యైదు విధములగు నడకలతో రచితమైనది. ఇం దైదు రగడ భేదములు గలవు. రెండవ రగడయందు ముక్తపద గ్రస్తాలంకారము కలదు. మూడు నాలుగు ఐదు రగడలయందు జయజయ శబ్దము లాదియందుండి యేపాదమున కాపాదము విడివడి, అంత్యానుప్రాస గలిగియుండును. ఇది ప్రజోత్పత్తి యుగాదిసంచికలో శ్రీ తమ్మయ్యగారిచే ప్రకటితమైనది.

4. శరణుబసవగద్య :— దీని కాద్యంతమున కన్నడపద్యము లున్నవికాని యిందు తురగవల్గన రగడ కలదు. 'శరణు బసవ' యను మకుటమును, యతి నియమమును గలవు. యువ సంవత్సరాది సంచికయందు ప్రచురితమైనది.

---

1. పండితారాధ్య చరిత్ర ముద్రణములు :
   (1) శైవ ధర్మవర్ధనీ గ్రంథమాల. ఒరంగల్లు 1912.
   (2) విజయ రామచంద్ర ముద్రాక్షరశాల, విశాఖపట్టణము. పరిష్కర్తలు : పసపుల నాగయయోగి, నిడదవోలు సుందరం పంతులు 1914.
   (3) ఆంధ్ర గ్రంథమాల, మదరాసు 1939. పరిష్కర్త : డాక్టరు చిలుకూరి నారాయణరావు.

5. అష్టోత్తర శతనామ గద్య :—ఇది నమో వాకములతో నంతమగుచు నూటయెనిమిది పాద ములుగల రచన. ఒక్కొకచో యతులును మఱొకచో ప్రాసలును పాటింపబడియున్నవి.

6. పంచరత్నములు :-ఇవి యైదు పద్యములు. మాలినీవృత్తములు. బసవనస్తుతి పూర్వకమైనవి.

7. బసవాష్టకము :—ఇవియును యెనిమిది మాలినీ వృత్తములు. దీనిలో యతిమాత్రమే పాటింపబడినది. ఇది పరిశోధన ప్రథమ సంచికలో ప్రకటితమైనది.

8. గంగోత్పత్తి రగడ :—ఈ రగడలో పాల్కురికి సోమనాథుఁడు తన సంగీతశాస్త్ర నైపుణ్యమును చూపి రచించెనని పిడుపర్తి సోమనాథుఁడు చెప్పియున్నాఁడు. ఇది లభ్యముకాలేదు.

9-10. సద్గురు రగడ, చెన్నబసవ రగడ :- ఈ రెండును కన్నడభాషలో రచితములైనవి. భాష కన్నడమైనను, ఛందోరీతి తెనుఁగు. యతి ప్రాస నియమ మిందు పాటింపఁబడలేదు. ఇవి కన్నడమునగూడ నముద్రితము. కర్ణాటకవి చరిత్రమున సోమనాథునిచరిత్రలో నివి యుదాహృతములైనవి.(ప్రథమభాగము పుటలు 295).

11. సోమనాథ స్తవము[1] :—ఇది పాల్కురికి సోమనాథుని లఘుకృతులలో మొదటిది. ద్విపద ఛందస్సులో నున్నది. పలువురు శివభక్తుల చరిత్రము లిందు ప్రస్తకములైయున్నవి. పాల్కురిలో నుండు సోమేశ్వర స్వామి కిది కృతి. ఇందు గోని కొన్నిపంక్తులు పండితారాధ్య చరిత్రము నుదాహృతము లైననియే.

12. బసవోదాహరణము:-ఉదాహరణవాఙ్మయశాఖాప్రవర్తకుఁడు సోమనాథుఁడే. తెనుఁగునను సంస్కృతమునను గల ఉదాహరణ లక్షణములకు తొలిలక్ష్యము లీతనికృతులే. ఈ రెండిటియందు తెనుగురచనను గీరశేషులు శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు.[2] సంస్కృతోదాహరణమును శ్రీయుతులు బండారు తమయ్య నిడదవోలు వేంకటరావుగార్లు.[3] ప్రకటించిరి.

సంస్కృత కృతులు

సోమనాథుఁడు తెనుఁగునందేగాక సంస్కృతమునకూడ రెం డుద్గ్రంథములను వెలయించినాఁడు.

1. రుద్రభాష్యము:— పిడుపర్తి సోమనాథుఁడు పేర్కొని సోమనాథుని గ్రంథములలో రుద్ర భాష్య మున్నది. కాని ఈ నాఁడిది లభ్యమగుటలేదు. దీనిని సోమనాథుఁడు చతుర్వేదసార రచనానంతరము రచించియుండును. పేరినిబట్టి యిది యజుర్వేద మందలి శతరుద్రీయ మనురుద్రాధ్యాయమునకు భాష్యమైయుండునని తోఁచుచున్నది.

2. సోమనాథభాష్యము:-[4] సంస్కృతమున శైవమతోత్కర్షము నిరూపించు నిర్వదియైదు ప్రకరణముల మహాగ్రంథము. శ్రుతిస్మృతిపురాణాగమాదులనుండి పెక్కు శ్లోకములిం దుదాహృతము. మఱియు హరదత్తాచార్యుల చతుర్వేద తాత్పర్య సంగ్రహమునుండి చాలశ్లోకములు గ్రహింపఁబడినవి. దీనికి 'వీరమాహేశ్వర సారోద్ధార'మని నామాంతరము కలదు.[5] మనోహరుఁడను శైవాగమవేత్త దీని కాంధ్రభాషలో వివరణ వ్రాసియున్నాఁడు. పదియవ ప్రకరణము వరకే టీకలభ్యమగుచున్నది. దీని టీకారచన ప్రాచీన టీకల శైలివలె సరళమైన వాడుక భాషలో గలదు. ఇందు (1) వృషభేంద్ర మాహాత్మ్యము (2) విభూతిమాహాత్మ్యము (3) రుద్రాక్షమహాత్మ్యము. (4) శివలింగధారణ మాహాత్మ్యము. (5) లింగార్చనవిధి (6) లింగార్చన మాహాత్మ్యము. (7) పాదోదక మహాత్మ్యము (8) ప్రసాదస్థలమాహాత్మ్యము (9)వీరశైవ మాహాత్మ్యము (10) వీరమాహేశ్వర మాహాత్మ్యము (11) ఇతరదేవతా పరిత్యాగ మాహాత్మ్యము. (12) నమస్కారాధిపతిత్వము (14) దక్షాధ్వర నిరసనము (14) సూర్యావలోకన నిషేధము (15) నారాయణోపాస

(తరువాయి మూడవ అట్టలో)

1. ప్రాచ్య లిఖిత పుస్తక భాండాగారము. D 2272 తాళప్రతి.
2. భారతి ఫిబ్రవరి 1928.
3. ఉదాహరణ వాఙ్మయ చరిత్రము.
4. సోమనాథ భాష్యము శ్రీ గంగపట్టణ సుబ్రహ్మణ్యదేవరచే బందరు భైరవ ముద్రాక్షరశాలయందు 1914 లో ముద్రితమైనది.
5. ప్రాచ్య లిఖిత పుస్తక భాండాగారము D. 2649.

తిక్కనాదులపై పాల్కురికి ప్రభావం

శ్రీ వేటూరి ఆనందమూర్తిగారు

ప్రాచీన భారతీయసాహిత్యము మతము నంటి పట్టుకొనియే ప్రబలినది. మన భారతీయ సాహిత్యము మాత్రమే కాదు; ప్రపంచ సారస్వతమంతయు నట్లు వర్ధిల్లినదే. అన్నిటికిని మతమే వెన్నుపూస వంటిది. పాశ్చాత్యుల విశ్వాసము కూడ నిదియే. కాగా మన దేశమున జరిగిన సంస్కృత సారస్వత వికాసము వలెనే మన మన దేశిభాషా సారస్వతముల వికాసము కూడ జరిగినది.

ఆంధ్ర విషయమున దేశిభాషయైన తెలుగు జన్మవికాసము కూడ మతము ననుసరించియే సాగినది. ఆ దృష్టితో పరిశీలించినపుడవి రెండును పరస్పర మవినాభావసంబంధము గల్గినవని తెలియనగును. చాళుక్యరాజులు పుట్టించి పోషించిన దేశిభాషలో తొలి కావ్యము భారతము. ఆనాడా మహాభారత రచన కవసరమిచ్చిన కారణములలో మతమొక యంశమని విమర్శకుల యభిప్రాయము. అది యథార్థమే. జైనబౌద్ధముల వికాసము నరికట్టి దేశమున తిరిగి వైదిక మతము నుద్ధరించుటకు నాడు యత్నము జరిగినది. నన్నయగారి మహాభారత రచన దానికి కొంత దోహదము చేసినది; దేశిభాష కభ్యుదయము చేకూర్చినది. ఇది పదునొకండవ శతాబ్ది సంగతి.

కాని పండ్రెండవ శతాబ్ది ప్రారంభమునకే కర్ణాటకదేశమున బసవన మతము విజృంభముకా జొచ్చెను. దక్షిణ దేశమున రామానుజ మత ముత్సాహమును రేకెత్తించెను. తెలుగు దేశ మా దేశములకు నడిమి దగుటచే ద్రవిడ కర్ణాటకముల ప్రభావ మచ్చట తప్పని సరియైనది. ముందు ముఖ్యముగ మత ప్రభావము తరువాత దాని ననుసరించి దాని నాలంబముగ గొన్నవాని ప్రభావము. కాని వైష్ణవముకన్న బసవనమతమే ముందుగా తెల్గు వారి నాకర్షించినది. దానికి కారణము తెల్గు దేశమున నంతకు పూర్వమే ప్రముఖులైన శైవమతానుయాయులు వెలసి యుండినారు. పండిత త్రయమున నొక్కడగు పండితుడును, కవిరాజ శిఖామణియైన నన్నిచోడుడును అంతకు పూర్వమే సాహిత్యమూలమున తన్మత వ్యాప్తికి గొంత సేవ చేసినారు. పునాది వేసినారు. పండ్రెండవ శతాబ్ది నాటికి శైవము నంతకన్న విశృంఖలమైన, సర్వజనీనమైన మరియొక శాఖ వెలసినది. బసవన జన్మముతో వీరశైవము దేశమున బహుళ ప్రచారమునకు వచ్చినది. నాడాంధ్రమును బరిపాలించిన చక్రవర్తులును శైవ మతాభిమానము గలవారే! వాతావరణమెల్ల నిట్లు శైవమతమున కనుకూలము కాగా సాహిత్యము కూడ నా వాసనతోడనే వెలసినది. పాల్కుర్కి సోమనాథు డుదయించినాడు. ఆయన సంస్కార వశమున వీరశైవ మతవ్యాప్తికై కంకణము గట్టికొని పుట్టినా డనిపించును. అఖండ పాండిత్యముతో, చక్కని కవితా వేశముతో, ప్రజలపై పలుకుబడి సాగించుకొనెడి భాషా పరికరముతో బహుముఖముల మత వ్యాప్తికయి ముమ్మరమైన సాహిత్య సృష్టిజేసి నాటి తెల్గుదేశము నుఱ్ఱూత లూగించిన మహాకవి యాతడు. ప్రజల కొఱకయి, ప్రజామతమును, ప్రజా సాహిత్యమున బంచిపెట్టి నిరాఘాటముగ పలుకుబడి సాగించుకొనిన ప్రజాకవి యాతడు. ఒక్కడొక్క సంఘముగా పనిజేసి ఆంధ్ర సారస్వత ప్రపంచమున నతిచిత్రమైన మార్గముల నారంభించిన వాడాతడు. సాహిత్యమున వైవిధ్యము గల్పించి ఆయా శాఖలను సుస్థిరపఱచినాడు. ద్విపదలు, వచనములు, శతకములు, ఉదాహరణములు, వ్యాఖ్యానములు మొదలగు సాహిత్యశాఖల నెన్నిటినో వెలయించి వానికెల్ల మార్గదర్శకుడయ్యెను. అందలి భాష, విషయము, భావన, రచన, అన్నిటి యందును అపూర్వమైన ప్రత్యేకతను జాటినాడు. అతడు సృష్టించిన శాఖలు, అం దాత డనుసరించిన రచనా వైఖరి నాడు పండితాదరమును బడయకుండినను ప్రజాభిమానమును మాత్రము బాగుగనే చూఱగొనినది. నాటికి నాడు కొందరు మతావేశములతో పాల్కుర్కి వాని రచనను త్రోసి పుచ్చినను తరువాత తరువాత పండిత కవులే దాని నాస్వదించి ప్రామాణిక రచనగా ప్రచారమునకు దెచ్చినారు. కొంద ఱప్రయత్నముగా నాతనిపలుకుబడికి లోనైనారు. కొంద

బాతని రచన ననుసరించినారు. కొంద ఱను కరించినారు. కొంద ఱట్లే దాని ననువదించి నారు. మఱికొంద ఱాతనిని మించి పోవుట కెంచినారు. ఇట్లుగా సోమనాథుని తర్వాత నాతని రచనను ప్రణికి పుచ్చుకొన్న మహాకవు లెందరో వెలసినారు. ఇది యెల్ల మన దేసి భాషా వికాసమును జాటును. అంతియే కాదు; ఆ వికాసమున కెల్ల మూలభూతుడగు సోమ నాథుని ప్రతిభామాహాత్మ్యము నుగ్గడించును.

సోమనాథుడు క్రీస్తుశకం 1160లో జన్మించి 1240 ప్రాంతమువరకు జీవించియుండె నను వాదమును విశ్వసించి స్థాలీ పులాకన్యాయ ముగ నాతని రచనా వైఖరి యితరులలో నెట్లుగా ప్రతిభాసించినదో మాత్రమే ప్రక టించుటకు ప్రయత్నింతును. పాల్కురికి సోమనాథుని బసవ పురాణ పండితారాధ్య చరిత్రముల రచనతో తెలుగుదేశమున వీరశైవము బాగుగ ప్రబలి పోయినది. సమకాలమున తదితర మతములు కూడ దేశమున ప్రవేశము కల్పించు కొనుటకు యత్నించుటతో నా యా మతానుయాయుల నడుమ కొంత ఘర్షణ యేర్పడినది. పశ్చిమ సముద్రతీరమున హరి హర తత్త్వమప్పుడే వ్రేళ్లు తన్నినది. కన్నడ దేశమున తుంగ, భద్రనదుల సంగమ స్థానమున హరిహర దేవాలయము వెలసినది. ఆ యలజడి నుండి మతసామరస్యము నుత్సాహముతో సాధించుటకై కొంద రద్వైతమును ప్రతి పాదించి హరిహరుల కభేదమును బాటింప జూచినారు. ఆ యుత్సాహమును సోమ నాథు డిట్లు చమత్కారముగ పండితారాధ్య చరిత్రమున తెగడినాడు, వాద ప్రకరణమున:-

"హరిహరుఁడన నొక్కఁ డనియెదేఁ వినుము
కాముని హరియింపఁగా గామహరుఁడొ?
కాముండు హరుడు నిక్కం బొక్కరుండొ?

* * *

అతిముతి సర్వంబు నటు హరించుటను
హరిహరుండను నామ మయ్యెగా కిట్లు
హరియును హరుఁడు నైక్యముగారు, వినుము-

* * *

కావున హరిహరాంగము లేకమగునె?
యేకెంటఁ బొందుగాదిల; నట్లుఁ గాక
విష్ణుండు శివుఁడునా వేఱే? 'శివాయ
విష్ణురూపాయ' నా, వెండియు నంద
విను 'శివరూపాయ విష్ణవే' యనఁగ
మను ద్రోయుఁ దత్పూర్తివినవె? యంతే
దలపఁ బ్రత్యక్ష ప్రసూక్తముగాక శ్రుతులు
పలుకునె శివునిరూపము విష్ణుఁడనుచు?"

అని త్రోసిపుచ్చినాడు. కాని తిక్కనగారు దీనికి సమాధానముగా "భద్రాయుతమూర్తియై హరిహరంబగు రూపముదాల్చి విష్ణురూపాయ నను శివాయ యని గొల్చెడి భక్తజనంబు" అని నొక్కి వక్కాణించుచు, ప్రత్యక్ష ప్రసూక్త మని త్రోసి పుచ్చిన సోమనాథుని చమత్కార జనిత వాదమును సరకుఁ బోనక హరిహరాద్వైత వాదమును మహాభారతమున ప్రతిష్ఠాపించినాడు, తద్విశ్వాసమునకు సాహిత్యత గల్పించినాడు. కొందర కది గుణముగా దోచి కాబోలును నాచన సోమనాథాదులు తరువాతకూడ నా విశ్వాసమును తోడనే సాహిత్యసృష్టి చేసినారు. ఇది యట్లుండ పాల్కురికి సోమనాథుడును తిక్కనయు సాహిత్యవిషయమున సన్నిహిత వర్తులని చెప్పనగును. విశేషమైన ప్రసన్నతకు జాను తెనుగు మేలని చెప్పుకొన్న సోమనాథుని రచనావైఖరి తిక్కన రచనలో కానవగును. 'ప్రాణగొడ్డము' వంటి వైరిసమాసరూపము లిరు వురి యందును సరిసమానమే.

'శైలముల్ ఘూర్ణిల్ల జయిపెట్టువారు
సెట్టణ శ్రమ (వ) మేద నిద్రించువారు'

అనుపట్టున 'శ్రమమునకు 'శ్రవ' మనుటయే సోమనాథుని యభిమతమని బసవపురాణము నందు 'ప్రస్సియెంతయును శ్రవంపడి యట్లు' అనుటను బట్టియె తెలియనగును. ఈతీరు ప్రయోగము తిక్కనరచనలో బహుళముగ కానగును. 'శ్రవమునకై యేను సకలాంగక ములు'; 'శ్రవంబధికంబు సేయుటఁ'; 'పరి శ్రవం బాచరించి' అని యాతడనను. ఇక సోమ నాథుని జాతీయములు, సామెతలు, పలుకు బడుల తీరుతీయములు తిక్కన రచనలందు సమానముగ దోచును. 'బెండ్లు తేలెడిగాక పేరేటనైన గుండ్లు తేలునె' అని సోమనాథు డనినట్లే 'గుండ్లుదేలి బెండ్లు మునింగి నట్లయ్యె' నని తిక్కన యనినాడు.

ఇట్లు ప్రయత్నముగా సోమన పలుకుబడి తిక్కనపై బడినది. ఈ తీరుగనే నాచన సోముని రచనయు పాల్కురికి వాని రచనకు ప్రతిముద్ర యనిపించును. ఈ సోమనాథు డా

సోమనాథుని పలుకుబడిని బాగుగా గుర్తించి చిత్రించుకొనినాడు.

'అవమునగల్గునే రాగిముంతకు?'; 'తుదినాలుక ముల్లు'; 'ముంజేతికంకణమున కద్దమేల?' ఇట్టి లోకోక్తుల నెన్నిటినో నాచనసోమన తన గ్రంథమున నిక్షిప్తపరచుకొనినాడు. పౌండ్రక వాసుదేవుడు సాత్యకిని జూచి 'పమ్మరావమున రాగిముంత లేరంగగలవే' అని సోమనాథుని పలుకుబడితో శ్రీకృష్ణుని పరిహసించును. దుర్వాసుడు కృష్ణునితో తన భంగపాటును చెప్పుకొనుచు 'అరయ ముంజేతి కంకణమున కద్దమేటికి?' కనినాడు. అతని కప్పుడు 'మునుల లోపల నాటకముల్లు విరిగె' నట! తెల్గుదేశపు బల్కుబడులతో, జాతీయములతో, సామెతలతో వెల్లివిరియు పాల్కురికివాని రచన మిట్లే తరువాతివారి రచనలపై నెంతయో ప్రభావము జూపినది.

పండితారాధ్యచరిత్రమున కుమారపాల ఘూర్జరుని కథలో జూదపుపరిభాష చాలగానున్నది. దానినట్లే నాచనసోమన ఉత్తరహరివంశమున రుక్మిణీకృష్ణులు జూదమాడు సందర్భమున చూడనగును.

ఇత్తింవం చిత్తిగ దుగ
సత్తా దచ్చాక వంచి చౌవం చీరై
దత్తఁగ నిద్దుగ బద్రలు
చిత్తంబునఁ దలఁచినట్లు చేతికిఁదెచ్చున్.'
(ఉ. హ.)

సొగటాలాటలో నుపయుక్తమగు పరిభాషనిట్లు గ్రంథస్థముగావించుటలో పాల్కురికివాడే తరువాత వారికి మార్గదర్శకు డయ్యెను.

ఇట్లీ యిరువురి రచనలలోను పాల్కురికివాని పలుకుబడి యప్రయత్నముగ గ్రహింపబడినట్లు తెలియనగును. వీరశైవ మతవ్యాప్తికీతని రచనాపద్ధతి యెట్లు దోహదముచేసినదీ గమనించిన మరికొందరు తరువాత తరువాత తమతమ మతవిశ్వాసముల కనుగుణముగ ప్రయత్నపూర్వకముగానే నా తీరురచననే సాగించినారు. రంగనాథుడు, గౌరన, చిన్నన ప్రభృతులు ద్విపదచ్ఛందమునే యూతగాగొని, రచనలు సాగించినారు.

'పటు గద్యపద్య ప్రబంధ సామ్యముగఁ
గావ్యకళాప్రౌఢిఁ గల్పింతు ద్విపద
కావ్యంబు భావ్యంబుగాన——
[illegible]——'

అని ప్రారంభించిన సోమనాథుని విశ్వాసమునే తరువాత వారెల్ల గ్రహించిరని వారివారి ద్విపద రచనలు బట్టియే తెలియనగును.

రంగనాథ రామాయణము పండితారాధ్య చరిత్రమువలెనే బృహద్గ్రంథము. ఆవేశము, ఔత్సుక్యము రెంటియందును సమానమే. అట్టి పట్టులలో భావప్రకటన మఖండముగా లేక ఖండఖండ పదములతో ద్విపదలు నింపియుండుటకు పోలిక లెన్నియేని చూపవచ్చును. కాని యింతకన్న నెక్కుడుగా గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమున సామ్యము నెన్నవచ్చును. అష్టమహిషీ కళ్యాణము వైష్ణవ మత గ్రంథము. గ్రహించినది ద్విపదయేయైనను గౌరన తర్వాత దానికొక ప్రామాణికతను గల్పించినవాడేతద్గ్రంథకర్త చిన్నన్న. ద్విపదకు లక్షణము తాను నమ్మినట్లు విస్పష్టముగ చేర్కొని, తదనుసారముగ రచనసాగించి పండితాదరమునకు పాత్రుడయ్యెను. ఛందోనియమముల విషయమున పై మూడుగ్రంథములును పాల్కురికివాని ద్విపదలకన్న నొకింత విశిష్టములను, భిన్నములను దోచును. పాల్కురికి సోమనాథుడు బసవపురాణ పండితారాధ్య చరిత్రములందు ద్విపదకు ద్విపదకు తెగజెప్పకుండ పలుతావుల కలిపివేసినాడు. సాటైన రత్నంబు చుట్టును బసిడిగట్టినట్లు కట్టుకొని పోవు నుత్సాహముతో నట్లతికివేసినాడు. రంగనాథుని రామాయణములో సైతము కొన్ని పట్టులందు—అవి ప్రక్షిప్తములు కావచ్చును—ద్విపద లతికిన యుదాహరణములున్నవి. కాని ప్రామాణికులైన పైజెప్పిన మువ్వురిలో నెవ్వరికిని ఆ విధాన మభిమతముకాదని మాత్రము వారిగ్రంథములను జూచినంత మాత్రముననే చెప్పవచ్చును. పోగా రచనలో ప్రాసయతి విషయమున

'యతులలోపలఁ బ్రాసయతి దక్కసకల
యతులఁ జెల్లును ప్రయోగానుసారమున'

అనియే చిన్నన్న యభిప్రాయము. అట్లే పై మువ్వురి రచనయు సాగినది. కాని సోమనాథుని రచనకు భిన్న మీతని లక్షణము. పాల్కురికివాని ద్విపదరచనలో ప్రాసయతి ప్రయోగము మున్నది. "రంగనాథరామాయణాదు లీలక్షణము ననుసరించుచున్నవి. కాని సోమనాథుని రచనమిటు లేదు. ద్విపదమున నితరకవులెవ్వ

రును బాటింపని ప్రాసయతి నీతఁడు చేర్చెను.''
అని శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు వ్రాసిరి.

ద్విపదయను పేరునుబట్టియే ద్విపదయు ద్విపదయు తెగుచుండవలెనని స్ఫురించును. పోఁగా ప్రాసయతికూడునా యన్నచో సోమనాథునికాలమున నట్లుకూడ నుండెడిదని దాని గ్రంథమే సాక్ష్యము. కాని చిన్నన్న రంగనాథాదుల వలెనే ద్విపదకు ప్రాసయతి యేల యని మార్చికాబోలును! లక్షణము లెట్లున్నను ప్రజాసాహిత్యముగా ప్రచారమునకు వచ్చిన ద్విపద (వికారములనదగిన) గ్రంథములలో మాత్రము సోమనాథుని రచనాపద్ధతియే కానవచ్చుచున్నది. తిక్కనాదులు వృత్తమునకు వృత్తమునకు పదబంధము, అన్వయబంధము గల్పింప దేసిరచనయైన ద్విపదలో కూడదా? ఇక ప్రాసయతి యితర దేసిఛందముల యందు వలెనే ద్విపదయందును సాగినది. ఈ కారణముననే యనుకొందును తరువాత దేసికవులా తీరుననే రచనచేసినారు.

ఇట్లు రంగనాథుడు, గౌరన, చిన్నన ప్రభృతులు సోమనాథుని ద్విపద ననుసరింపగా శ్రీనాథుడు కొంత విషయమును, ఛందస్సును ననుసరించినాడు. ఈతని సీసపద్యములందుగల సొగసైన తూగు, సమత శ్రీనాథ పోతనల సీసపద్యముల చక్కని నడకకు దారిచూపినట్లు తోచుచున్నది. 'మందార మకరంద' యను సుప్రసిద్ధమైన పోతన సీసములో గనుపించు భావము, పోలిక సోమనాథునివే. శైవమతాభినివేశములో శ్రీనాథుడు రచించిన హరవిలాసమునకు మూల మనదగినది బసవపురాణమే. అందు సోమనాథుడు రచించిన చిరుతొండనంబి చరిత్రము నెంతో యింపుగా బెంచి సరసమైన చమత్కారములనించి పెంపొందించినాడు. హరవిలాస పీఠికలో శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు ప్రశంసించినట్లు ''కడుదు నాబంతి నిలుతేడు గొడుకుఁ గుడువ'' అనుటలోనే శ్రీనాథుని రచనాగౌరవము వ్యక్తముకాగలదు. ఇట్లు గ్రంథవిషయము ననుసరించుటయేకాదు. సోమనాథుడు 'అభిమానకర్త' యనగా నీతడు 'కోపగాడు', 'కోపకర్త' యనినాడు. శ్రీనాథుని యీప్రయోగము లేతదనుసారులే గదా!

వీరందరిట్లు సోమనాథు ననుసరింపగా ధూర్జటి ప్రభృతులు కొందరు అతని ననుకరించినారు. ధూర్జటి రచించిన కాళహస్తి మాహాత్మ్యము నందలి తిన్ననికథకు మూల మనదగినది బసవపురాణరచనయే. ఉడుమూరి కన్నప్పగాంచిన శివలింగమును ''కాఱుటడవిలో నుండనేల తనతోరమ్మ''ని పిలిచిన తెఱగును, లింగముకంట నీరుకారగా వగజెంది యుపచరించిన విధమును ధూర్జటి చక్కగా సోమనాథునిరచన ననుకరించి వ్రాసినాడు.

''కలకంఠ! మాపల్లెఁ గలదెల్లసుఖము
అడవుల మనుబిళ్ళ కడుమంచిపాలు
నొడిపిలి పాసెంబు నుడుపనేతులును
నిప్పపూవునుదేనె లెల్ల ఫలాదు
లొప్పెడు వెదురుఁబ్రా లోగిరంబలును''

గలవు రమ్మనినాడు కన్నప్ప. ఈపట్టును

''ఓ లింగమ! విను నివ్వరి [వెదురుం
బ్రాలును నొడిపిల్లి గునుకుఁ బ్రాలును
బ్రాలును సవరపు మెకముల
పాలును గల వచట నీకుఁ బాయసమునకున్.
పుట్టతేనియ పెరతేనె పుట్టజున్ను
తొఱ్ఱతేనియ గలవందుఁ దోఁచితోఁచి
కాలి దులదులనై పిండిపోలె రాలు
నట్టి నిండెట్లు గలవు నీకారగింప.''

అని మూలమున ఫలాదులన్నియు ననగా నీతడొక్క సీసపద్యమునే వానికై వినియోగించెను. ఈరచన చాలవఱకు పండితారాధ్య చరిత్రను దలపించును. ఇట్లు 'కోరిన వెల్లనుంగలవు. తెప్పర్గాగ నీకిచ్చెదన్' రమ్మనినాడు. ఇట్లే లింగము కంట నెరుకారినపుడు కన్నప్పవగచి-

''కటకటా యిది యేమి కర్గంబువుట్టె
నిటలాక్ష! నీకంటనీరు గాగెడిని!

* * *

ఊరకో నాయన్న; ఊరకో తండ్రి!
యూరకో నాస్వామి! యూగ కింతేల
యుమ్మలికము తేగ దుడుగవే యనుచు
.........కంటలోని
కసవు పొమ్మన్నట్లు గన్ను శోధించు
గరతలాంగుళములఁ గనుటెప్ప లెత్తి
నెరసున్నదని పాఱనిష్ఠించి యూఁదుఁ
బరగ నాలుక గ్రుడ్డుపైఁ ద్రిప్పి త్రిప్పి
యొరయుచు నొరయుచు నొయ్యనఁ జూచుఁ
జీరాలిఁగొనిఁ కంటఁ జేర్చి హత్తించి—''

చాల ప్రయత్నము సేయును. ధూర్జటి యీ పట్టునుగూడ రసోచితముగనే ప్రపంచించినాడు

'శోక పొట్లంబావిగొన నూఁది యొత్తుచు' నేత్ర వ్యాధికి తగుచికిత్సనుకూడ జెప్పినాడు. ఇట్లుగా సోమనాథుని కన్నప్పకథ మాత్రమేకాదు. గొడగూచికథా విధానముకూడ కొంత ధూర్జటి తీర్చిన తిన్ననికథలో కానవగును. తిన్నడు కాల్చితెచ్చిన కఱకుట్లు శివు డారగింపకుండగా

"చాలవో! యివి పాలుగావనియొ
పాలపైఁ జిత్త మేఁ బఱపితిననియొ
కోగ బెడంగనో కుంచెడులేవో!"

అని గొడగొని ప్రార్థించినట్లే తిన్నడుకూడ

'కాలవొ క్రొవ్వవొ మాఁడం
గాలెనొ చవిగావొ కమ్మగావో నీకుఁ
జాలవొ యలవడవో తిన
వేలా కఱకుట్లు పార్వతీశ్వర చెపుమా'

అని బుజ్జగించి యడిగినాడు. ఇట్లీతని రచన పాల్కురికి రచన కనుకరణ మనుట విస్పష్టమే. బసవపురాణ పండితారాధ్య చరిత్రములు—అందు ముఖ్యముగ రెండవది—నాటి యాంధ్ర దేశమునుగూర్చిన వివరములకు విజ్ఞానసర్వస్వము వంటిది. వానియం దాతడు ప్రదర్శించిన లోకజ్ఞత తరువాతివారి నెందరినో ముగ్ధుల గావించినది. ఒక్క ధూర్జటికేకాదు, హంసవింశతి, శుకసప్తతికారుల కందరకును విషయ ప్రదర్శనమున పాల్కురికియే మార్గదర్శకు డనవగును.

ఇట్టి యమూల్యములైన రచనలను ప్రాసయతులు పెట్టి రచించినా డన్ననెపముతో నాటి పండితులు నిరాదరించి నిందించిరట. ఈ కారణముననే ఆ రచనలకు పండితుల దృష్టిలో ప్రామాణికత గల్పించు నుద్దేశ్యముతో శ్రీనాథుడు కొంతవఱకు బసవపురాణ కథలకు కావ్యతాగౌరవమును కల్పించినాడు. ఈ దృష్టితోడనే సోమనాథుని కారుతరముల తరువాతివాడైన పిడుపర్తి బసవన బసవపురాణమును పద్యకృతిగా నొనర్చెను. మతాభిమానము, గురుభక్తి యున్నను, పండితుల తలలొగ్గజేసి వారి యాదరమునుగూడ పడయుటయే పై రచనకు ప్రధాన కారణమగునని యూహింపవచ్చును. ఈ పద్యబసవపురాణము ద్విపదకు స్వచ్ఛమైన యనువాదము. ద్విపదలకు ద్విపదలను సొగసుగా వృత్తములుగా, సీసములుగా మలచుకొనినాడు. మూలమునందలి జాతీయమునుగాని, పలుకుబడినిగాని, సామెతనుగాని, భావమునుగాని, విషయమునుగాని, దేనినిగాని జారవిడువకుండ చక్కగ తీర్చిదిద్దినాడు బసవన. ఈ కృతి ద్విపద బసవపురాణ పఠనావసరమున సందేహములకు నివృత్తిస్థానము. ఇది దానికి వ్యాఖ్యానమువంటిది. అర్ఘ్యపణ్యమున కర్థ మెరుగుటకుగాని, శబ్దస్వరూపము తెలియుటకుగాని మనకది చక్కని యాధారమగుచున్నది. ఇట్లైనో విషయములకు!

బసవపురాణమున చివర 'బోయల కథ' యున్నది. అందు బోయల యభియోగముపై బసవన కాలకూటమును వండి భక్తుల కందరికును వడ్డించును. భక్తులందరును దానిని పాయసమువలె త్రాగి సుఖముందురు. ఈ పట్టున ద్విపదలో సోమనాథుడు తెలుగువారి నుడికారమును, జాతీయమును ప్రదర్శించినాడు గదా! ఆహా! అపూర్వ మపూర్వము! ఎన్నెన్నితీరులుగ వడ్డించుటను పలికించినాడు!! ఈ ద్విపదలలోని జాతీయము వృత్తముల కొదుగునా యను సందేహముతో పద్యకృతిని దెఱచితిని. నా సంశయము నిశ్చయమైనది. ఇన్ని ద్విపదలను పద్యములుగా తీర్చుకొన్న బసవనకూడ దిద్ద వీలుకాక ఆ పట్టునట్లే రగడగా మార్చుకొని దాని మాధుర్యమును సంరక్షించుకొనినాడు. చెప్ప సొగసులేదు—చదివి చూడవలసినదే! ఈ తీరుగ బసవపురాణము నాత డనువదించినాడు.

సోమనాథుని రచనాప్రభావము పైవారి మీదనేకాక ప్రబంధకవులలో పేరెన్నికగన్న కవులపైగూడ కొన్నిపట్టుల గొట్టవచ్చినట్లు కనిపించును. 'పూసలలో దారంబునట్లు' అని సోమనాథు డన్నట్లుగా అనబోయి 'కలకాల మొక్కగతి పూసలలో దారంబుమాడ్కి' అను పద్యమున పారిజాతాపహరణకర్త అన్వయమున చిన్నబోయినాడు. కాని తెనాలి రామకృష్ణుడు — ఒకప్పుడు రామలింగ మగుటచే కాబోలును—తిన్నగనే 'తలలోపల నాలుక, పూసలలో దారంబు, పాలజల్లిన నీరు' అనినాడు. పోగా కిట్టి; బిమ్మట (త్రాట); గట్టుబోయలు; నోరితాళంబు మొదలగు ప్రయోగములలో నీతడు కొంత సోమనాథుని తలపించుచునే యుండును.

ఇట్లింద రిన్ని తెఱగులుగా బోగా పదునాల్గు పదునైదు శతాబ్దులలో తిరుపతిలో పేర్వోలసిన మహాకవులు, తాళ్ళపాకవారు

సోమనాథు ననుసరించి, వానిని మించిపో యెంచినారు. వీరిలో కెల్ల ముమ్మూర్తుల సోమనాథుని దలపించువాడు పెదతిరుమలయ్య. ఆంధ్ర సాహిత్య మందిరమునందలి శీర్ష భారము నంతను తమ భుజస్కంధములపై మాత్రమే మోయు స్తంభద్వయము వీరు! వీరిపై నెన్ని నిలువుల భారము నిలచియున్నదో గదా!

తిరుపతికొండకు విచ్చేసి, స్వామి యనుగ్రహమున వేలకొలది సంకీర్తనముల రచించి, వానికి లక్షణముల నిబంధించి సంకీర్తనాచార్యుడై, పదకవితా పితామహుడై పరమపద మందినాడు తాళ్ళపాక అన్నమయ్యగారు. వేంకటేశ్వరుని దివ్యసంకల్ప మట్టిది. తరతరములదాక వారి కుటుంబము శ్రీపాదములనే సేవించి యపారమైన సాహిత్యకృషి చేసినారు. అన్నమయ్యగారి కుమారుడే పెదతిరుమలయ్య. ఈతడన్నివిధముల నా తలిదండ్రులకు తగిన పుత్రుడు. భక్తి ప్రపత్తులయందును, పాండిత్యాభినివేశమునందును, కవితావ్యాపారమునందును సోమనాథున కీతడు జోడైనవాడు; ఒకయెడ మించినవాడే మోకూడ! ఏమైనను భక్తిపారవశ్యమున మైమరచిపోయి మరపింపజేడి కవితాసృష్టిచేయగల సామర్థ్య మీలని కలవరించినవాడు సోమనాథుడే యనవలయును. అతడు శైవుడు. ఈతడు వైష్ణవుడు. అంతే భేదము. సోమనాథుడెన్నిరచనలను గావించెనో-ఎన్నిటిని పేర్కొనెనో - అన్నిటిని పెదతిరుమలయ్య ఆవిష్కరించినాడు.

స్తుతి ప్రధానమైన యుదాహరణ కావ్యమును బసవోదాహరణమును రచించి సోమనాథుడు ధన్యుడుకాగా, పెదతిరుమలయ్య వేంకటేశ్వరోదాహరణమును రచించి యా శాఖకు సాహిత్యత గల్పించినాడు. ఇరువురి రచనలయందును భక్త్యావేశము ప్రధానము. కాదేని ఒకటిరెండు ప్రత్యయముల ప్రయోగములో భేదముండెనేమో. ఈ శాఖయందే కాదు, ద్విపద రచనయందును సోమనాథుడే తాళ్ళపాకవారికి దొరవడి పెట్టినవాడు. పెదతిరుమలయ్య ద్విపదలో హరివంశమును వ్రాసెనట. ఇత డింకను తద్వికారము లనదగిన రగడలు, మంజరులు, దండకములుకూడ వెలయించినాడు. తరువాత ముఖ్యముగ పేర్కొనవలసినది గద్యవాఙ్మయశాఖ. సోమనాథు డెన్నియో గద్యలను రచించినాడు. వాని నూతగాగొనియే కృష్ణమాచార్యులు ప్రసిద్ధమైన వచనరచన గావించినాడు. వీనినెల్ల మననముచేసియే పెదతిరుమలయ్య వేంకటేశ్వర వచనముల వెలయించినాడు. పోగా సోమనాథుని చతుర్వేద సారమువలెనే సీసములతో ప్రత్యేకముగా నీతి సీస శతకమును తిరుమలయ్య రచించినాడు. ఇక నిరువురును వృత్తములతో శతకములను రచించినారు. ఇట్లుగా సోమనాథుడు సృష్టించిన శైవసాహిత్యమునకును, తాళ్ళపాకవారి వైష్ణవసాహిత్యమునకును మతమును దప్పించి సర్వవిషయములందును సామ్యమున్నది.

పండితారాధ్య చరిత్రమున ప్రఖ్యాత ప్రకరణమున సోమనాథుడు పదభేదముల నెన్నిటినో పేర్కొనినాడు. 'లలినుబ్బి చాంగు భళా యనువా'రును, 'వేడుకతో జెందు వాడంగి నుబ్బి కోడంగి యాటలఁ గుని సెడీవారు'ను నాడుండిరట.

'మరినుబ్బి సంసార మాయా స్తవంబు
పదములు తుమ్మెదపదముల్ ప్రభాత
పదములు పర్వతపదము లానంద
పదములు శంకరపదముల్ నివాళి
పదములు వాలెను పదములు గొబ్బి
పదములు వెన్నెలపదములు —'

మొదలగునవి యెన్నియో నాటికపూర్వమే దేశమున వ్యవహారమున నుండెడివని పండితారాధ్య చరిత్రమునుబట్టి తెలియవగును. శైవమత ప్రచారములోనికి వచ్చినతర్వాతనే చాలవఱకీ పద సాహిత్యమున కభ్యుదయము కల్గినది. తర్వాత వైష్ణవమునకా గానీ పదసాహిత్య మెల్ల దాని నాలంబముగా గొని వర్ధిల్లినది. అసలు పండితారాధ్య చరిత్రమునందే పదములందలి ప్రధాన లక్షణము పాటింపబడినదని శ్రీ నిడుదవోలి వేంకటరావుగారు నాకు తెలిపిరి. పురాతన ప్రకరణమునందలి కథలను సంధానించుట యందే నడుమనడుమ ద్విపద లొండురెండు నేటి పల్లవివలె తుద పుట్టసాగుచుండుట యీ పదకవితా సంప్రదాయమేనని, అది మనకందు కానవగునని వారు తెల్పిరి. ఏమైనను మన ప్రాచీన దేశిరచనలలో, పాటలలో, పదములలో కాలనిర్ణయము చేసి స్పష్టముగ నాటివని చెప్పజాలుట కాధారములు లభించనందున సోమనాథుడు

పేర్కొన్న చిందులకుగాని, మరి వేనికిగాని లక్ష్యము లప్పటివి గుర్తింపజాలకున్నాము. తాళ్లపాకవారి రచనలు వెలువడిన పిదపనే వాని కన్నిటికిని లక్ష్యములు బయలుపడినవి. చాళుక్య రాజుల సంగీత గ్రంథములలో కొన్నిరకముల గేయరచనలకు లక్షణములున్నవి. అందు చిందులు కూడ పేర్కొనబడినవి. తాళ్ళపాకవారి యీ చిందును చూడుడు.

"చిత్తగించు మా మాటలు శ్రీ నరసింహ
చిత్తజ జనక వో శ్రీ నరసింహ"

* * *

చిందిన చెమటలు శ్రీ నరసింహ-నిన్నుం
జెందినది కడుజాణ శ్రీ నరసింహ.
చెందమ్మి రెకుగోళ్ళ శ్రీ నరసింహ-నీపై
చిందులెల్ల బాడేము శ్రీ నరసింహ--"

ఇది 'చాగుబళా' పదము—

"చక్కని తల్లికి చాగుబళా-తన
చక్కెర మోవికి చాగుబళా!"

* * *

జందెపు ముత్యపు సరుల హారముల
చందనగంధికి చాగుబళా!
విందయి వేంకట విభు బెనచిన తన
సంది దండలకు చాగుబళా!"

ఇట్టి వెన్నియో రకముల పదము లున్నవి. మతము సాధారము జేసికొనియే తొలుత పద సాహిత్య మభ్యుదయము పొందిన దనుట కొక యుదాహరణము నితును. తాళ్లపాక వారి రచనలలో 'అల్లో నేరేళ్లు' అను గేయ రచన లున్నవి. ఈ శబ్దస్వరూపమును గూర్చి విమర్శకులు పరిశీలించిరి. ఇటీవల శ్రీ వేంకటరావుగారది హాలాహల శబ్ద భవమనియు, దానిని నేరేడు పండును మ్రింగినట్లుగా శివుడు మ్రింగినాడనియు లక్ష్యము జూపి, తత్కథాసూచకముగనే పై పదరచన వెలువడి యుండుననియు తెల్పిరి. తెలంగాణమున 'అల్ల' శబ్దమునకు 'దొడ్డ' అన్న అర్థమునున్నది. అల్ల శబ్ద మే మైనను పై పద రచనా సంప్రదాయము మాత్రము శివుని గూర్చియే కల్గియుండును. కాని తాళ్ళపాక వారి రచన వెలువడు వఱకు నాతీరు పదమునకు లక్ష్యము మాత్రము లభ్యము కాలేదు. ఇటీవల నేను తాళ్ళపాక వారి సంకీర్తనలను పఠించు చుండగా నా కందు వింత పదమొకటి కానుపించినది. అందు వేంకటేశ్వర స్వామి నల్లో నేరేడు పండుతో పోల్చినాడు కవి. పదమెల్లనదియె! స్వామిని 'నీలమణి'తో పోల్చుట వైష్ణవ సంప్రదాయము. శ్రీవచన భూషణమున శ్రీలోకాచార్య లట్లే యనిరి. పెద్ద నేరేడు పండు చక్కని నీలమణివలె నుండును. అట్టి యాకృతిగల స్వామిని కీర్తించు పదములే 'అల్లో నేరేళ్లు' పదములు! శైవముతోడనే పై పదరచన ప్రారంభించి యుండినను వైష్ణవము మూలముననే ప్రచారమునకు వచ్చి యుండును. క్రమమున 'అల్లో నేరేళ్లు' పదమునకు మాయ, మోసము అను నర్థము రూఢి లోనికి వచ్చినది. అనగా 'చందమామ గుటక' లన్న మాట!

అవలవెన్నెలలో అల్లునేరేళ్లింతె
నివిరి నిన్నటియునికి నేటికి గలదా'

అని తాళ్ళపాక వారనుటయే పై యర్థమునకు బలము.

"నెయ్యము లల్లో నేరేళ్లో
బయ్యన నారెడి నువ్వుల్లో..."

అను ప్రారంభముగల వారిపదము ప్రసిద్ధమైనది.

ఇట్లు పాల్కురికి పేర్కొన్న పదరచనల కన్నిటికిని తాళ్ళపాక వారిలో లక్ష్యము లెన్న వచ్చును. తుదకు సంసార మాయా స్తవము కూడ వీరి రచనలలో గాన నగును. ఇందే కాదు జాతీయమునందును, సామెతలయందును లోకోక్తు లందును పై శైవవైష్ణవ కవుల రచనల కెంతేని సామ్యము గలదు. సోమనాథుడు కన్నప్ప కథలో

'కలగన్న చోటికి గంపఁగొంపోవ
ఫలసిద్ధియగు టెల్లభాగ్యంబు గాదె!'

అనినాడు. దాని నట్లే అనమయ్య

"కలగన్న చోటికి గంప యెత్తిన యట్లు
నలిరి మీఱిన రెట్ల నమ్మా!"

అనియొకపదమునారంభించినాడు. అంతేకాదు, ముంజేతి కంకణమున కద్దమేలరా, తంగేటి జున్ను, చెఱకు పండిన పంట, బెండ్లు మునిగి గుండ్లు తేలించేది, ముల్లుదీసి కొఱ్ఱడచుట, శిరసుండ మోకాల సీసవెట్టిన యట్లు, ఓడ విడచి వదరుచేపట్టుకొని- ఇత్యాది లోకోక్తులెన్నో వీరు సోమనాథుని వలెనే సందర్భానుసారముగ ప్రయోగించియౌచిత్యమును పోషించుకొనిరి. ఇట్లు సోమనాథుని రచనకు వీరిలో పరి

వీరశైవవాఙ్మయము-విద్వాంసుల సేవ

శ్రీ చల్లా రాధాకృష్ణశర్మగారు

తెలుగున బసవేశ్వరుని సమకాలికుడైన మల్లికార్జున పండితారాధ్యుని శివతత్త్వ సారముతో ననలువేసిన వీరశైవాంధ్ర వాఙ్మయము తరువాతి కాలమున పాలకురికి సోమనాథుడు మొదలగు శివకవుల కృతులతో మూడు పువ్వులాఱుకాయలుగా వర్ధిల్లినది. మార్గ సంప్రదాయములను పరిత్యజించి దేశిసంప్రదాయములకు ప్రాణప్రతిష్ఠ చేసి శివకవులు చిరయశస్సు సముపార్జించిరి. సంస్కృత భూయిష్ఠమైన తెలుగును గాక జాను తెలుగున గ్రంథ నిర్మాణముచేయ వారు సన్నద్ధులయిరి. శివభక్తుల గాథలనే యితివృత్తములుగ చేసికొని వానికి కావ్యస్వరూపము నొసగిరి. దేశీయచ్ఛందమగు ద్విపదను మిక్కిలిగా నాదరించిరి.

ఇట్టుల శివకవులు దేశీయములైన సంప్రదాయములకు నెలవుగా తమ కావ్యములను తీర్చిదిద్దిరి. కావున వీరశైవాంధ్ర వాఙ్మయము దేశిసాహిత్యదర్పణమని నుడువుట సమంజసము!

ఏమయిన నేమి శైవవాఙ్మయమునకు మొన మొన్నటివరకు పండితుల యాదరాభిమానములు లభింపక పోవుట మిక్కిలి శోచ్యము. లక్షణ విరుద్ధములగు ప్రయోగము లనేకములు శివకవుల కావ్యములందు గలవని నుడివి ప్రాచీనాలంకారికులు వానిని ప్రామాణిక గ్రంథములుగ పరిగణింప లేదు. వైష్ణవమతావలంబకులయిన వసుధేశ్వరుల యాదరము గాంచిన కొందఱు కవులు వైష్ణవమును స్వీకరించి శివకవుల పేరులనైనను స్మరించుటకు వెనుకంజ వేసిరి. ఈ హేతువులచే శైవ వాఙ్మయమునకు బహుళ ప్రచారము లభ్యము గాక పోవుటయే కాక తగినంత యాదరము గూడ లభింపలేదు. కాని అద్యతన కాలమున-అనగా క్రీస్తు శకము పందొమ్మిదవ శతాబ్దపు చరమ దశనుండి—వీరశైవ వాఙ్మయమునకు పండితాదరము ప్రలభ్యమయినది. తత్ఫలితముగ భావికవుల గ్రంథములవలె శివకవుల కావ్యములు కూడ ప్రకటితములై వెలుగులోనికి వచ్చినవి. అందులకు విశేషముగ సహాయపడిన వారిలో సి. పి. బ్రౌను, కొమఱ్ఱాజు వేంకటలక్ష్మణరావు, వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి, కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు, చిలుకూరి నారాయణరావు ప్రభృతులు పేర్కొనదగినవారు.

బ్రౌన్ దొరవారు :

తెలుగు మెఱుగులను తెలుగు వారికే కాక యావత్ప్రపంచమునకు తెలియజేసిన చార్లెస్ ఫిలిప్ బ్రౌను దొరవారు శైవ వాఙ్మయ పునరుద్ధారకులలో నగ్రేసరులు. వారి పుణ్యమాయని శివకవుల రచనలు కాంతి రేఖలను చూడగలిగినవి. క్రీ. శ. 1840 సంవత్సరపు మద్రాస్ జర్నల్ ఆఫ్ లిటరేచర్ అండ్ సైన్స్ అను పత్రికలో బ్రౌను దొరవారాంగ్లమునందు జంగమ వాఙ్మయమును నొక ప్రశస్త వ్యాసము వ్రాసిరి (The Essay on

---

పూర్ణవికాసము కల్గినది. ఆ కారణముననే తరువాతి సాహిత్య ప్రపంచమున ప్రభావము తొలుత జూపినది సోమనాథుడే యైనను, తాళ్ళపాక వారి ప్రభావముగానే మనము సంభావింతుము. దినకరుని కిరణకాంతి పగ లెల్ల వెలిగించి తొలగిపోగా తదంశమే యుదయమై, వాని కాంతినే గొని యమృతాంశువు తరువాతి కాలమున వెన్నెలతో జగత్తును హాయి నింపు చుండును. ఆ వెన్నెల ననుభవించు రసికు లాచంద్రునే గుర్తింతురు గాని వానిని వెల్లించెడి సూర్యుని తలపరుగదా! అందుచే సోమనాథుని రచనా ప్రభావ మాంధ్ర సారస్వత ప్రపంచమున నప్పటి వఱకు నిరాఘాటముగ సాగిన దనియే చెప్పనొప్పును.

ఇట్లు రెండు మూడు వందలేండ్లకు మీదుగనే తమ పలుకుబడి సాగించుకొనిన శైవకవుల కాంధ్ర వాఙ్మయ ప్రపంచమున నొక ప్రత్యేక స్థానమున్న దనుట నిర్వివాదాంశము. అట్లే తాళ్ళపాక వారికిని అని నా విశ్వాసము. మనకు కావ్య వాఙ్మయము కల్గిన తర్వాతజరిగిన యేడెనిమిది వందల సంవత్సరముల సాహిత్య సృష్టిలో చెప్పుకోదగిన రచనా రీతులను వెలయించిన వారిరువురే: అందొకరు మన శివకవులు-తరువాత తాళ్ళపాక వారే!!

—

Jangams). ఆ వ్యాసములో వారు శైవ వాఙ్మయ వైశిష్ట్యమును లోకమునకు తొలిసారిగా తెలియజేసిరి. వారి పెట్టిన యీ సాహిత్య భిత్తియే తరువాతి వారిని శివకవుల రచనలను గురించిన పరిశోధన సాగించుటకు ప్రేరేపించినది. బసవపురాణ కావ్యమునందలి విషయమును వారు సంగ్రహముగ నాంగ్లములో నూటయేబది పుటలయందు వివరించిరి. అటులనే పండితారాధ్య చరిత్రను గురించి కూడ నాంగ్లములో ప్రశస్త రచన చేసిరి. ఆ యమూల్య రచనలు చెన్నపురి ప్రాచ్య లిఖిత పుస్తక భాండాగారము నందు భద్రము చేయబడినవి. ఎన్నటికైనను నవి ముద్రితము లైనచో బ్రౌను దొర వారి సాహిత్యసేవ యప్పుడు సుస్పష్టము కాగలదు. బసవ పురాణమునందలి కొన్ని కొన్ని మాటలను తమ నిఘంటువులో చేర్చి యీ శబ్దములు ప్రామాణికములని వారు నిర్ధరించిరి.

శ్రీ కొమఱ్ఱాజు వేంకట లక్ష్మణరావు గారు :

మల్లికార్జున పండితారాధ్యుని శివతత్త్వసారమును ప్రకటించి శ్రీ కొ. వేం. లక్ష్మణరావు గారు శైవవాఙ్మయ ప్రచారమునకు తోడ్పడినారు. మనకు లభించిన శతకములలో శివతత్త్వసారమే ప్రథమము. దీనిని తొలుత ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్రికలో ప్రకటించి పిమ్మట శ్రీ లక్ష్మణరావుగారు ముప్పది రెండు పుటలయుపోద్ఘాతమును పొందుపఱచి పుస్తకరూపమున ప్రకటించినారు. ఈ యుపోద్ఘాతములో పండితారాధ్యుని కాల నిర్ణయము సాధికారముగ చేయబడినది. లక్ష్మణరావు గారి యభిప్రాయమున శివతత్త్వసారము నన్నయ భట్టునకు రమారమి నూఱు సంవత్సరములకు పిమ్మట రచియింప బడెను. ఇది శైవ వాఙ్మయమునందు బహు ప్రాచీన గ్రంథమైనను పాలకురికి సోముని కృతులు వ్యాప్తిలోనికివచ్చిన పిదప మల్లికార్జునుని గ్రంథములు ప్రచారమును గోల్పోయెనని తలపబడుచున్నది. లక్ష్మణరావు గారు పండిత మతమును గురించి వ్రాయుచు నొక క్రొత్త వాదమును స్థాపించి యున్నారు.

నేడు గుత్తిలో నున్న జంగమ మఠము మల్లికార్జున పండితారాధ్యుని మఠమనివ్యవహారము. అది జంగమ మఠము గాదనియు, గృహస్థ మఠమే యనియు వారి వాద సారాంశము. ఏలయన, మల్లికార్జునుడు బ్రాహ్మణత్వమును పరిత్యజించిన వాడు కాడు. మీదు మిక్కిలి అతడు వేదముల ప్రామాణ్యమును గూడ నంగీకరించిన వాడు. సన్న్యాసమును స్వీకరింపలేదు. లింగైక్యము చెందు నంతవఱకు నతడు గృహస్థుడుగానే యుండెను. కావున గుత్తిలోని పీఠము జంగమ పీఠము గాదనియు. గృహస్థ పీఠమే యనియు వారు నిర్ణయించిరి. శివపారమ్య ప్రబోధాత్మక మగు నీ శివతత్త్వసారమును ప్రకటించి శైవ వాఙ్మయ ప్రచారమునకు తోడ్పడిన శ్రీ లక్ష్మణరావు గారు సంభావ్యు లనుట నిర్వివాదము.

శ్రీ నిడుదవోలు సుందరంపంతులు గారు :

పాలకురికి సోమనాథుని పండితారాధ్య చరిత్రను ప్రప్రథమముగ ప్రచురించి యశస్సు గడించిన శ్రీ నిడుదవోలు సుందరం పంతులు గారు కూడ నీ సందర్భమున పేర్కొనదగిన వారు. సుందరం పంతులు గారును, పసుపుల నాగయోగి గారును కలసి పండితారాధ్య చరిత్రను పరిష్కరించి ముద్రించిరి. ఈ ముద్రణము విశాఖ పట్టణమునందు క్రీ. శ. 1914 సం॥ న జరిగినది. మూడు ప్రతులను సంప్రతించి తాము ముద్రించినట్లు పీఠికలో పరిష్కర్తలు పేర్కొనిరి. పండితారాధ్య చరిత్ర వివరణము తెలుపు నొక వచన గ్రంథముగూడ నీ ముద్రణ ప్రతిలో నున్నది. ఈ గ్రంథము నందలి ప్రత్యేకతయిది. ఏలయన తరువాతి కాలమున వెల్వడిన పండితారాధ్య చరిత్ర ముద్రణములం దేలనో యీ వచన భాగము పరిహరింప బడినది. పండితారాధ్య చరిత్ర పఠనమున కీ వివరణ గ్రంథ మత్యావశ్యకమని వేఱుగ నుడువ నక్కఱలేదు.

తాళపత్రగ్రంథములను సేకరించి ప్రథమాంధ్ర పుస్తక భాండాగార స్థాపకులుగా గణుతికెక్కిన శ్రీ సుందరం పంతులు గారు శైవాగమ శిఖామణి, సిరియాళు చరిత్రము, వీరమాహేశ్వర సారోద్ధారము మున్నగు శైవ కృతులను సేకరించిరి. ఆ గ్రంథము లన్నియు నేడు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండా

గారములో గలవు. శైవాభిమాను లీ పుస్తకములను ముద్రించినచో నిహపరములు రెంటికిని దగ్గఅవార గుదురు.

శ్రీ వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రి గారు :

పండిత ప్రభాకరులు శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రుల వారు తెలుగు వాఙ్మయమునందు కాలిడని చోటులేదని నుడివినను అతిశయోక్తి యుండదు. ఇతర శాఖలందు వలెనె శైవవాఙ్మయశాఖలో గూడ వేటూరివారు పరిశ్రమించిరి. తత్ఫలితముగ వారు శివకవులను గూర్చియు, వారి రచనలను గుఱించియు నూతనాంశములు తెలిపి వాఙ్మయమునకు మహోపకారము గావించినారు.

శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారు "భారతి" ప్రథమ సంపుటము ప్రథమసంచికయందు "శివకవులు" అను నొక ప్రశస్తవ్యాసము వ్రాసిరి. అదిసాహిత్యోపాసకులకు శివకవులయెడల కొంతవఱకు కనువిప్పు కలిగించెను. పిమ్మట వేటూరివారి పీఠికతో ఆంధ్రగ్రంథమాలవారు బసవపురాణమును ప్రకటించి శైవవాఙ్మయ ప్రచారమునకు తోడ్పడిరి. ఆపీఠికలో సోమనాథుని కవితా ప్రతిభ, ఆంధ్రసాహిత్యమందు శైవగ్రంథముల వైశిష్ట్యము, శివకవుల భాషావిశేషములు మున్నగు వానిని వేటూరివారు చర్చించినారు. అందులో వారు సోమనాథుని గ్రంథముల నన్నిటిని పేర్కొని యాకవి బహుగ్రంథకర్త యని లోకమునకు తెలివిడి చేసిరి. కాని వారు శైవమతమునుగుఱించి నుడివిన కొన్ని విషయములు తరువాతికాలమున నిమర్శకులు వ్రాసినవి. ఏమైనను సాహిత్యదృష్టితో చూచినప్పుడు మాత్రము వారిపీఠిక యమూల్యమయినదని నుడువవచ్చును. అటుపిమ్మట శాస్త్రిగారు బసవోదాహరణమును ప్రకటించి యుదాహరణ వాఙ్మయమునకే కాక శైవసాహిత్యమునకుగూడ నూతనాలంకారమును కైసేయ గలిగిరి. అంతేకాక శివకవులు ప్రయోగించిన శబ్దముల సాధుత్వాసాధుత్వములను లెస్సగ వారు చర్చించినారు. సోమనాథుని 'నయసరగడ'ను ప్రచురించియు, ఉద్భటారాధ్యచరిత్రమునకు ప్రశస్తమగు పీఠిక వెలయించియు శాస్త్రిగారు మహోపకారము చేసినారు.

డా॥ చిలుకూరి నారాయణరావు గారు :

శ్రీ చిలుకూరి నారాయణరావుగారు కూడ శైవవాఙ్మయమునకు మహోపకార మొనర్చిన వారిలో నొకరు. వారు పండితారాధ్య చరిత్రమునకు సంతరించిన 348 పుటలుగల సుపుష్టపీఠిక యమూల్యమైనది. ఆంగ్లవిమర్శన విధానమును హృద్గతము చేసికొనిన వారగుటచే నారాయణరావుగారా రా యుపయోగించిన తమపీఠికను వెలయించిరి. అందు పాలకురికి సోమనాథుని నివాసస్థలము, కాలము, కులగోత్రములు, భాషావైశిష్ట్యము, వీరశైవవాఙ్మయము, శ్రీశైలాది శివస్థలములు— మున్నగువానిని గుఱించి కూలంకషముగ చర్చించియున్నారు. వారి మతమున సోమనాథుడు పాలకురికి గ్రామవాస్తవ్యుడు. ఇది ప్రస్తుత మైసూరురాష్ట్రమునందలి నుమకూరు తాలూకా [illegible] క్ర.

వఱకు సోమనాథుడు జీవించియున్నట్లు వారు విశ్వసించిరి. ఈరెండు సిద్ధాంతములు వాదోపవాదములకును, ఖండనమండనలకును పాల్పడినవి. కాని నేడీవాదములు పరాస్తమైపోయినవి. కర్ణాటకపండితులుకూడ వీనినంగీకరించుటలేదు.

శ్రీ చిలుకూరివారి యీసిద్ధాంతముల సామంజస్యము నిటచర్చించుట యప్రస్తుతము. సాహితీదృష్టితో పరికించినచో వారు కావించిన పరిశ్రమ ప్రశంసార్హమని విదితమగును. సోముని భాష, ఛందస్సులనుగూర్చి వీరొనర్చిన పరిశ్రమయు, వీరిమహిమ [illegible] సంస్కారాదులు ముఖ్యములు. గ్రంథాంతమున నున్న సంజ్ఞావాచకముల పట్టికయు, ఆచ్ఛికపదముల పట్టికయు భాషాతత్త్వశాస్త్రజ్ఞులకు మిక్కిలిగా నుపయోగపడగలవు. పండితారాధ్య చరిత్రమునందుదాహృతములైన శివస్థలముల పట్టికకూడ నొకటి వారొసగిరి. ఆపట్టికను చూడగా శైవుల పుణ్యస్థలము లిన్నికలవా యను నాశ్చర్యము కలుగకపోదు. బహువిషయసంభరితమగు నీ పీఠికముఖముగ శ్రీ నారాయణరావుగారు శైవవాఙ్మయమునకు సేవచేసిరి.

శ్రీ బండారు తమ్మయ్య గారు:

"విమర్శకాగ్రేసర, ఇతిహాసికసమ్రాట్టు" బిరుదాంకితులగు శ్రీ బండారుతమ్మయ్యగారు శైవసాహిత్య పాఠకలోకమునకు సుపరిచితులు. శైవాచారముల కనుగుణముగ జీవనము సాగించుచున్న పరమమాహేశ్వరులు. శివకవుల రచనలకు సంబంధించినయనేకవ్యాసములుపలుపత్రికలలో

వారు 1922 నుండి నేటివఱకు ప్రకటించుచున్నారు. శ్రీ తమ్మయ్యగారి బసవపురాణ పీఠిక, 'పాలకురికి సోమనాథకవి' మున్నగునవి వారిరచనలలో చాలముఖ్యములు.

బసవపురాణపీఠికలో శ్రీ తమ్మయ్యగారు సోమనాథుని జన్మస్థలము నేటి నిజామురాష్ట్రములోని జనగామతాలూకాలోని పాలకుర్తి గ్రామమేయని సహేతుకముగా నిరూపించినారు. అతడు 1160 నుండి 1240 వఱకు జీవించియుండ నోపుననియు నిర్ధరించిరి. పిమ్మట సోమనాథుని కవితావిశేషముల నుగ్గడించుచు సోముని ప్రభావము తరువాతివారగు తిక్కన శ్రీనాథాదులయందు గోచరించుచున్నదని నుడివిరి. శివకవుల ప్రభావము తరువాతివానిపై కలదనుట నిర్వివాదము.

శైవమత సంప్రదాయములను చక్కగా నెఱిగిన శ్రీ తమ్మయ్యగారు శైవమతచరిత్రమును ఆమతములోని యవాంతరభేదములను వానిధర్మములను సంగ్రహముగ వివరించి శైవేతరులకు శైవమత మననేమో తెలియజేసిరి. ఈవిషయాదికమును తెలిసికొనకున్నచో శైవవాఙ్మయస్వరూపము సుగ్రాహ్యము గాజాలదు. వీరశైవులు కూడ వేదప్రామాణ్యము నంగీకరించినవారనియు, కావున వీరశైవముగూడ వైదికమే కాని యవైదికము గాదనియు శ్రీ తమయ్యగారు సాధికారముగ నిర్ణయించిరి. అందువలన మతదృష్టితో చూచినను, కావ్యకళా దృక్పథములో గమనించినను వారి బసవపురాణపీఠిక యమూల్యమని విదితమగును. ఇటులనే సోమనాథుని జీవితచరిత్రను వర్ణించుచున్న 'పాలకురికి సోమనాథకవి' గ్రంథముకూడ విలువగలదని నుడువదగును. ఒకమాటలో—శైవమత వాఙ్మయముల స్వరూపమును గ్రహింపగోరు సాహిత్యోపాసకులకు శ్రీ తమ్మయ్యగారి రచనను చాలముఖ్యములని పేర్కొనవచ్చును.

శ్రీ నిడుదవోలు వెంకటరావు గారు

శైవవాఙ్మయమునకు సంబంధించిన పలు నూతనాంశములు బహిర్గత మొనర్చి యీవాఙ్మయ ప్రచారమునకు తోడ్పడినవారిలో శ్రీ నిడుదవోలు వేంకటరావుగారు కూడ సంభావ్యులు. రమారమి ముప్పదియేండ్లుగా నీవాఙ్మయమునందు వీరు పరిశ్రమించుచున్నారని వీరివ్యాసములు స్పష్టముచేయుచున్నవి. బసవపురాణ (రెండవముద్రణము) పీఠిక, వీరశైవవాఙ్మయము, పండితత్రయము మొదలగునవి వీరిరచనలలో ప్రశస్తములని నుడువదగును.

శ్రీ వేంకటరావుగారు తమ బసవపురాణ పీఠికలో నుదాహరించిన కొన్ని నూతనవిషయములు గమనార్హములు. ఛార్లెస్ ఫిలిప్ బ్రౌను దొరగారి శైవవాఙ్మయసేవను ప్రస్తుతించి వారు సోముని కవితావిశేషముల నుగ్గడించిరి. తొలుత సోముడు నన్నయ్య ననుకరించి పిమ్మట దేశిసంప్రదాయముల ననుసరించెను. భారతావతారికలోని 'ధర్మతత్త్వజ్ఞులు ధర్మశాస్త్రంబని...' అను సీసపద్యమునకు ప్రతిబింబముగ సోముడు చతుర్వేదసారమునందు "వైదికు లిది శుద్ధవైదికంబని యన—" అని రచనచేసియున్నాడు. ఈ పరిశీలన మెంతయు సోపపత్తికముగ నున్నదని పేర్కొనవచ్చును. అటులనే శివతత్త్వసారముయొక్క ప్రభావము బసవపురాణమునందుగోచరమగుచున్నదని వారి యభిప్రాయము. వాఙ్మయపరిణామ దృష్టితో వెలయింపబడిన యీ పీఠికలో సోముని యితరకృతులగు అక్షరాంకగద్య, నమస్కారగద్య, పంచప్రకారగద్య మున్నగువానిలోని ప్రారంభపరిసమాప్తి శ్లోకములను పొందుపఱచిరి.

ఇక భారతిరజతోత్సవ సంపుటమునందలి శ్రీ వేంకటరావుగారి వీరశైవవాఙ్మయ మను వ్యాసము చాల అమూల్యమయినది. గద్యకృతులనుజెందిన 'అంతాదిరచన'ను ఈవ్యాసమునందు ప్రకటించి తద్రచనాస్వరూపమును వారు తెలియజేసిరి. చాలకాలము వఱకు ముద్రణ భాగ్యము నొందని సంస్కృత బసవోద్ధారణము, అక్షరాంకగద్య, బసవాష్టకము మున్నగుకృతులను పత్రికాముఖముగా లోకమునకు శ్రీ నిడుదవోలువారు తెలియజేసి వీరశైవ వాఙ్మయమునకు మహోపకార మొనర్చిరి. వీరి 'ఆంధ్రవీరశైవవాఙ్మయ' మనుగ్రంథము ముద్రితమైనచో నీవాఙ్మయమునకు సంబంధించిన పలువిషయములు తెలియగలవు. ఇతఃపూర్వము వీరు ప్రకటించిన "వీరశైవాష్టావరణ ప్రమాణాష్టకాభరణము" (శ్రీ ఇవటూరి నందికేశ్వరశాస్త్రి గారిది) కూడ శైవమతదృష్ట్యా చూచినచో పేర్కొనదగినదే

డాక్టరు నేలటూరి వేంకటరమణయ్య గారు :

సుప్రసిద్ధచారిత్రక విద్వాంసులు శ్రీ నేలటూరి వేంకటరమణయ్యాగారు కూడ శైవవాఙ్మయమునకు యథోచితముగా సేవచేయుచున్న వారిలో నొకరని నుడువవగును. సోముని కాలనిర్ణయ సమస్యవిషయమై వీరు డాక్టరు నారాయణరావుగారి వాదమును సమర్థించుచు "పాలకురికి సోమనాథుడెప్పటివాడు?" అను గ్రంథమును ఇటీవలనే రచించిరి.

శ్రీ శిష్టా రామకృష్ణశాస్త్రిగారు :

ఆంధ్ర వీర శైవ వాఙ్మయ చరిత్రము నొక గ్రంథరూపమున లిఖియించి శ్రీ శిష్టా రామకృష్ణ శాస్త్రి గారు కూడ శైవ వాఙ్మయమునకు సేవ చేసిరి. ఈ పుస్తకమున కాంధ్ర విశ్వ విద్యాలయము వారి పారితోషికము లభించుట హర్షింపదగిన విషయము.

శ్రీ మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు

సుప్రసిద్ధ చరిత్రకారులు శ్రీ మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు సోమనాథుని కాలనిర్ణయ సమస్య విషయమున ఒక శాసనాధారముతో నొక వ్యాసము ప్రకటించిరి.

శ్రీమతి ఎమ్. ఆదిలక్ష్మిగారు

చాలకాలము దాక నాంధ్ర వీర శైవ వాఙ్మయమును గురించి విశ్వ విద్యాలయములందు పరిశోధనలు జరగలేదు. కాని నేడు శ్రీ మతి ఆదిలక్ష్మిగారు మదరాసు విశ్వవిద్యాలయమునందీ వాఙ్మయమును గూర్చి పరిశోధింప బూనుకొనుట హర్షింపదగిన యంశము. 'పరిశోధన'లో వీరు ప్రకటించిన 'తమిళ బసవపురాణ' మను వ్యాసము విలువగలదని చెప్పవలెను.

ఇంకను శ్రీ వేదము వేంకటకృష్ణ శర్మగారు మున్నగు పెద్దలు పలువురు పత్రికల వీర శైవ వాఙ్మయమునకు సంబంధించిన వ్యాసములను వెలయించుచున్నారు. ఇట్లీ వాఙ్మయ శాఖలో నేడు పర్యాప్తమైన పరిశీలనము జరగుచున్నది.

శివకవుల గ్రంథములను పరిష్కరింపించి వ్యయప్రయాసల కోర్చి ప్రకటించుచున్న ప్రకాశకులను ప్రస్తుతింప కున్నచో నీ వ్యాసము సమగ్రముగ నుండదు. కావున నా యెఱుక కందినంత మట్టుకు ప్రకాశకుల నిట పేర్కొనుచున్నాను. శ్రీ కందుకూరి భూషణరావు జమీందారు గారు బసవ పురాణమును ప్రకటించిరి. మదరాసు వాస్తవ్యులగు శ్రీ ఏడు నూతుల (Seven Wells) ముత్యాలగారు చెన్నబసవ పురాణము, వృషాధిప శతకములను ప్రచురించిరి. శ్రీ ఆరాధ్యుల గోపాలింగముగారు సానందోపాఖ్యానమును, పసపుల నాగయోగిగారు పండితారాధ్య చరిత్రను ప్రకటించిరి. నవ్యాంధ్ర నిర్మాతయు, ఆంధ్ర గ్రంథ మాలా స్థాపకులు నగు శ్రీ కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు గారు పండిత ప్రకాండుల విపులమయిన పీఠికలతో బసవపురాణ, పండితారాధ్యచరిత్రలను ముద్రించినారు. భాషోద్ధారక బిరుద విరాజితులగు శ్రీ వావిళ్ళ వేంకటేశ్వర శాస్త్రివర్యులు బసవపురాణమును ప్రచురించినారు. ఈ నడుమనే వారు అనుభవ సారమును గూడ ముద్రించినారు.

ఇటుల వీర శైవ వాఙ్మయము నెడల ఆంధ్ర ప్రజానీకము భక్తిశ్రద్ధల ప్రదర్శించుచున్నదని పేర్కొనుట యత్యుక్తి కాదు; కానేరదు కూడ.

ఉ. శ్రీ భసిత త్రిపుండ్రక పరీత విశంకటఫాలు, జాటజూ
టీ భరధారు, నిర్మల పటీ పటలావృత దేహు, నక్షమా
లాభరణాభిరాము, బసవాంకిత పాదపవిత్రవక్త్రు, చి
ద్భోభిత నేత్రు పాల్కురికి సోమయ దేశికు బ్రస్తుతించెదన్.

పద్యబసవ పురాణం

అముద్రిత రచనలు :

వృషభాష్టకం, అక్షరమాలాగద్య

పాల్కురికి సోమనాథకవి

పాల్కురికి సోమనాథుడు ఒక్క వృషాధిప శతకమునే కాదు, ఆంధ్ర కర్నాటక సంస్కృత భాషలలో పెక్కు బసవ స్తోత్రాలను రచించినాడు. కనుకనే 'సముదంచద్బసవస్తవామర మహీజారామసం సోమనం' అని ఒక కన్నడ కవి ప్రశంసించినాడు. శ్రీ బండారు తమ్మయ్యగారు ఈలాటి పెక్కు స్తవ కృతులను ప్రకటించినారు. సంస్కృత లఘు కృతులు అముద్రితాలు. వృషభాష్టకం, అక్షర మాలాగద్య వాటిలోనివి.

మద్రాసు ప్రాచ్య లిఖిత పుస్తక భాండాగారంలో వృషభాష్టకంవి (D 9565, D 9566 D 9567 సంఖ్యలు గల) తాళపత్ర ప్రతులు మూడున్నవి. వాటిలో D 9566 వ సంఖ్య గల ప్రతి ఉన్నంతలో లేఖక ప్రమాదాలు తక్కువగా ఉన్నందున దాని పాఠాలనే ప్రధానంగా గ్రహించినాము. అక్షర మాలా గద్య తాళ పత్రప్రతులు (D 9559, D 9560, D 9561, D 9562) నాలుగున్నవి. D 9561 వ సంఖ్యగల ప్రతినే ప్రధానంగా గ్రహించినాము. ఈగద్య ఐదు మాత్రల ద్విరద గతి రగడలో రచికను. ప్రకటనలో పొరపాట్లున్న సంప్రదాయజ్ఞులు మన్నించగలరని విశ్వసిస్తున్నాము.

—సంపాదకులు.

వృషబాష్టకం

పక్షీంద్ర వాహన తపోబల సాధనీయ, సర్వేశ్వరోల్లసిత వాహన [1]లాల్యమాన,
కాపాలి రూప సముపేత పునీత దృష్టే, శ్రీ వజ్రశృంగ వృషభాధిపతే నమస్తే. 1

[2] సంధ్యా నిజాండ వశితాఖిల (?) పుణ్య తీర్థ, సర్వేశ దర్శన పరిశ్రిత శృంగమధ్య,
పాదక్రమ ప్రకటితాత్మ సుధర్మ భాగ, శ్రీ వజ్రశృంగ వృషభాధపతే నమస్తే. 2

స్వాశ్రితి కృద్వ్రష విసర్జన భూరిపుణ్యే, ఏకాదశీ హని యమాలయ గామి జంతోః,
ప్రేతత్వ మోచన విధిజ్ఞ దయాంబురాశే, శ్రీ వజ్రశృంగ వృషభాధిపతే నమస్తే. 3

కైలాస శైల కనకాచల మందరాద్రి యాత్రాసు, శంకర మనోహర చిత్రయాన,
చోద్దండవేత్ర విహితేశ మనోగతార, శ్రీ వజ్రశృంగ వృషభాధిపతే నమస్తే. 4

నందాది గోనికర లబ్ధ సమస్త ధేను సంతాన పోషిత సురాసుర మర్త్యలోక,
స్వాకార కైటభ రిపూద్ధృత [3]వీరదేహ, శ్రీ వజ్రశృంగ వృషభాధిపతే నమస్తే. 5

శుద్ధ స్వభావ శివభావజ శుద్ధ రూప, సచ్ఛంఖహార ఘనసార సమాన వర్ణ,
సద్భక్త యోగపద దేశిక చక్రవర్తిన్, శ్రీ వజ్రశృంగ వృషభాధిపతే నమస్తే. 6

యోగీంద్ర హృత్కమల వేదశిరో[4] విభాతే, శ్రీ మచ్ఛివైక[5] పదఘృష్ట విశాల[6] దేహ,
పర్యాయ ధర్మవశధర్మ జితేంద్రియాఘ, శ్రీ వజ్రశృంగవృషభాధపతే నమస్తే. 7

ప్రాప్తావతార ఖల దుస్సహ దోష[7] శాంత్యై, లోకైక పాలన లసద్బసవాభిధాన,
దృష్టశ్రుతప్రకటితేశ్వర భక్తిసార, శ్రీ వజ్రశృంగ వృషభాధపతే నమస్తే. 8

పాల్కురిక్కి సోమ రచితం వృషభాష్టకం యః, స్తోత్రం శృణోతి [8]పఠతే [9]హార నిశ్చితార్థ,
సో ఝాశు యాతి వృషభాధిపతి ప్రసాదాల్లబ్ధేశ శుద్ధపద భక్తి ఫలాదభీష్టం. 9

(తరువాయి మూడవ అట్టలో)

---

1. రాజమాన 2. సంధ్యాసమయంలో వృషభుని అండంలో సకల తీర్థాలు వసిస్తాయనే సంప్రదాయ గాథను చెప్పడం కవి వివక్ష. కాని వశిత అనే రూపం సాధువు కాదు; ఉషిత కావలసి వస్తుంది. 'సంధ్యా నిజాండ ఉషితాఖిల పుణ్య తీర్థ' అంటే ఏకదేశాన్వయంతో అపార్థం ఏర్పడుతుంది. 3. వీరదేహ (?) 4. విభావి 5. వైక్య 6. దేశ. 7. శాంతేః, శాంతే 8. పఠ ధాతువు ఉభయపది కాదు, పరస్మైపదిమాత్రమే. కాని [illegible] 9 చూ[illegible]

సోమన సృష్టించిన ఛందస్సు

శ్రీ నిడదవోలు వేంకటరావుగారు

[నేడు 'ద్విపద' అని వ్యవహృత మవుతున్న అనూచాన ఛందస్సుకు 'ద్విపద' అని పేరుపెట్టి ప్రాచుర్యం పొందించిన వాడు పాల్కురికి సోమనాథుడు. ఆంధ్రావళి నాలుకపై నాట్యమాడుతున్న ఈఛందస్సు వేదంలోని "ద్విపద" వలె పవిత్రమైనది, ప్రాచీనమైనది సుమా అన్నట్టు 'ద్విపద' అని విలక్షణమైన పేరుపెట్టినాడు సోమన. కొందర పోహ పడుతున్నట్టు ఈ ద్విపదకు ప్రాకృతంలోని ద్విపదితోను, హిందీలోని దోహాతోను పొత్తు లేదు. ఇదొక స్వతంత్రమైన తెనుగు దేశీ ఛ్ఛంధస్సు. ఈ విషయాన్ని సప్రమాణంగా నిరూపిస్తున్న శ్రీ నిడదవోలు వేంకటరావుగారి ఈ వ్యాసాన్ని 'పరిశోధన' పాఠకులు హర్షిస్తారని విశ్వసిస్తున్నాము.

—సంపాదకులు.]

పాల్కురికి సోమనాథకవి తెనుగు వాఙ్మయమున మొట్టమొదట ద్విపదఛందస్సులో కావ్య రచన సాగించి కేవల గేయరూపముగా నున్న ఆచ్ఛందస్సునకు సాహిత్యగౌరవమును కల్పించి, ఆంధ్ర ద్విపద కావ్యావతరణమునకు భగీరథుఁడైనాఁడనుట విమర్శకు లందఱు నైక్యకంఠముగా నంగీకరించినదే. సోమనాథుని బసవపురాణ పండితారాధ్య చరిత్రలవెనుక, నదే ఛందస్సులో తిక్కన యుగమున రంగనాథ రామాయణ మను ప్రసిద్ధకృతి రచితమగుటగూడ సర్వజనవిదితమగు విషయమే. దీని వలన రంగనాథరామాయణమున కన్న ముందే సోమన కావ్యములు ప్రసిద్ధములై యుండుట స్పష్టము కదా. రంగనాథరామాయణము శాసన ప్రమాణములనుబట్టి క్రీ. శ. 1240 ప్రాంతమున రచితమైనదని శ్రీపింగళివారు నిర్ణయించినారు. కావున సోమనాథుడు 1240 పూర్వమే ప్రసిద్ధుఁడై గ్రంథరచన గావించెననుట నిర్వివాదమగుచున్నది. సోమనాథుఁడు ఇటీవలి విమర్శకులన్నట్లు 1240-1320 ప్రాంతమువాఁడే యైనచో రంగనాథరామాయణము తొలి ద్విపద కావ్య మగును. అట్లైన తర్వాత రచితములైన తనకావ్యములలో సోమనాథుఁడు ద్విపద ఛందస్సును సమర్థించుకొనుట యసభ్యమగును. కావున అప్పుడు సోమనాథునికాలము ప్రప్రథమముగా పరిశోధకులు నిర్ణయించిన 1160-1240 ప్రాంతమగుచున్నది. నేఁడు సోమనకాలము క్రీ. శ. 1280-1340 ప్రాంతమని 'సోమనాథుఁ డెప్పటివాఁడు' అను గ్రంథమున తెలుపబడినది. ఇది చారిత్రకదృష్టినే కాక సాహితీ పరిణామదృష్టిని, వాఙ్మయపరిణామ దృష్టిని గూడ నప్రమాణికము, నసంబద్ధము నగుచున్నది. ఈ గ్రంథకర్త మతము ననుసరించి ద్విపద కావ్యములలో రంగనాథరామాయణమే మొదటిదియైసోమనాథుని కృతులు తరువాత రచితములైనట్లు తేలుచున్నది. సోమనాథునికాలము నిర్ణయించుటకు సాహిత్య సంప్రదాయములను, భాషా వాఙ్మయపరిణామమునుకూడ దృష్టిలో నుంచుకొన వలసియున్నది. ఈ విషయమును విస్మరించుట వలననే సోమనాథుని కాలమును గూర్చి క్రొత్త అపోహలు బయలుదేరినవి. సోమనాథుని కృతులలో ద్విపదచ్ఛందస్సున కావ్యము రచించుట సమర్థింపబడినది.తత్పూర్వమే రంగనాథరామాయణము రచితమైనచో నిట్టి సమర్థనకు హేతువు లేదు. పైగా భాషను రచననుబట్టి గూడ సోమనాథునికృతులు ప్రాచీనము లని నిరూపింపవచ్చును. ఈ యంశములను బట్టి రంగనాథరామాయణ రచనాకాలము నిదమిత్థమని నిర్ణయించక సోమనాథుని కాలమును గూర్చి ప్రస్తావించుట సరియైన పద్ధతికాదు,

ఆంధ్రవాఙ్మయమున ద్విపదకావ్యోత్పత్తికి కారణభూతుఁడైన పాల్కురికి సోమనారాధ్యుఁడు-అతి ప్రాచీనమును, వైదిక ఋక్ఛందో విశేషమునగు ద్విపదిని, వైదికానంతర కాలికమును లౌకిక మాత్రాఛ్ఛందో విశేషమగు ద్విపదను, సమ్మేళనముగావించి లక్షణ సమన్వయముచేసి, 'ద్విపద' పదమునే సాహిత్యప్రపంచమున చిరస్థాయిఁ గావించినాఁడు. ద్విపదను మార్గ్వరాని యతిస్థానమున ప్రయోగించి యూపదమునందలి యర్థసారస్యమునుగూడ నందు నిరూపించి యున్నాఁడు.1

"......ఆదిప్రాసనియతి
తప్పకుండఁగద్విపదలు రచియింతు.
ద్విపదాంబురుహములు ధృతిబసవేశు
ద్విపదాంబురుహము లతిప్రీతిఁ బూన్తు."

ద్విపద అనఁగా రెండుపదములు. ద్విపద-అనఁగా రెండు పద్యపాదములు. ద్విపద = పుం. ద్వే పదేయస్య అనియు, పద-న పద. అచ్-చిహ్నే, స్థానే, ఉద్యమే, త్రాణే, వసుని, శబ్దభేదే (సుప్తిఙంతరూపే), ప్రదేశే, శ్లోక పాదేచ అని సంస్కృత కోశములు తెలుపుచున్నవి. పదశబ్దమునకుఁ గల పద్యపాదార్థమును గ్రహించి సోమనాథుఁడు ద్విపదాంబురుహములు అని శ్లేషించియున్నాడు. ఇంతకంటెను మనోహరముగా, పదమునకుగల స్థానము ప్రదేశము అనునర్థములను పురస్కరించుకొని, "ఐహికాముష్మిక ద్విపదహేతు వగుట ద్విపద నాఁగఁబరగు" అను నిర్వచనమును సోమనాథుడు స్వయముగా సృష్టించినాడు-ఈయర్థమున భావము గంభీరోదాత్తమై యున్నది.

ఆంధ్రలక్షణ గ్రంథములలో కావ్యాలంకార చూడామణియందు 'ద్విపద'కు బదులుగా 'ద్విపది' యని ప్రయుక్తమైనది. సంస్కృత నిఘంటువుల ననుసరించిచూడఁగా, దీని కర్థ భేదము కన్పట్టుచున్నది. వైదిక వాఙ్మయమున ఋక్కున కర్థమైనపుడు 'ద్విపద' యనియు మాత్రాఛ్ఛందో విశేషమున కర్థమైనపుడు 'ద్విపది' యనియు నందు వివరింపబడి యున్నది.

ద్విపదా = స్త్రీ-ద్వౌపాదావస్యాః-పాదస్యాన్త్యలోపః-టాప్-భత్వాత్పదాదేశః ఋగ్విశేషే ఛందోభేదే జీప్-ద్విపదీ-(శబ్దస్తోమమహానిధి.)

ద్విపదా = స్త్రీ - ఋగ్విశేషే - ద్వౌపాదావస్యాః-సంఖ్యాసు పూర్వస్యేతి పాదస్యాన్తలోపః-టాబృచీతి టాప్-పాదఃపత్.

ద్విపదీ = స్త్రీ - మాత్రావృత్తాంతరే - ఆదౌ షట్కల సంగత మేత త్తదనుపంచ చతుష్కలమ్, గుర్వంతమ్ ద్విపదీ భవతీహ వింశత్యష్టకలం దలమ్."—(శబ్దార్థచింతామణి.)

ఇంకను సంగీతశాస్త్రగ్రంథములలో "ద్విపదగము" "ద్విపది" యనుపేళ్లు కన్పట్టుచున్నవి.

సంస్కృతే యే ద్విపదగాః
ప్రాకృతేదోహకాశ్చతే.
అభీష్ట మాత్ర తాళః స్యా
దాభోగోఽన్యపదైః కృతః
స్వరైర్వా న్యాసో విధాతవ్యః
తాళమాన ద్వయేనవా —[జగదేకః]

ద్విపదగస్య సారసాదిభేదా స్సప్తవర్తంతే. సంగీత చూడామణౌ స్పష్టంద్రష్టవ్యమ్.

త్రయో గణా గురుశ్చాంతే
ప్రథమేథ తృతీయకే
ద్వితీయే చ తురీయే చ
ద్వౌ గణౌ ద్వౌగురూ తథా
జగణో నాత్ర కర్తవ్యో
భాగాంతే యమకం భవేత్
ఇతి ద్విపదగం నామా
తస్యోదాహృతిరుచ్యతే
గాతవ్యః స్వరసంయుక్త స్తాలేన పరివర్జితః
ప్రబంధోద్విపదాభిఖ్యో గీతవిద్యావిశారదైః
[సోమేశ్వరః 290-291 పుట.]

ద్విపదీ-ప్రబంధః—
శుద్ధద్విపదకా పూర్వా
పూర్ణద్విపదికే తతః
మానవీచంద్రికాచాథ
స్మృతి స్తార స్తతః పరమ్
గేయ మష్టప్రకారోయం
అస్య లక్ష్మాథకథ్యతే [జగదేకః]

అత్ర భేదాః-శుద్ధ ద్విపదీ, పూర్ణ ద్విపదీ, మానవీ చంద్రికా, స్మృతిః, తారం, సంచారిణి, మనోహారిణీతి గమ్యంతే.

కరణాఖ్యేన తాళేన
గాతవ్యో గమకాంతరే
ఆభోగో న్యపదైఃకార్యో
న్యాసస్తాలాద్విమానతః
ద్విపదీ చ భవేదేవం —[హరిపాలః]
షట్కలో గణ ఆద్యస్య
తతః పంచచతుష్కలాః
అంతే గురు ర్ద్వి జః

నేడు గు తెలో మనా జంగ ...

షష్ఠే చ ద్విపదీ తు సా
పాదద్వయాంతే కర్తవ్యః
స్వరన్యాసోయథోచితః
ఏనకేనాపి తాలేన
గాతవ్యా ద్విపదీ బుధైః [సోమేశ్వరః]

పై యుదాహృతుల ననుసరించి, ద్విపద చ్ఛందస్సు చాల ప్రాచీనమైనదనియు, నది గేయ విశిష్ట మగుటచే సంగీత శాస్త్రమున కూడ లక్షణములు చెప్పఁబడినవనియు సంస్కృతమున నది ద్విపది, ద్విపదగ, ద్విపదా, ద్విపద యను పేళ్ళతో వ్యవహరింప బడెననియు, నేది సంస్కృతమున ద్విపదగ యని చెప్పబడు చున్నదో, అదియే ప్రాకృతమున 'దోహా' అని యందురనియు స్పష్టమగు చున్నది.

సంస్కృతమున ద్విపద చ్ఛందస్సు వాడుకలో లేదు. కావ్యముల యందును ప్రయుక్తము కాలేదు. ఛందశ్శాస్త్రమున సంస్కృతము నుండి పెక్కు వృత్తముల గ్రహించిన కన్నడ భాషలో లేదు. పేళ్లు సంస్కృతమైనను, గణనియమములలో సంస్కృతము ననుసరించినను, కొన్ని ఛందస్సులు తెలుగున ప్రత్యేక విశిష్ట స్వరూపమును దాల్చి యవి దేశీయ చ్ఛందస్సులుగానే పరిగణితము లగు చున్నవి. ఇంతయేల, తెనుగు భాషలోగల యతి ప్రాసలు సంస్కృత భాషలో లేవు. వృత్తము సంస్కృతమే యైనను, యతిప్రాస లక్షణము కలిగి యుండుటచే దానిని తెనుఁగు పద్యముగానే మనము పరిగణింతుము. అక్షర గణ ప్రధానములగు వృత్తములే పై లక్షణము లచే, 'తెలుఁగు' అనిపించు కొనుచుండగా మాత్రాగణ ప్రధానములగు సీసము, తరువోజ ద్విపద మొదలగు జాతి వృత్తములు దేశీయము లని దేశిచ్ఛందస్సులని పూర్వులు వ్యవహరించుట సమంజసమే కాక శాస్త్రీయము నై యున్నది.

పై కారణముచేతనే పేరు సంస్కృతమైనను యతిప్రాసలను నాంధ్ర భాషాలక్షణము నది గలిగియుండుటచే దేశీయ చ్ఛందస్సుగానే పరిగణితమైనది. తెలుగు ప్రత్యయముల మూలమున, యతిప్రాసలమూలమున, సంస్కృత పదము లేవిధముగా తెలుగు భాషగా వ్యవహృతము లైనవో, ఆ విధముగనే, కేవలము సంస్కృతీయములగు ఛందస్సులు కూడ తెలుగు భాషా లక్షణ లక్షితములై, కేవల దేశీయములగు ఛందస్సులతో సమ్మేళము జెంది తెలుఁగు చ్ఛందస్సుగా వ్యవహృతములైనవి.

ఇక నాంధ్ర చ్ఛందస్సునకు ద్విపద ప్రాతిపదిక-రెండు పాదములుగల ద్విపద నొక దానితో నొకటి కలిపిన నది తరువోజ పాదమగును. తరువోజయందు నాల్గు పాదములుండును. ఆ తరువోజయే తరువాత 'సీస' రూపమును దాల్చినది. నాల్గు పాదములుఁగల ఛందస్సునుండి, నాల్గు పాదములుఁగల చంపకోత్పల మాలికాది వృత్తరచన లేర్పడినవి. ఈ విధముగా ద్విపద నిశ్చితముగా దేశి ఛందస్సు కాగా, డాక్టరు నేలటూరి వేంకట రమణయ్యగారు ద్విపద దేశి ఛందస్సు కాదనియు, నిది ప్రాకృతమునుండి యెరవు తెచ్చుకొనినది యనియు నిట్లు వ్రాసి యున్నారు:

"ప్రాచీనయక్షగానములందు ప్రధానముగ గానకచ్చు ఛందస్సు ద్విపద. ప్రారంభదయం దిది సంపూర్ణముగ ద్విపదరచనయైయుండిన నుండవచ్చుఁగా. మనవా రనుకొనునట్లు ద్విపద దేశి ఛందస్సు కాదు. అది ప్రాకృతమునుండి యెరవు తెచ్చుకొన్నది. ద్విపదయన రెండు పాద ముల బుక్కనియు గలదు. మఱియు మహాకవి కాళిదాసుడు విక్రమోర్వశియందు చతుర్థాంక ప్రారంభమున

[తతః ప్రవిశతి సహజన్యా చిత్రలేఖా చ]
చిత్రలేఖా :—(ప్రవేశానంతరమ్ ద్విపదికయా దిశోవలోక్య.)

దీనిగూర్చి వ్యాఖ్యాత ఇట్లు వివరణము వ్రాయుచున్నాడు. ద్విపదికయాదిశోవలోక్యేతి! ద్విపదికాఖ్య గీతవిశేషః దిగవలోకనః [illegible] యాగ్రిమాం గాథాం పఠతీత్యర్థః. [illegible] వలోక్య ద్విపదికాఖ్య గీత్యా వదతీత్యర్థోవా.

ఇందువలన కాళిదాసుఁడు ద్విపదిక యను గీతము నీసందర్భమునఁ జేర్కొనెననుట తెల్లము. ఈద్విపదికలక్షణమును వ్యాఖ్యాతయిట్లు వివరించి యున్నాఁడు:

తల్లక్షణం చాహభగవాన్ భరతమునిః:
శుద్ధా ఖండాచ మాత్రాచ సంపూర్ణేతి
చతుర్విధా.
ద్విపదీ కరణాఖ్యేన తాలేన పరిగీయతే

పాదేచపఞ్చభాగో న్తే న జౌ షష్ఠద్వితీయకౌ
చతుర్భిరీదృశైః పాదైః శుద్ధాద్విపదికోచ్యతే
అర్ధాంతేన్యే స్వరానాహుః
ఖణ్డాస్యాచ్ఛుద్ధయార్యయా
షష్ఠే నైకేనగురుణా మాత్రా ద్విపదికామతా
జ్ఞేయా శుద్ధేవ సంపూర్ణా గురుణా న్తే
ధికేన తు.

పైనిచెప్పిన ద్విపదికయే మన ద్విపదయైనది''
(యక్షగానము-తంజావూరు 1951-52 ఖర సంవత్సరాదిసంచిక 17-32 పుటలు.)

సంస్కృత ద్రావిడాంధ్ర కర్ణాట ఛందస్సులలో ప్రత్యేకవిశిష్టతగలది యాంధ్రఛందస్సు; పదపద్యకవితలకు, సంగీత సాహిత్యములకు, స్వరవర్ణములకు సంపూర్ణసామరస్యము సమకూర్చినది తెలుగుఛందస్సు. ఈవిశిష్టత నైసర్గికమగు ద్రవిడభాషా ఛందస్సంప్రదాయములను, సంస్కృతచ్ఛంద సంప్రదాయములను సమ్మిళితములై, కాలక్రమమున పొందిన పరిణామము వలన గలిగినదిగాని ప్రాకృతభాషా ఛందస్సుల వలన నెంతమాత్రమును కాదు. అందును ద్విపద దేశీయ మగునప్పుడు, ప్రాకృతమునుండి ఎరవు తెచ్చుకొనుటయేమో దురూహముగ నున్నది. ఎరవుతెచ్చుకొన్న యాఛందస్సునకు 'ద్విపద' యను సంస్కృత నామమెట్లు స్థిరమైనదో వారు చెప్పలేదు. 'దోహా' యను ప్రాకృత భాషా నామముతో నేయాంధ్ర లక్షణకారుడును దీనిని పేర్కొనలేదు. ఆఛందస్సునకు, దీనికిని సంబంధములేదు. ఇంతేకాకవారు 'ద్విపదిక' ద్విపదయైనదని వేఱొక సిద్ధాంతము చేసినారు. ఇది యాపాతరమణీయము. వారుదాహరించిన ద్విపదిక నాలుగుపాదములు గలది. నాలుగుపాదములుగల ద్విపదికనుండి రెండు పాదముల 'ద్విపద' పుట్టినదని వారియాశయము!

అట్లయిన నింతకంటె ఛందస్సంప్రదాయ విరుద్ధమగు నంశము వేఱొకటిలేదు. తెలుగున రెండుపాదములుగల ఛందస్సులనుండి నాలుగు పాదములుగల ఛందస్సులేర్పడినవికాని నాలుగు పాదములుగల ఛందస్సునుండి రెండుపాదములుగల ఛందస్సు లేర్పడలేదు. తెలుఁగు ఛందః ప్రస్తారము, ఛందః పరిణామ వ్యవస్థ తెలిసినవా రెవ్వరును నిట్టి సిద్ధాంతములను చేయరు.

ఇక పాల్కురికి సోమనాథుడు తన గ్రంథములలో ద్విపదనుగూర్చి చెప్పినవి, వానికి లక్షణసమన్వయము, అతడు ద్విపదకు కావ్యగౌరవము నిచ్చియు నెట్లు దానిని విశిష్ట గేయకృతిగా దిద్దితీర్చినది దిఙ్మాత్రముగాఁ జూపుచున్నాను.

బసవపురాణమున సోమనాథుఁడు ద్విపదను గూర్చి యిట్లు చెప్పియున్నాఁడు:

''ఉరుతర గద్య పద్యోక్తులకంటె
సరసమైపరగిన జాను తెనుంగు
చర్చింపఁగా సర్వ సామాన్యమగుటఁ
గూర్చెద ద్విపదలు కోర్కి దైవారఁ
దెలుఁగుమాట లనంగవలదు: వేదముల
కొలఁదియకాఁ జూడుఁ డిలనెట్లులనిన
బాటి తూమునకునుఁ బాటియానేనిఁ
బాటింప సొలయుఁ బాటియకాదె
అల్పాక్షరముల ననల్పార్థరచన
కల్పించుటయకాదె కవివివేకంబు.''

ద్విపద వైదికచ్ఛందస్సు. వైదికవాఙ్మయములో ద్విపదాగాయత్రీ-ద్విపదాజగతీ-ద్విపదా శతబృహతీ- ద్విపదాత్రిష్టుప్ - ద్విపదావిరాట్ అను ఛందస్సులు కానవచ్చుచున్నవి. ఇందు ద్విపదాశబ్దము దీర్ఘాంతము. ఈద్విపద కేవలము వైదిక ఛ్ఛందస్సు కావుననే తత్స్వరూపమగు తెలుఁగు ద్విపదను సోమనాథుఁడు 'వేదముల కొలఁదియకాఁ జూడు'డని హెచ్చరించినాడు. మఱియు వేదములు ఋషులు గానము చేసినవి. అట్లనే తెలుఁగు ద్విపదలు-గానయోగ్యములు. తెలుఁగుకవులు ఋషులే, కావున వారుగానము చేసినవి తెలుగు వేదములు.

ద్విపదలక్షణమును సోమనాథుఁడే పండితారాధ్య చరిత్ర కృత్యవతరణికలో నిట్లు తెలిపియున్నాఁడు:

''జాతులు మాత్రాను సంధాన గణవి
నీతులుగాన ''యనియతిగనై''ర [శ్వా'య
నియును ''బ్రాసోవా'' యనియు 'యతి
నియుఁజెప్ప ఛందో వినిహితోక్తిగాన
ప్రాసమైనను యతిపై వడియైన
దేవిగానిలిపి యాదిప్రాస నియతి
తప్పకుండఁగ ద్విపదలు రచియింతు.''

జాతులు మాత్రాగణములచే నేర్పడుచున్నవి. గణము లనియతములు. యతులైనను, ప్రాస

లైనను వాని యందుండవలెను. ఇది సామాన్య జాతి ఛ్ఛందస్సు లక్షణము.

ద్విపద జాతులలో చేరినది. ఇందు మాత్రా గణములైన ఇంద్రగణములు, సూర్యగణములు ప్రయుక్తములగును. మూడింద్రగణములు, ఒక సూర్యగణముచేర్చిన ఒకపాదమగును. ప్రతి పాదమునకు రెండవగణముమీద యతియుండును. ఒక్కొక్క పాదమున కొక్క యతియే యుండును. అట్టిపాదము, వేఱొకటి దాని క్రింద వ్రాసిన నవి రెండుపాదములగును. ఆరెండింటిని యనుసంధించునది ప్రాస. అట్లు ఏక ప్రాసముచే ననుసంధింపబడిన రెండుపాదములు గల ఛందో విశేషమునకు ద్విపదయని పేరు.

మన ఛందో గ్రంథములలో ప్రాచీనమగు కవిజనాశ్రయమున నీద్విపదలక్షణము సోమన చెప్పినదాని ననుసరించియే యున్నది.

"ఇంద్రగణములు మూఁడినగణం బొకటి
చంద్రాస్య ద్విపదకుఁ జనుఁ జెప్పఁ రేచ."

—జాత్యధికారము

పెద్దిరాజు కావ్యాలంకార చూడామణిలో ద్విపదల లక్షణమిట్లు చెప్పఁబడినది.

"శక్రత్రయంబును సవితృండుఁ బాద
విక్రీడితులు మృదు ద్విపదికి నెపుడు
వళియుఁ బ్రాసంబును వలయు దీనికిని"

ఇట ద్విపదకు "ద్విపది" యను పదము ప్రయోగించి యున్నాడు. మఱియు దీని కను వెంటనే, 'మంజరి' యను ద్విపద ఛ్ఛందో విశేష మునకు లక్షణము చెప్పి యున్నాఁడు.

"వలదు ప్రాసంబంద్రు వరుస మంజరికి"

ప్రాసము లేకుండ రెండు పాదంబులయందు యతియే పాటించిన నది మంజరి యగును.

మన ఛందో గ్రంథముల ద్విపద లక్షణము లిట్లున్నను, సోమనాథుఁడు పై లక్షణములో

"ప్రాసమైనను యతిపై వడియైన
దేసిగా నిలిపి యాది ప్రాసనియతిఁ
దప్పకుండఁగ ద్విపదలు రచియింతు"

అని చెప్పి, ద్విపదలయందు ప్రాసయతి పాటింప వచ్చునని నిర్ణయము చేసియున్నాడు.

యతి అనగా కేవలము విశ్రమస్థానము మాత్రమే. సంస్కృతమున యతి కలదు. కాని యది కేవలము విచ్ఛేదక సంజ్ఞయగు విశ్రమ స్థానమే. అనగా పద్య పాదమంతయును ఏకముఖముగా చదువునపుడు కొంత శ్రమా పాదకముగా నుండును గాన, శబ్దోచ్చారణను నిలుపు స్థలము యతి యని యర్థము. కాని తెలుగు భాషలో నట్లుకాదు. తెలుఁగు పద్యము చదువునపు డా విశ్రమస్థానమున, మొదటనే యక్షరముతో నేస్వరముతో ప్రారంభింతురో, ఆ సర్వముగాని, అక్షరముగాని, సజాతీయ స్వర, వర్గాక్షరములు నియతముగా వచ్చితీరును. దీనికి వడి యనిపేరు. సోమనాథు డీ సందర్భమున, తాను కేవలము సంస్కృత భాషా సంప్రదాయానుసారముగ యతి మాత్రమే పాటించుట లేదనియు, నాంధ్ర భాషానుసారముగ తుల్యాక్షర, తుల్యస్వర విశేషములను పాటించెద ననియు, దానికి తోడు ప్రాస యతిని కూడ పాటించెద ననియు తెలిపి యున్నాఁడు.

ప్రాసయతి - గేయలక్షణము

ద్విపదలో ప్రాస యతిని సోమనాథుఁడు కొంత ప్రత్యేకత పాటించుటకే యుపయోగించినా డనవచ్చును. మొదటిది - పంక్తి ఛ్ఛందస్సు వఱకు పద్యములో ప్రాసలేగాని యతులుండవు. ఆ ఛందస్సులలోని పాదములకు అక్షరములు మాత్రమే యుండును. క్రమముగా ఛందస్సుల యందు పాదములు పొడవు లగుచున్న కొలదిని చదువు నపుడు, మధ్యవిశ్రాంతి కావలసివచ్చును అట్టి ఛందస్సులు వాడుకలోనికి వచ్చునపుడు యతు లేర్పడినవి. ద్విపద పాదము చిన్నది యయ్యును, సోమనాథుడు ఛందః పరిణామమునందలి యొక ఘట్టమును చారిత్రకముగ స్మరింప జేయుటకు తన కాలమున లేక పోయినను వడిని నెల కొల్పినాఁడు. ఇందువలన నాంధ్ర ఛ్ఛంద శాస్త్రమున నాతనికిఁగల నిగూఢ పాండిత్యము వ్యక్తమగు చున్నది.

రెండవది- ద్విపద కవితకు సంబంధించిన గేయరచనయేకావున, ప్రాసయతి పాటించిన తాళలయానుగుణ్యముగనుండి శ్రవణ పేయముగ నుండును.

"నిక్క మెట్లన విను మొక్క విన్నపము
ముక్కంటి వీవ నేదక్కిన బంట"

—పుట 138

పై ద్విపదలలో ప్రాస యతి యుండగానే

తాళము పడుటకు వీలుగనుండును. నిక్క మె ట్లనిన విను నే విన్నవింతు" అని యతియుండిన తాళగతి కనుకూలముగ నుండదు. ప్రాసయతి యెట్లు తాళగతి కనుకూలముగ నుండునో సంగీత సాహిత్య కళాసార్వభౌముడగు భట్టు మూర్తి వసుచరిత్రమున సీస పద్యములలో చూపియే యున్నాఁడు.

1. ఒక చాయ ననపాయ పిక గేయ
2. లలనాజనాపాంగ వలనావస దనంగ

పై వాని యందలి ప్రాసయతులు తాళాను గతి కొఱకే ప్రయుక్తములైనవి.

మూడవది—ఏక కాలమున బహుసంఖ్యాకు లైన ప్రజలచే కావింపబడు క్రియలను, కార్య వ్యగ్రత యందలి యభినివేశము, ఉత్సాహము మొదలగు భావములను మనస్సులను హత్తుకొని పోవునంత గాఢముగాను, కన్నులకు గట్టునంత విశదముగాను, రసానుగుణ్యముగాను చేయుటకు ప్రాస యతిని సోమనాథుఁడు బహుసమర్థతతో నుపయోగించినాఁడు. శ్రీశైల యాత్రలో నక్షత్ర పర్వతారోహణము మిక్కిలి కష్టతర మగునది. అచ్చట యాత్రికులయొక్క యవస్థను ప్రాసయతి మూలమున నెంతగా చిత్రించి రసభావన కల్గించినాడో చూడుఁడు:

కట్టలు గట్టి నక్షత్ర పర్వతము
బిట్టు గలఁగ నొక్క పెట్టునఁ గూడి
సర్వతాగ్రం బెల్ల పథమునా నెరవి
పర్వతయ్యా! మమ్ముఁ బాలింపు మనుచు
మెక్కుచు, నీడలఁ జిక్కుచుఁ, బండ్లు
మెక్కుచు, లీలల నుక్కుచు, దిన్నె
లెక్కుచు, తాలకు గ్రుక్కుచు, సెలలఁ
జిక్కుచుఁ, దెరువుల మక్కుచుఁ, జలువఁ
ద్రొక్కుచుఁ, దాపంబుఁ దక్కుచు, నాత్మఁ
జొక్కుచు, జనిచని నిక్కుచు, గిరులు
చూచుచు, సుకృతముల్ నోచుచు, భవముఁ
బాచుచు, జము తలఁ దాచుచు, లీల
నేచుచు, మార్గముల్ గాచుచుఁ, బరుసఁ
ద్రోచుచుఁ, బడి బడి లేచుచు, వ్రతులఁ
బ్రోచుచుఁ, జేతుల వీచుచు, భట్ల
రాచుచుఁ, గూకలు వైచుచుఁ, దరులఁ
దూఁగుచు, నుయ్యాల లూగుచు, శ్రమము
లీఁగుచుఁ, బూఁదేనెఁ దోఁగుచు, చలికిఁ
దేఁగుచు, నెండలఁ గ్రాఁగుచుఁ, బ్రియల
నాఁగుచు, మదిఁ జెలఁ రేఁగుచుఁ, బ్రీతి
వీఁగుచు, మఱుఁగులఁ డాఁగుచు, గముల
మూఁగుచు, మెల్లన నేఁగుచు, బొదలు
దూఱుచుఁ, గ్రంతలఁ బాఱుచుఁ, దరులఁ
జాఱుచు, జన లేక చీఱుచు హితుల
దూరుచు నట గూడఁ జేరుచు వారిఁ
గూరుచు......

నేడు గు తెలో మనేగ జరగ నాలుగు ...

ఇట్లు 44 పంక్తులు - ప్రాసయతులతో నున్నను నవి విసువు కలిగింపవు సరి కదా: గేయ రచనా సౌందర్యమునకుఁ దోడ్పడు చున్నవి. మఱియు నిట్టి రచన జీవముతో తొణికిస లాడుచుండును. పై పాదములలో కొన్ని పంక్తులలో క్రియలు మాఱుచుండుట చేత, క్రియ మారినప్పుడెల్ల కొంత మంది, మొదటి వారు పాడిన భాగమునుమాని, తిరిగి తాము, కథానూత్రము తెగి పోకుండ పాడుటకు తగిన వీ లేర్పడినది. భాష యంతయు స్వాధీనమైన మహాకవి తప్ప యిట్టి రచనలను తక్కినవారు చేయఁ జాలరు.

సోమనాథుని ప్రాస యతి సంప్రదాయ మును దాని యర్థమును తరువాతి వారు గ్రహింపఁ జాలకపోయిరి. అనంతుఁడు మంజరీ ద్విపదలలో ప్రాసయతి వాడ కూడ దను నియమము చేసి యున్నాఁడు.

"శ్రీమందిరాకార జితదైత్య ధీర

* * * *

కీర్తించుచోఁ బుణ్యావ రనుండెనుచు"

అనంతు నసరించి తాళ్ళపాక చిన్నన్న ద్విపదలలో ప్రాసయతిని నిరసించియున్నాఁడు. ద్విపద గేయ కృతియైనను దానికి కావ్యత్వ గౌరవ మాపాదించిన వాఁడు సోమనాథుడు. కాబట్టి శైలియందు ఓజోగుణమును చూపుట కొరకే సంస్కృత సమాస బంధురము గావించి యున్నాడు.

1. ఏకపాద సమాసములు :—

"శ్రీశైవ సమయదేశిక చక్రవర్తి
పాశ విమోచన పటు కళామూర్తి"

ద్విపాద సమాసములు :—

"సరస శశ్వద్భక్తి సామ్రాజ్య రాజ్య
వరపట్ట భద్ర భాస్వర ఫాలతలుఁడు
దరహాస చంద్రికా దామాభి రామ
శరకళా సంపూర్ణ వదన చంద్రుండు

బసవ పాదాంభోజపరివర్ధమాన
విస్ఫురమరాంచిత హృదయ సరోవరుండు''

చతుష్పాద సమాసములు :—

"సారసద్గురు దృగంచల వినిర్వ్యద్ధ
యారస పూరి తాయత జల జనిత
వర భక్తి సద్వాసనా యుక్త
సరస స్వకీయ లోచన పద్మయుగుఁడు''

షట్పాద సమాసములు :—

"......తత్కర్మ భాగైక పూర్వ
పక్షేతర జ్ఞాన భాగసిద్ధాంత
పక్ష వేదాంతోప పాదిత పరమ
శైవాత్మ కాచార్య సంసిద్ధ శుద్ధ
కేవల భక్తి సద్భావనోపేత
వీర మాహేశ్వ రాచార మార్గాను
సారియై......''

సప్తపాద సమాసములు :—

"కుందేందు చంద్రికా గోక్షీర ఫేన
సుందరామల పరిస్ఫురిత సద్వర్ణ
భస్మ సమాలిప్త భావజదేహ
భస్మసాత్కరణ విభావ సులోచ
న బ్రహ్మ గీర్వాణ నాకేశవంది
త బ్రహ్మ యోగి సదా పూజనీయ
సకల నిష్కల వికసల్లీల......''

పై సమాస రచన వాద ప్రకరణమున, శివుని పంచ ముఖములను వర్ణించు సమయమున శివోత్కర్షను దెలుపుచు నుదాత్తమైయున్నది. ఈ పంచముఖ వర్ణన మహాన్యాసము లోనిది.

2. ద్విపద కవిత గేయ సాంప్రదాయికము కాబట్టియే సోమనాథుడు చెప్పిన పదములనే, క్రియలనే, వాక్యములనే పునరుక్తముగ వాడుట కాన నగును. పెక్కు పట్టుల నీ పునరుక్తములు కేవలము శబ్దాడంబరములు గాక, భావమును గాని ప్రతిపాద్య విషయమును గాని మనస్సుల యందు గాఢముగా నాటు కొనఁ జేయ సమర్థములైనవి. వేయేల అనుప్రాసలు కూడ పునరుక్తములే కదా! అయినను వానిని కవు లుపయోగించి నప్పుడు, మనము చదువు చున్నప్పుడపూర్వానందాను భూతులను పొందు చున్నాము. పోతన పద్యములు మనకు చెవులకు, చిత్తమునకు నానందము కలిగించుట కనుప్రాస విన్యాసమే కారణము.

సోమనాథునికి కథా సందర్భములు సన్నివేశములు చాలగా గలవు గాన, నా యా ఘట్టముల వర్ణనలకు ద్విపద చక్కగా సోమనాథుఁ డనువుపఱచినాఁడు. వాద ప్రకరణములో వేదములకు దైవత్వము లేదని నిరూపించు ఘట్టమున :—

"..........వేదముల
దైవత్వ మెప్పుడు తప్ప దంటేని
తప్పేమి? వేదంబు దైవ మేనియునుఁ
జెప్పుమా? యొక దైత్యుచే మ్రింగఁబడునె?
తప్పేమి? వేదంబు దైవ మేనియును
జెప్పుమా! తమ బ్రహ్మ శిరము గోల్పడునె?
తప్పేమి? వేదంబు దైవ మేనియును
జెప్పుమా దక్షుని చేటు గన్గొనునె?
తప్పేమి? వేదంబు దైవ మేనియును
చెప్పుమా కవితలై చెప్పంగఁ బడునె?
తప్పేమి? వేదంబు దైవ మేనియును
జెప్పుమా యొక పక్షిచేఁ బడి చనునె?
తప్పేమి? వేదంబు దైవ మేనియునుఁ
జెప్పుమా యొక మునిచేఁ ద్రెంపఁ బడునె?
తప్పేమి? వేదంబు దైవ మేనియును
జెప్పుమా కుక్కలై శివువెన్కఁ జనునె?''

ఇట్లే కాలవాదమున :—

"కాల వశమ పుణ్య కర్మ సంభవముఁ
గాల వశమ జగత్కర్త కాలంబు''

అని యిరువది నాలుగు పంక్తులు గలవు.

మనోభావ విన్యాసము :—

గురుభక్తాండారి కథలో నొక వేశ్య యాభక్తు నుపాలంభించు విధము చూడుడు :—

"కలపిన వాఁడవో కన్నెరిక మెడయ
నెఱపిన వాఁడవో నిండు జవ్వనము
ముట్టిన వాఁడవో మున్నొక్క మాటు
పట్టిన వాఁడవో పడయ నంగళ్ల
నాపిన వాఁడవో యటఁ గొన్ని దినము
లేపిన వాఁడవో యే నీకు వలవఁ
గలసిన వాఁడవో కంచానఁ దొల్లి
వలసిన వాఁడవో వాడ పొత్తునను
నచ్చిన వాఁడవో నా వారి లోన
మచ్చిన వాఁడవో మనసు కీ లెఱిఁగి
బెరసిన వాఁడవో పెండ్లిండ్ల నిండ
నరసిన వాఁడవో యప్పు నాకిచ్చి
కాచిన వాఁడవో కని తప్పు సైచి
ప్రోచిన వాఁడవో బుజ్జ గర్యాలను

ఏలిన వాఁడవో యిటు జీతమిచ్చి
చాలిన వాఁడవో చంపి రక్షింప
బాపిన వాఁడవో భవబంధనముల
చూపిన వాఁడవో శూలిసద్భక్తి"

కరుణ రసోల్బణమునకు నీపదావృత్తు లెట్లుపయోగించునో మహిమ ప్రకరణమున బసవ లింగైక్య సందర్భమున పండిత ప్రలాపమునఁ జూడ నగును. సంగన బసవన్న యను పల్లవితో 65 ద్విపదలు గలవు.

సోమన తాళలయానుగుణ్యముగ ద్విపద నడచుటకు శబ్దాలంకారములను విశేషముగ వాడియున్నాఁడు.

వృత్త్యనుప్రాసము :—

"వరభక్తి చిరముక్తి కర భక్తి రతులు
నర చర్మధర కర్మహర ధర్మపరులు
కృత కృత్య హిత భృత్య ధృత సత్యరతులు
వ్రతధామ భృత సీమ జిత కామ మతులు
చిరకోపపరతాప ఖర పాపహరులు
హరతంత్ర గురుతంత్ర పరతంత్రచరులు

వెంటనే యనుప్రాస :—

"ధన్యులు సుకృత వదాన్యులు విగత
దైన్యులు లోకైక మాన్యులు పరమ
పాత్ర ప్రసాదైక గాత్రులు, కర్మ
జైత్రులు, భవలతా దాత్రులు, త్రిమల
దూరులు, శుభతరాకారులు, గతవి
కారులు, విజిత సంసారుల్, దయావి
నిద్రులు, కలియుగరుద్రులు వీర
భద్రులు, కరుణా సముద్రులు, బుధమ
నోజ్ఞులు, దూరీ కృతాజ్ఞులు, శ్రుతివి
ధిజ్ఞులు, వినుత దైవజ్ఞ లవార్య
వీర్యులు, శివ పదాచార్యులు, ప్రణమి
తార్యులు, త్రిభువన వర్యు లనఁగ"

ఒక్కొక్కచో పాటకు పల్లవివలె, కథా సందర్భములలో మొదట చెప్పిన ద్విపద చరణములే కథాంతమున చేర్చుచు మూల కథా సూత్రమునకు సమన్వయించుట :

పురాతన ప్రకరణములో తెల్లగొండ మహాదేవయ్య శివోపకరణములు తాకిన కారణముచే పాదములను ఖండించుకొనగా, నాతనికి తిరిగి యాపాదములను బండితారాధ్యు డీశుకరుణచే నిప్పించెను. కళియంబ, పిళ్ళనైనారుల కథ :

"నప్పాట నీ పండితారాధ్య దేవుఁ
డిప్పించెఁ బాదంబు లీశుచే నేఁడు
తెల్లంబుగా మహాదేవయ్యగారి
కెల్ల వారునుఁ జూడ నిలనట్లుఁ గాక"

ద్వి. భా. పుట. 295

దసరయ్య కథ :—

"నప్పాట దసరయ్య నాయయ్య కిచ్చెఁ
జెప్పఁ జిత్రముఁ గాఁగఁ జేతులు రెండు
నచ్చుగా నీ పండితారాధ్య దేవుఁ
డిచ్చెఁ బాదములు దా నిప్పు డొప్పార
తెల్లంబుగా మహాదేవయ్య గారి
కెల్ల వారునుఁ జూడ నిలనట్లు గాక."

పుట 314

గురుభక్తయ్య కథ :—

"పడసె నీ క్రియ గురుభక్తయ్య నాఁడు
ఖండేందుధరభక్తమండలి పొగడఁ
బండితేంద్రుఁడు నేఁడు వడసె పాదములు
తెల్లంబుగా మహాదేవయ్య గారి
కెల్ల వారునుఁ జూడ నిలనట్లు గాక."

పుట. 331

గురుభక్తాండారి కథ :—

"దండియయ్యు గురుభక్తాండారి కొసఁగ
రెండు గన్నులు నాఁడు ప్రీతితో నేఁడు
పాదముల్ కృప చేసె పండితారాధ్యుఁ
డాదట భక్తి మహత్త్వంబు వెలయఁ
దెల్లంబుగా మహాదేవయ్య గారి
కెల్ల వాయనుఁ జూడ నిలనట్లు గాక"

పుట. 429

బెలిదేవ వేమనారాధ్యుల కథ :—

"వినుతింప బెలిదేవవేమయ్య గారు
నచ్చిన నృపునకు సరగునఁ బ్రాణ
మిచ్చె నచ్చెరువుగా నీడితమహిమ
నప్పాట నీ పండితారాధ్య దేవుఁ
డొప్పారఁ గరుణనేఁ డొసగెఁ బాదములు
తెల్లంబుగా మహాదేవయ్య గారి
కెల్లవారునుఁ జూడ నిలనట్లు గాక."

పుట. 449

సకలేశు మాదిరాజయ్య కథ :—

"మాదిరాజయ్య సమ్మద లీలఁ జిక్క
మాదయ్య ప్రాణంబు మఱి సెత్తినాఁడు
అరుదరు దనఁగ దయామతి నేఁడు
గరుణించె పండిత ఘనుఁడు పాదములు
తెల్లంబుగా మహాదేవయ్య గారి
కెల్ల వారునుఁ జూడ నిలనట్లుఁ గాక"

పుట. 467

కదిరి రేమయ్య కథ :—

"కదిరి రేమయ్య ప్రకాశిత భక్తి
విదితంబుగా నాఁడు వెలయంగ నేఁడు
సదమల ధృఢ భక్తి సంపద మెఱసి
పదములఁ గృపసేసె పండితేశ్వరుఁడు
తెల్లంబుగా మహాదేవయ్య గారి
కెల్లవారును జూడ నిలసట్లు గాక"

పుట 474

చేటల వేమయ్య కథ :—

"చేట వేమయ్య సన్నిధిని
బాలుండు షోడశి ప్రాణంబు వడసె
నాఁడు పండిత మల్లినాథ దేవుండు
నేఁ డిచ్చెఁ గృపఁబాద నీరజాతములు
తెల్లంబుగా మహాదేయ్యగారి
కెల్ల వారును జూడ నెలమిఁ దుల్కాడ"

పుట 498

క్రౌంచపదవృత్తము :—ఈ వృత్తమును తొలుత వాడినవాఁడు నన్నిచోడదేవుఁడు.

చంచుల నాస్వాదించుచు లేమాం
డ్లకరువు ప్రియులకు నలఁదుచు రో
మాంచము లోలిం గంచుకితంబై
పాడమగ నడరుచు బులినములం గ్రీ
డించుచు సంభాషించుచుఁ బ్రీతిం
బొలుచుచుఁ జెలఁగుచుఁ బొలయు సముద్య
త్క్రౌంచగతుల్ వీక్షించుచు భాస్వ
జ్జ్వలనుఁడు శరవణ సరసికివచ్చెన్ (10-30)

ఇందు మొదటిదళమున చంచుల...దించుచు మాంచ...కంచు అని ప్రాసయును, రెండవదళమున డ్లకరువు...నలదుచు...పాడ...బులిన అని యతులును గలవు.

క్రౌంచపదమును వాడిన రెండవవాఁడు సోమనాథుఁడు. అనుభవసారములోని (197 పు.)

భక్తివినీతుల్ యుక్తిసమేతుల్
భవభయవిగళిత పశుగుణపూతుల్
వ్యక్తసుబుద్ధుల్ శక్తిసమృద్ధుల్
వ్యపగతకలుషయ వరసుఖసిద్ధుల్
నూక్తిరసజ్ఞుల్ భక్తివిధిజ్ఞుల్
సురుచిరశుభకర సుకృతి మనోజ్ఞుల్
భుక్తివిరక్తుల్ ముక్తినియుక్తుల్
పురహరభక్తుల్ బుధవినుతనుతుల్

ఇందు ప్రథమదళములో ప్రాస, ద్వితీయదళముతో యతులుండుటయేగాక, ప్రథమదళములోని ప్రథమమాత్రగము ద్వితీయదళములోని రెండవ యతిస్థానములతోను మైత్రిబొరయుచున్నది. భక్తి...యుక్తి......భవ......పశు ఇట్లుండుటచే ప్రాసతోగూడ ఆది యతి సంప్రదాయమును సోమనాథుఁడు పాటించి యున్నాఁడు.

కవిజనాశ్రయమున నీలక్షణమిట్లున్నది :

భంచశరాభా సంచితపుణ్యాః !
భమసభనన నయపరిమిత మైనక్
—యతిచ్ఛందో ధికారము.

తిక్కన సోమనాథునిరచననే అనుకరించెను గాని నన్నిచోడని యనుసరింపలేదు.

ఎఱ్ఱన—హరివంశమున-(ఉత్తరభాగము—9 ఆశ్వాసము) క్రౌంచపదములో నాలుగుచోట్ల యతిస్థానమునే వాడియున్నాడు.

సారవివేకసుస్వామ్యవిలోకా
సకలరిపుభయదసమయ సమీకా

ఈవృత్తరచనయందు ప్రథమమున నన్నిచోడడు కన్నడ లక్షణము ననుసరించి వ్రాసియున్నాఁడు. కాని సోమనాథుడు తెలుగు సంప్రదాయము ననుసరించి దానికొక ప్రత్యేకత నాపాదించినాడు.[1]

త్రింభంగి—ఈ వృత్తమును సోమనాథుడు తొలుత అనుభవ సారమునఁ బ్రయోగించి యున్నాఁడు.

గురుమతసహితులు, దురితవిరహితులు—
సురుచిర సజ్జనవర్తుల్ ధ్రువకీర్తుల్-
శాంతసమూర్తుల్
పరిహృత వికృతులు, నిరవధి సుకృతులు—
మరణపునర్భవదూరుల్ సువిచారుల్-
భక్తివిచారుల్
పరవశహృదయులు, నిరుపమసదయులు
పరసమయప్రవిభాలుర్, గుణశాలుర్—
దానసుశీలుర్
పరహితచరితులు వరగుణ భరితులు—
పరమపరాత్మ్యనుషక్తుల్, శివభక్తుల్—
శాంతినియుక్తుల్.

శ్రీ వావిళ్ళవారు ముద్రించిన కవిజనాశ్రయమును పరిష్కరించు సందర్భమున నేనును, శ్రీతిమ్మావఝ్ఝుల కోదండరామయ్యగారును, కవిజనాశ్ర

1. ఈ క్రౌంచపదవృత్తమునుఁ గూర్చి మిత్రులు లాక్షణికులు విద్వాన్ శ్రీ రావూరి దొరసామి శర్మగారు ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్రికలో వ్రాసి యున్నారు.

యము నందలి త్రిభంగి వృత్తలక్షణమును నీ సోమనాథుని త్రిభంగి వృత్తలక్ష్యముతోడనే పరిష్కరింప గలిగితిమి—చూ. (కవిజనాశ్రయము పుట. 34).

సోమన వెనుక తిక్కన దీనిని వాడియున్నాడు. మొదట నీవృత్త ముపయోగించిన యశస్సు సోమనాథునిదే.

[1]ఉదాహరణరచన-ఛందస్సు

తెనుగున దేశివాఙ్మయశాఖలో ద్విపదకెట్లో యట్లే ఉదాహరణశాఖకుగూడ ప్రథమప్రవర్తకుఁడు సోమనాథుఁడే. తెనుగునఁనే కాక సంస్కృతమునను సోమన బసవస్తుతి పూర్వకముగ నుదాహరణము రచించియున్నాడు. రెండింటికి బసవోదాహరణమనియే పేరు. సంస్కృత బసవోదాహరణము, క్రీ. శ. 1295 ప్రాంతము వాడగు విద్యానాథమహాకవి రచించిన ప్రతాపరుద్రయశోభూషణమునందలి యుదాహరణ లక్షణమునకు లక్ష్యముగానున్నది. లక్ష్యమున్నగాని లక్షణమేర్పడుట సంభవింపదు. కాబట్టి ప్రతాపరుద్రీయ లక్షణమునకు ముందుగానే, సంస్కృత బసవోదాహరణలక్ష్యము వ్యాప్తిలో నున్నట్లు స్పష్టమగుచున్నది. తద్రచయిత సోమనాథుడును విద్యానాథునికన్న ముందు వెలసియుండవలెనని కైముతికన్యాయమున నిర్ణీతమగుచున్నది. సోమనాథుని కాలనిర్ణయ సందర్భమున, వాఙ్మయపరిణామ దృష్టితోకూడ పరిశీలించుట విమర్శకుల ముఖ్య కర్తవ్యమని చూపుటకు దీని నుదాహరించితిని.

ఉదాహరణములలో అష్టవిధ విభక్తులనుదాహరించుచు సంస్కృతఛ్ఛందస్సునకు సంబంధించిన పద్యమొకటియు, దేశీయఛ్ఛందస్సునకు సంబంధించినకలికోత్కలికలు రెండునునుండును. చివర సార్వవిభక్తికమగు పద్యముండును. కళికోత్కలికలు రగడభేదములు. సంస్కృతోదాహరణమున ప్రారంభమున ప్రథమావిభక్తిలో మాలినీవృత్తమును, తక్కిన విభక్తులయందును,సార్వవిభక్తిక పద్యమునందును సంస్కృత వృ-

కళికోత్కలికములలో నీక్రిందిరగడ భేదములు గలవు. [2]

ప్రథమావిభక్తి—	కళిక	హారిగతిరగడ
	ఉత్కలిక	,,
ద్వితీయా ,,	కళిక	ద్విరదగతిరగడ
	ఉత్కలిక	,,
తృతీయా ,,	కళిక	తురగవల్గనరగడ
	ఉత్కలిక	,,
చతుర్థీ ,,	కళిక	జయభద్రరగడ
	ఉత్కలిక	,,
పంచమీ ,,	కళిక	,,
	ఉత్కలిక	,,
షష్ఠీ ,,	కళిక	,,
	ఉత్కలిక	,,
సప్తమీ ,,	కళిక	ద్విరదగతిరగడ
	ఉత్కలిక	,,
సంబోధన ,,	కళిక	,,
	ఉత్కలిక	,,

అనగా, హారిగతి, ద్విరదగతి, తురగవల్గన రగడలను నాలుగువిధము లగురగడల నుపయోగించినాడు. వీని సంగీతసంప్రదాయమిది:

ప్రథమావిభక్తి:—హారగతి-నాలుగు మాత్రలు-చతురస్రగతి-ఏకతాళము.

ఆపిచపు, రాతన, నూతన, శివగణ, పాదో, దకపరి, లసదభి, షేకః.

ద్వితీయా,సప్తమీ సంబోధనలు: ద్విరదగతి-అయిదుమాత్రలు-ఖండగతి-జంపెతాళము.

అపిచకర, తలయుగళ, విహితపుర, హార యజన.

తృతీయావిభక్తి:—తురగవల్గనము-మూఁడు మాత్రలు-త్రిస్రగతి-రూపకతాళము.

అపిచ, నిగమ, సార, భూత, వీర, శైవ, దీక్షి, తేన.

చతుర్థీ పంచమీషష్ఠీవిభక్తులు :-జయభద్ర-ఐదుమాత్రలు-ఖండగతి-జంపెతాళము.

అపిచగౌ, తమకణా, ద ప ం భ జ,

తెలుఁగు బసవోదాహరణమున నీక్రింది రగ

1. ఈ ఉదాహరణముల గూర్చిన సంపూర్ణ వివరణము తెలుసుకొనగోరువారు నేను రచించిన ఉదాహరణ వాఙ్మయ చరిత్రను చూడనగును.

2. ఉదాహరణ వాఙ్మయ చరిత్రలో సంస్కృత బసవోదాహరణమున ఒండు రెండు చోట్ల రగడల పేర్లు తారుమారైనవి. వానిని ద్వితీయ ముద్రణలో సవరించుకొందును.

ప్రథమావిభక్తి:—కళికోత్కళికలు-మధురగ తిరగడ-చతురస్రగతి - ఏకతాళము - నాలుగు మాత్రము.

వెండియు, త్రిభువన, వినుతిస, మేతుఁడు,

ద్వితీయావిభక్తి:—ద్విరదగతిరగడ - ఖండ గతి-జంపెతాళము 5 మాత్రలు.

వెండియును, భక్తాళి, వృద్ధిబెం, చినవాని

తృతీయావిభక్తి:—ద్విరదగతిరగడ - ఖండ గతి-జంపెతాళము, 5 మాత్రలు

వెండియును, వేదోక్త, విలసచ్చ, రిత్రుచే

చతుర్థీవిభక్తి:— ద్విరదగతిరగడ—ఖండ గతి-జంపెతాళము, 5 మాత్రలు

వెండియును, నిర్మలప, విత్రగో, త్రునకునై

పంచమీవిభక్తి:—ద్విరదగతిరగడ - ఖండ గతి-జంపెతాళము, 5 మాత్రలు

వెండియును, జగదేక, వీరస, త్తమువలన

షష్ఠీవిభక్తి:—తురగవల్లనరగడ- త్రిస్రగతి, రూపకతాళము, మూడుమాత్రలు.

వెండి, యునోం, కార, సార, విదిత,ముదిత, మేళ, నునకు

సప్తమీవిభక్తి:—తురగవల్లనరగడ - త్రిస్ర గతి, రూపకతాళము, మూడుమాత్రలు

చండ, మదన, శీర్య, నందు

సంబోధన:—తురగవల్లనరగడ-త్రిస్రగతి - రూపకతాళము-మూడుమాత్రలు

వెండి, యునుస, మస్త, లోక, విదిత, విమల, భక్తి, బీజ.

గద్యకృతులయందును సోమనాథుడు రగడ భేదములచే రచియించినాడు.

1. పంచప్రకారగద్య.ఇం దయిదువిధములైన గద్యములుగలవు.

మొదటిగద్య:— ఉత్కళికా ప్రాయము-చూర్ణికవంటిది.

జయ జయ బసవ శ్రీమన్మహావృషభేంద్రావ తార! సముంచిత వీరమాహేశ్వరాచారసార! ప్రమథగణాలంకార! జగత్త్రయాధార దేవ బసవా!

రెండవవిధము గద్య:—అపిచ శ్రీమహి మోన్నత విభవా భవపాశోత్కర పాశలవిత్రా విత్రాసిత.........

ఇది నాలుగేసి మాత్రలకు విఱుగును. చతు రస్రగతి- మధురగతిరగడ— ఏకతాళము — ముక్తపదగ్రస్తము.

మూడవవిధము గద్య:—

జయజయ, నిరవధి, నిర్మల, గాత్రా

జయజయ, దురితల, తాచయ, దాత్రా

ఇదియును పైనిచెప్పిన మధురగతిరగడ. నాలుగు మాత్రలు- ఏకతాళము—ఇం దంత్యాను ప్రాస పాటింపబడినది.

నాల్గవవిధము గద్య:—

జయదురిత, హరిహరణ, జయసుకృత,పరిచరణ, జయవికృతి, రవి కిరణ—

ఇది ఐదేశిమాత్రలకు విరుగునది. ద్విరదగతి రగడ-ఖండగతి-జంపెతాళము.

అయిదవవిధము గద్య:—

జయశివ, రంజన, జయభవ, భంజన

నాల్గేసిమాత్రలు-మధురగతిరగడ-ఏకతాళము.

నమస్కార గద్య:—

అపిచ శ్రీ ప్రమథేంద్రాయ నమో

వ్యపగత హృద్గతతంద్రాయ నమో

ఇదియును మధురగతిరగడ - చతురస్రగతి-ఏక తాళము.

అక్షరాంక్య గద్య:—

అపిచశివ శృంగార

ఆదిపద విస్తార—

ఇహపర సుఖాధార-

ఇది ద్విరదగతిరగడ-ఖండగతి-జంపెతాళము

అష్టోత్తరశతనామ గద్య—

శ్రీమద్గురు బసవేశ నమస్తే

సోమయభవ నిర్నామ నమస్తే

ఇదియును మధురగతిరగడ. నాలుగుమాత్రలకు విఱుగును. ఏకతాళము

శరణుబసవరగడ:—

శ్రీవృషాధిపనాయక ప్రసిద్ధ భావశరణు బసవ. ఇది తురగవల్లనరగడ-త్రిస్రగతి- రూపక తాళము.

పైవానిని బరిశీలించిన, సోమనాథుడు హరి గతి, జయభద్ర, ద్విరదగతి, మధురగతి, తుర గవల్లనరగడలను వాడియున్నట్లు తెలియగలదు.

సీసపద్యములు:— తెనుగు వాఙ్మయమున నన్నయకు వెనుక సీసపద్యమునకు నొకవిధమైన ప్రత్యేక విశిష్టత కలిగించినవాఁడు సోమనా థుఁడు. సోమనవెనుక ప్రసిద్ధులైన తిక్కన, శ్రీనాథుఁడు, పోతన మొదలగు ఆంధ్రకవులు సోమనాథుని సీసములనే యనుకరించిరి. ముఖ్య ముగా శ్రీనాథుని సీసములకుగల సమత,తూగు,

ప్రసన్నతలకు మూలము సోమనాథుని సీసపద్య రచనలే. సోమనాథుఁడు చతుర్వేదసారమున సుమారు నాలుగువందల సీసపద్యములను రచించియున్నాఁడు. వీనిలో కొన్ని మంచి పోకడలు గలిగియున్నవి. చాలవరకు ఆటవెలదులే ఈ సీసములకు పొందుపఱుపబడియున్నవి. శ్రీనాథుఁ డెట్లు యీ యెత్తుగడలనే యనుసరించినాఁడో చూడుడు.

హరి వీరశైవుఁడన్నందుకు మఱియు గ
ర్భాధానఖండమే ప్రథమ సాక్షి
హరి వీరశైవుఁడన్నందుకు దననేత్ర
కమల మొసంగినక్రమము సాక్షి
హరి వీరశైవుఁడన్నందుకు శంకరు
చేతఁబొందిన శివగీతసాక్షి
హరి వీరశైవుఁ డన్నందుకు శ్రీసాం
బు డెసెడి పుత్రునిబడసినదె సాక్షి
ఇన్ని సాక్షులుగాకను పన్నుగాను
ధ్యేయుఁడని శంభు బూజించు తెలివిసాక్షి
గాన సద్ధర్మములును నిక్కంబటంచు
బలుకనేల్లరు కూళలో బసవలింగ.

చతుర్వేద. 86 పద్యము.

సీ. కలహంస సంపద కలకల క్రేంకార
కలకలంబైన యీ కొలను సాక్షి
ప్రసవ సౌరభ నటద్భంభరంబైన యీ
వలని లతామండపంబు సాక్షి
ప్రచ్ఛాయ శీతలోపరి భాగమైన యీ
శశికాంతమణి శిలాస్థలము సాక్షి
తరులతాగుల్మ సంతత పిధానా తప
వ్యాపారమైన యీ వనము సాక్షి
గీ. మకర కేతను పాద పద్మములు సాక్షి
రతి మహాదేవి జఘన భారమ్ము సాక్షి
సత్య మెన్నడు నినుఁ బాయ సమ్మతించి
కౌగలింపంగ నీఁగదే కమల వదన.

శివరాత్రి మాహాత్మ్యము (3-81)

సీ. పరవాది మదగజ ప్రబల పంచాస్యుండు
పరవాది భూధర స్ఫాభ్రదంభోళని
పరవాది మేఘనిర్ఝర పవమానంబు
పరవాది భూరుహ ప్రథిత పరశు
పగవాది తస్కర పటుతర శూలంబు
పరవాది జలనిధి బాడబాగ్ని
పగవాది లతలకు భ్వాసల్లవిత్రంబు
పరవాది భేకి భీకరముఖాహి
గీ. దండ నాయక బసవ దుద్దండశౌర్యుఁ
డాది పరవాది నిర్వార్వరణార్హ బుద్ధి
మతము లాఱింటిఁ జర్చించు మహితసూక్తు
లెసఁగ గచియింతు వసుమతి బసవలింగ!

చతుర్వేద. 16 పద్యము.

సీ. పరవాది మత్తేభ పంచాననాఖ్యుండు
పరవాది మండూక పన్నగుండు
పరవాది నవ మేఘపవమాన ధీరుండు
పరవాది సాగర బాడబుండు
పరవాది కుక్కుల భాసుర దంభోళి
పరవాది కేంధన పావకుండు
పరవాది చయ తమః పటలోగ్ర భానుండు
పరవాది భోగి సుపర్ణుఁ డనఁగ
గీ. చటుల జైన కోలాహల సమర బిరుద
ఘనుఁడు సంగ్రామ పారుఁడు వినుత యశుఁడు
శుభుఁడు ముమ్మడి దేవయ్య సుతుఁడనంగ
వెలసె శాంతయ్య విక్రమ వీరవరుఁడు.

శివరాత్రి మాహాత్మ్యము-(1-36)

పాల్కురికి సోమనాథుని ద్విపదచ్ఛందస్సునుగూర్చి యితరచ్ఛందస్సులనుగూర్చి తెలుపవలసిన విషయము లెన్నో యున్నవి. దిఙ్మాత్రముగా నిందు సూచింపఁగలిగితిని.

చతుర్వేదసారముముద్రితప్రతి నీనడుమ వ్రాతప్రతులతోఁ బరిశీలింపఁగా, ముద్రితప్రతిలోనున్న 300 పద్యములకుపైగా నెనుబదినాల్గు పద్యములు (ముద్రితప్రతిలోలేనివి) అందు లభించినవి. శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రి పాదులు వ్రాసినట్టుగానందు 400 పద్యము లుండనోపును.

పండితారాధ్యచరిత్ర ముద్రితప్రతి నేడు లభించుటలేదు. పూర్వముద్రణప్రతులను వ్రాతప్రతులను బరిశీలింపగా ప్రస్తుతముద్రణ ప్రతియందును లోపములు కాన్పించుచున్నవి. ద్విపదవాఙ్మయమునకే కాక దేశిరచనలకెల్లను మకుటాయమానమైన యీకృతియు, నితరకృతులును నత్యావశ్యకముగ పునర్ముద్రణము కాదగినవి.

సోమనాథునికృతులు, సర్వంకషముగఁ బరిశీలించినగాని, యాంధ్రభాషా వాఙ్మయములందును, ఆంధ్రసంస్కృతి పరిణామమునందును నాతనికి గల స్థానము సువ్యక్తముకాదు. అట్టి పరిశీలనకు విద్వల్లోకము, విద్యార్థిలోకము కడఁగగునుగాక యని నా విన్నపము.

—:o:—

పాల్కురి వాని ప్రావళ్లు

శ్రీ రావూరి దొరస్వామిశర్మగారు

శివకవి సార్వభౌముఁడైన పాల్కురికి సోమనారాధ్యుని కృతులలో ఛందో వ్యాకరణ ప్రయోగ వైలక్షణ్య మతిమాత్రముగాఁ గానవచ్చెడు. సోమన యొకఁడే కాఁడు, శివకవులందఱీవిషయమున నిరంకుశులు. శివకవులకు భవికవులకుఁ గల ముఖ్యభేద మిదియే. కాల క్రమమున శివకవుల యీ విలక్షణ ప్రయోగముల సాధారణ కవులు కొంద ఱనుసరింపఁ జొచ్చిరి. కాని లక్షణ గ్రంథకారులు మాత్ర మీ శైవ కవితా లక్షణములకుఁ బ్రామాణ్య మంగీకరించినట్లు లేదు. ఈ విషయ మటుంచి ప్రకృతము సోమన కృతులలోని ప్రావళ్ల (ప్రాసలు + వడులు) విశేషములఁ గొన్నింటిని నా యెఱుక కందిన వానిని దిక్ప్రదర్శనముగాఁ జూపెదను.

ప్రాస విశేషములు.

1. ఖండాఖండప్రాస:—

బూది దా రాఁజదు పొగయదు తాను
నూఁదండు ముట్టించె నొక్క దీపంబు
(బసవ- పుట) 32[1]

షోడశ పండువు నూడఁ బోదండు
పోఁడిగా నీ పాలు పురహర కొనుము
(బసవ-162)

బ్రాఁతిగా నాది వరాహ దంష్ట్రంబు
ఖ్యాత మీశ్వరుచేతఁ గాదె యున్నదియు
(బసవ-480)

వేఁడిన మిండ జంగమము...
ఓడక నాతి వల్వ లొగి... (వృష-69)

2. పూర్ణార్ధబిందు ప్రాస :—

పాండురాంగంబైన పడఁతి గర్భమునఁ
బోఁడిగా వెలుఁగుచుఁ బుత్త్రిఁ డీ క్రియను
(బసవ-33)

దీర్ఘముల మీఁద యరసున్నలు నైఱ సున్నలు గాఁ జాలవని తెలుఁగు లాక్షణికుల మతము. 'పోఁడి-పొండి' అను రూపముగా సోమనచేఁ బ్రయుక్తమై యుండును. నన్నె చోడకవియు నీ రూపములఁ బ్రయోగించి యున్నాఁడు. (పొండిగ-మూండు-బ్రహ్మాండము-భాండము)

3. సంయుతా సంయుత ప్రాస:—

అనంతుఁడు వీనినే త్రిప్రాస యని పేర్కొనె. అతని మతమున 'త్ర' కారసంయుక్తమునకు మాత్రమే రేఫరహితముగాఁ బ్రాస చెల్లుబడి యగును.

అప్పకని రేఫశ్లిష్టములగు హల్లుల కన్నింటికి లక్షణములఁ జూపెను. ఇందు రేఫేతర సంయుక్తములందు నీ ప్రాస ఘటితమై యున్నది.

(అ) తత్త్రిపురాంతక స్థాన వాస్తవ్యుఁ
డైత్రిపురాంతకుం డభినుతిఁ బేర్చు. (బసవ. 3)

మధ్యాహ్న మగుటయు మారయ్య లింగ
తద్ధ్యాన సుఖ నిరంతర వర్తి యగుచు
(బసవ-357)

ముప్పొద్దుఁ బ్రాణ లింగ ప్రసాదంబు
సుప్రసన్నత జంగమ ప్రసాదంబు

పై ప్రాసలలో ద్విత్వ హల్లులందొక హల్లునకు లోపము గానవచ్చెడు.

(ఇ) మర్త్య లోకమునకు మతిఁ బేటె యొకఁడు
కర్త యున్నాఁడె లోకత్రయ వరద
(బసవ-27)

ని, గంతరంబును శ్వమాంసాస్థి మాత్రంచ
భుంక్తే యన శ్వమాంసములు గొంట
(పండిత-దీక్షా-95)

అక్షీణంబునఁ బంచ భక్ష్యముల్ కుడిపి
(బసవ-29)

పై వానియందు మూఁడు భిన్న హల్లులలో నొక హల్లునకు లోపము.

(ఉ) బుజ్జగించును పెద్దు బుద్దును బెట్టు
నిర్జీవి క్రియఁ బడు నిర్వాలఁ గందు
(బసవ-163)

కర్జంబు నావుడు బిజ్జలుఁ డంత
లజ్జయు సిగ్గును బుజ్జగింపంగ (బసవ-250)
కర్జంబు...బిజ్జల (బసవ-338)

పై ప్రాసలలో నొక్క హల్లునకే మైత్రి. ఇందుఁ గొందఱు 'నిర్జీవి, కర్జము' అను పాఠములఁ బఠించెదరు. ఇవి వారి మతమున వైకృతములు గావలయు. ప్రాసమైత్రి సరిపడుట కట్టి రూపములు గల్పితము లని యెన్నఁగను.

---

1. వావిళ్ళ ప్రతి ననుసరించిన దీ పుట సంఖ్య.

(ఋ) ఉత్కృష్టమని ధరనుండె నిమ్మవ్వ
సత్క్రియలందెల్లఁ జనునె గర్వోక్తి
(బసవ-284)

స్రష్టుని కగునట్టి జాతులు గావె
యష్టాదశంబులు నవియేల చెప్ప
(బసవ-495)

తండ్రి యనియెనె మఱి జండీశుఁడపుడు
(పండిత-1-286)

ఈ ప్రాసభేదము (రేఫసంయుతా సంయుతము) మాత్రము ఛందోగ్రంథముల జెప్పఁబడినది.

(ౠ) శ్రీ గురు లింగ మూర్తి...పాలితా
భాగ్యత...(వృషా-1)

ఇందు సంయుక్తయకారము పరిత్యక్తము.

3. స్వవర్గజ ప్రాస:—

(అ) లాక్షణికులు దధలకు, థధలకు మాత్రమే ప్రాసచెప్పిరి.

మేధావి రుద్రుండు మిండ సంగయ్య
మైథున రామయ్య మగతిల కవ్వ
(పండిత-మహిమ-90)

క్రోధంబుఁ బగయు...
గాథలుఁ దమలో మిథ్యా
బోధలు...(అనుభవ-96)

(ఆ) టఠ-ప్రాస
హఠయోగ రాజయోగాది విభ్రాంతిఁ
బటువగు పశుయోగ బంధంబులేమి
(పండిత-పర్వత-327)

(ఇ) డఢ-ప్రాస
వేడుక నా యజుర్వేద సూత్రోక్తి
రూఢిమై......
(పండిత-దీక్ష-46)

రూఢిగా జంగమ రూపంబుఁ దాల్చి
వేడుక నినుఁ గూడి విహరించు వాఁడ
(బసవ-27)

(నన్నయ భారతమునను 'ఏడక్షౌహిణు లెన్న...రూఢిగ' (ఆది-1-70) అను ప్రయోగము గలదు; కాని 'రూఢి' యను వైకృత రూపము గ్రాహ్యమని కొందఱ మతము. అట్లు గ్రహించినఁబై సోమన ప్రయోగములు సుఘటితములగు. సోమన రూఢి శబ్దమును వర్గయుక్తగాఁ బ్రయోగించిన స్థలమును గలదు. చూ-గూఢ వేదాంత సంకుల శిరోరత్న, రూఢి వెండియును. పండిత. దీక్షా-52)

(ఈ) ఖ-క్ష-ప్రాస

కంబ కట్లను మేలు కట్లను బొలుచు
గంభీర పుష్పకాగారంబునందు
(బసవ-134)

(కంభకట్లని ముద్రిత ప్రతులు)

5. శ-స, ష-స-ప్రాస:—

భసితంబుఁ జల్లి పాదశునెత్తి వైచి
(పండిత-పురాతన-497)

శశిలేని నిశి దివస్పతి లేని పగలుఁ
బసులకాఁపరి లేని పశునివహంబు
(పండిత-మహిమ-218)

దూషకుల్ ద్రుంగ సాధులు గడుఁ బొంగ
బాసయుఁ దుదముట్ట భవుఁడు సేసట్ట
(పండిత-పురాతన-403)

(ఇందలి బాసకుఁగల యర్థము భాషయను రూపము గ్రహించిన సిద్ధింపదు)

దూషక వినుము 'మా దుష్టతిర్ వృషభ
మా సహూతి' యనుచు మహిమ్రోయుచుండ
(పండిత-వాద-681)

అప్పకవీయాదులం దీ ప్రాస యుభయప్రాస క్రిందఁ జెప్పఁబడినది. ఆదేశషకారమునకు మాత్రమే యీ ప్రాసమైత్రి లాక్షణికులు చెప్పిరి.

6. ర-ఱ ప్రాస:—

చీరసించుచు విప్రు-లాఱడి వైచి
(బసవ-192)

(ఇందుఁ బ్రాసయతి)

పాఱునె సుఖగోష్ఠి యెడం
గోరునె పరధన నిషక్తి గుణరత్న నిధీ
(అనుభవ-119)

7. ఈయస్-ఇయ్యస్

మహీయస్సిత్యాది రూపముల మహియ్యస్సిత్యాదిగాఁ బలుచోట్లఁ బ్రాసలో సోమన ప్రయోగించియున్నాడు.

అయ్యా యనుడు నేమి యయ్యా యనెడు త
డియ్య వాక్యంబు నజ్జయ్య యడంచి
(బసవ-302)

అయ్యు 'నణోరణీ యాన్మహతోమ
హియ్యా' ననంగ మహోశుండు శివుఁడు
(పండిత-వాద-567)

యతి విశేషములు,

1. అభేదయతులు-(పఫ బభ వ లు)

ప్రాచీన కవు లీయతిని ఘటింప లేదని కేచిన్మతము.

వరద సోమయ యర్ఘ్య+పణ్యంబు లందు
(బసవ-421)

పరమ తత్త్వోన్నతి+వర్ణింపఁబూని
(పండిత-దీక్ష-63)

స్ఫీత ప్రతాపుండు+విగత కోపుండు
(పండిత-దీక్ష-231)

వరదనెఘల్లి యంచునినుఁ+బ్రస్తుతి సేయుదు
(వృషా-63)

2. ముకారయతి:—విభక్తి ముకారమునకు పుఫుబుభులు చెల్లునని ప్రాచీనమతము. దీనికి ము విభక్తియతి యనియుఁ, బోలికయతి యని యుఁబేళ్లు గలవు. కేవల ముకారమునకుఁ గూర్చిన యతిని ముకారయతి యని చక్కటియతి యని వ్యవహరింపఁ జొచ్చిరి. ఇట్టి యతి విధానము ప్రాచీన కృతులందుఁ గాన రాదందురు.

పొందుగాఁ బసిఁడికొ+మ్ములు గొరిజియలు
(బసవ-29)

భువినఱుత్తాండి+మువ్వురిలోన (బస-109)

3. జ్ఞావడి—(విశేషవళి).

జ్ఞాకకఖగఘలతో మైత్రి. ఇందులకుఁ దిక్కన ప్రయోగ మొక్కటే యప్పకవి యుదహరించె.

కర్మమధర్మమ+జ్ఞాన మాగడము (పండిత-పురాతన-284)

4. ర-అ యతి:—

రొంపియుఁజూపి యొ+అుంగరె
(బసవ-109)

.........మాహేశ్వ

రులపంపనుచు లేఖ+ఱొమ్ముసఁబెట్టి
(పండిత-మహిమ-12)

5. నిత్యసమాసయతి:—

ధాతృవిధాతృహ+తాశన (బసవ-111)

బ్రాఁతిగా నాదివ+రాహదంష్ట్రింబు

ఇచట హమైత్రి. (బసవ-480)-

హరమైన తనదు వరాహదంష్ట్రింబు
(పండిత-వాద-583)-

ఇందుస్వరమైత్రి.

శైవాదులందిట్లు+సాంగమై
(పండిత-దీక్ష-45)

యతిఁ బాణినశ్చక+ణాదశ్చ
(పండిత-దీక్ష-84)

కూడు, నే గవాఙ్ సర్పిశ్చ+రీరస్థ మనఁగ
(పండిత-దీక్ష-110)

మహియ్యాననంగఁద+దీయనూత్కంబు
(పండిత-దీక్ష-75)

హృన్నలినే స్మరామిభవ+దీయ పదద్విత
యం (వృషా-55)

6. ప్రభుయతి:—

అన్నాదులూఁదఁబడకయుండు సంధులలో నుభయయతి గూర్పనగునని యనంతామాత్యాదుల యాశయము. 'రాముఁ, సీతమ, మారయ' ఇత్యాదులగు ద్విత్వరహితరూపములం దుభయయతి చెల్లుననుట. అప్పకవి మాత్రము ద్విత్వసహితమైనను ద్విత్వరహితమైనను నుభయయతి యంగీకరించెను. సోమనపద్యములలో ద్విత్వసహితముల కుభయయతి గలచోట్లు చూపెదను.

అనుచున్న మాదిరా+జయ్యగారలను
(బసవ-228)-(అచ్చునకు)

మఱియు నేకాంతరా+మయ్య
(బసవ-399)-(హల్లు)

వరకీర్తి భోగిదే+వయ్య (బసవ-525)

దాఁటఁగ నోడుఁగే+తయ్య (బసవ-566)

మఱియును శివనాగ+మయ్య
(పండిత-దీక్ష-150)

దేవి, గారుఁ జోడవ్వ సిం+గయ్య
(పండిత-మహిమ-85)

7. కాకువడి:—

నిప్పునఁ జెదలంటు+నే నీకు నీవ
(బసవ-158)

ఇట్టిభక్తియుఁ గల్గు+నే (బసవ-264)

మాటలేటికిని గ+మ్మా (బసవ-265)

8. అఖండయతి:—

సోమన యీ యతిని పెక్కుచోట్ల నుపయోగించెఁ గాన నీతనికిది సమ్మతమని తెలియనగును

......వర్ణింప

నంతనిక్కడ శివా+నందుండు
(బసవ-389)

కాలుని శ్వేతుని+కై చంపెఁగాదె
(బసవ-482)

త్ర్యక్షర బిందునా+దప్రయుక్తా
(బసవ-502) (త్రి+అక్ష)

త్ర్యక్షపరా ఙ్ముఖ+క్రతు (బసవ-571)

చిక్కఁజేసినను గుం+చెఁడుగానిలేవు
(బసవ-352) (కుంచ+ఎఁడు)

ధర న యజ్ఞాదేవ+తార్చన మనఁగ
(పం-దీక్ష-35-) (దేవతా-అర్చన)

కలితశబ్దంబు వా+గమృతమై తనర
(పం-పురా-486) (వాక్+అమృత)
తోడంగి కన్నొకటి ని+ట్ల పడయనదియు
(పం-మహిమ-104) (ఇట్లు+అ)
......మహిమ
నాశిలాదునకై న+నమఁగీర్తిసేయ
(పం-పర్వత-253) (మహిమన్+ఆశిలాదు)
......లింగము
సంగమునకు జంగమార్గ్గ+సంబద్ధ
(అనుభవ-222)

9. ప్రాదియతి :—
దుర్జనప, గోత్రకుసితక్షార+రుద్రాక్షవిహిత
(పం-మహిమ-177)

10. ఉపసర్గసంధియతి :—
పాలింపమీదు కృ+పావలోకనము
(పం-పురాతన-466)

ప్రాదియతులెల్ల లాక్షణికులు చెప్పిరి. ప్రాదులమీఁద స్వరము లదుకుచోట నుభయ యతి చెల్లును. ప్రాదులు పరములుగాఁగల స్వరసంధ యుపసర్గ సంధియతి యనఁబడు. దీనిని నిత్యసమాసయతుల క్రింద నప్పకవి చూపి నాఁడు. (చూ. అప్పకవీయము-3 ఆ-183,184)

11. 'ఉ—వు' యతి.
కల్లిదే, వునకు ననుంగువాఁడవని+యుత్సుక
తన్ (వృష-98)

పోతనభాగవతము, ధర్మఖండము మున్నగు గ్రంథములలో నిట్టి వింతయతి ఘటన గాన వచ్చెను.

12. ఋ-రు-వడి :—
ఋకారమునకు 'రి' వర్ణము చెల్లునని సర్వ లాక్షణికులు ప్రవచించియున్నారు. క్రుమ్మ, క్రుక్కు మున్నగు తెనుఁగుపదములలో నున్నది రేఫయేకాని వట్రువసుడి (ఋకారము) గాదని యనంతాదు లుగ్గడించి స్పష్టార్థము రేఫయుత యతిని సైతము చెప్పిరి. కాని క్వాచిత్కముగా ప్రాచీన గ్రంథములందును ఋ-రువడి (కృత్త-క్రుంగ) గాననయ్యెను. ఇది లాక్షణిక సమ్మత మన వీలులేదు; ప్రమాదపతిత మనవలెను. మఱి కొందఱు కవులు వట్రుసుడి కత్వముతో మైత్రియుఁగూర్చి యున్నారు. సోమన ప్రయోగము లిందులకుఁ జూపఁబడును.

రు రు వర్ణదేహంబు+ఋగ్వేదమునకు
(పం-వాద-523)

"ఋగ్వేదో రురువర్ణశ్చముండిత శ్మశ్రు కేశవాన్" —చరణవ్యూహపంక్తి.

మృడుఁడా యపస్మార+మును బడఁ ద్రొక్క (పం-వాద-683)

రుచులను భోగించు+ధృతి నొకండు
(అనుభవ-221)

13. మఱికొన్ని విశేషములు :—
ప్రస్సియెంతయును క్ర+మంపడి యిట్లు
(బస-348)-(వ-మ)
సంహర పగవాద వాదభయ+వర్జిత
(వృష-108)-(హ-వ)
తివిరి జుష్టంచ త+చ్ఛేషాన్నమనిన
(పం-దీక్ష-97)
(తత్ + శేష. ఇది వికల్పయతి వంటిది)
రసహీనమైనని+స్సారంపుఁగవిత
(పం-మహిమ-218)
(యతిభంగమనవలయుఁ గాని, 'నిర్ + సార' అనుసంధి విభాగమున రేఫమున్నదిగాన గూఢ స్వరయతివంటి గూఢ హల్యతిగా నాద రింపవచ్చు)

రుద్ర ధారాంబువులఁ గృత+స్నానులై
పరుస (పం-పర్వత-298)

1 స్నానమునకు బూర్వరూపము స్తాన మని గణపవరపు వేంకటకవి ప్రాతిశాఖ్యల నుండి ప్రమాణ ముదాహరించినాడు. కీ. శే. శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారు దీనిని తద్భవవ్యాజ యతిగా సమర్థించిరి. స్నానశబ్దమునకు తకార మైత్రిగల ప్రయోగములు శ్రీనాథాదులవి సర్వ లక్షణ సారసంగ్రహమునఁ గూచిమంచి తిమ్మ కవి చూపియున్నాఁడు.

(చూ. 2 ఆ-సంయుక్తవడి—పు. 118

14. సందిగ్ధ యతిమైత్రి: —
ఈక్రింది పట్టుల యతిమైత్రి చెల్లుబడియగు టెట్లో దురూహము. దురూహమనుట కర్థము లాక్షణికులు చెప్పనివని సరళమార్గమునఁ గుదుర్పరానివని యెఱుంగునది.

అంతనాపిళ్ళనై+నారు (బసవ-417)

(తరువాయి 93 వ పుటలో)

1. స్నానశబ్దవిచారమునకు 1928 భారతి పత్రికల చూడదు.

అలంకార విచారము :

ఉపమా ప్రకరణము

శ్రీ కుంటిమద్ది శేషశర్మగారు

ఈ చతుర్విధ కావ్యమునకు శరీరమునకు హారాదులవలె ఉపస్కారకమైనది యలంకార ప్రపంచము. అందు ఉపమాదు లర్థాలంకారములు. వానిలో,

"ఆటవెలది వోలె నాయాయి వేషాల
నుద్వహించి యొక్క యుపమ కావ్య
వేది పైన బహుల విభ్రమంబులఁ జూపి
సంతసింపఁ జేయు సరస మతుల."

"చంద్రుని వంటి ముఖము" అన్నప్పుడు సాదృశ్య ముపమ. అదే రచనా విలాసము చేత ననేకాలంకార రూపమును పొందుచున్నది. ఎట్లన, "చంద్రునివలె ముఖము, ముఖమువలె చంద్రుడు" అనిన నుపమేయోపమ. "ముఖమువలె చంద్రుడు" అనిన ప్రతీపము. "చంద్రునిఁ జూచి ముఖమును స్మరించుచున్నాను" అనిన స్మరణము. "ముఖమే చంద్రుడు" అనిన రూపకము. "చంద్రుడా ముఖమా" అనిన సందేహము. "చంద్రుడని నీ మోమును చకోరములు వెంటాడుచున్నవి" అనిన భ్రాంతిమత్తు. "ఇది మోము గాదు, చంద్ర బింబము" అనిన అపహ్నుతి. "చంద్రుడు గాబోలు" ననిన యుత్ప్రేక్ష. 'చంద్రుడితడు' అనిన అతిశయోక్తి. "ముఖముచే చంద్ర కమలములు జయింపఁ బడినవి" అనిన తుల్యయోగిత. "రేలఁ జంద్రుడు, నీ మోమునూ వికసించును" అనిన దీపకము. "నీ మోమున నే ననురక్తుడను; తుమ్మెద తామరయం దనురక్తము" అనిన ప్రతివస్తూపమా. "మింటఁ జంద్రుడు భువిని నీ మోము" అనిన దృష్టాంతము. ముఖము చంద్ర కాంతిని దాల్చెడిని" అనిన నిదర్శన. "మచ్చ లేని మోము చంద్రుని మీరును" అనిన వ్యతిరేకము. "నీ మోముతో బాటు రేల చంద్రుడు రంజిల్లును" అనిన సహోక్తి.

ఇత్యాది నానా లంకార రూప పరిణతి గలది ఉపమ. కాన తొలుత దానిని వివరింతును.

"అందమగు సామ్య ముపమ. వాక్యార్థమునకు కాంతిఁ బెనిచిన యలంకార మగును."

"వాక్యార్థమునకు కాంతి పెంపొందించుట" అలంకార సామాన్య లక్షణము. అందము=రసికుల కానందము గలిగించునది. అట్టి, సామ్యము=పోలిక ఉపమ. అది వాక్యార్థ శోభాకరమైన ఉపమాలంకారము. ఉపమయే ప్రధానముగ వాచ్యమైనను వ్యంగ్యమైననూ అది యలంకారము గాదు. అలంకరణ యోగ్యత గల దైననూ అంగడిలోని నగవలె నది స్వయంప్రధానముకాని శోభాకరత్వమను ధర్మము దానికి లేదు.

"కుటిల కుంతల మలరారు గుబ్బపైన
లంబమానము గండ స్థలమ్ము నుండి
చంద్ర బింబము సందుండి జారి మేరు
తటము పైఁబడు భుజగ విధమ్ముగాను",

ఇం దుపమానోపమేయ సాదృశముల కన్న అలంకార్యము వేరు లేదు. కాన నీయుపమ అలంకారము గాదు.

అటులనే :—

"పొగరు పడెద వేల మృగలాంఛనా! నీవు
సాటిలేని కాంతి మేటి నంచు ?
ఎవడు వెదకి వచ్చె నీ చతురంభోధి
మండితమును భూమి మండలమును."

దయితను ఎడబాసి పరదేశములకు కార్యవశమున పోయి, రేయి వెన్నెల సోకినంత తపించు విరహి యొకడు చంద్రునిఁ గూర్చి యాడిన పలుకు లివి.

ఇందు, "ఏనాడునూ ఇలు వీడని, అందువల్లనే నీకునూ కనుపడని నా ప్రియురాలి మోము నీ సమానము ఒండు గలదు." అని ఉపమ ప్రధానముగ వ్యక్తమగుచున్నది. కాన నిదియు నలంకారము గాదు.

ఉదాహరణము :—

"నను గనుగొన నాసను గురు
జనభయమునఁ దొట్రుపడెడు చకిత మృగీలో

చన కనులను దరవిదల
ద్వనరుహ రుచిరముల మరువవళమే నాకున్''
దూరదేశమున నున్న కాంతుడు ప్రియను మరువ లేక తదీయానుభావముల నెచ్చెలితో చెప్పు కొను చున్నాడు.

అత్తవారింటినుండి కొత్త యల్లుడు వెడలి పోవు చున్నాడు. మరల నెప్పటికో పునస్స మాగమము. అతని ముఖవిలాసము కడమాటు తనివార కనుగొన వలయునని నవవధువునకు ఉత్సాహ మువ్పొంగు చున్నది. కాని ఋజు దృష్టితో పరికించిన, "సాగ నంపుచున్న పెద్ద లేమనుకొందురో" అను జంకుచేత నామె కనురెప్పలు విచ్చుకొనక ముకుళించు చున్నవి. ఉత్సాహ శంకలచేత నా కాంత తొట్రుపడుచున్నది. అట్టి పరిస్థితి యందు తెరచీ తెరవని కన్నులు విచ్చీ విచ్చని కమలాల వలె మనోహరములు. "చకిత మృగీ లోచన" యనుటచే, చూపులు మరతు మన్ననూ మరపు రాని శోభా నిధానములని తెలియుచున్నది.

ఇందు 'వనరుహ' మను ఉపమానవాచకము నకు 'రమ్య'మను సాధారణ ధర్మ వాచక ముతో, "ఉపమానాని సామాన్య వచనైః" అనుట వల్ల నేర్పడిన సమాసముతో తెలియ నగు ఉపమ, స్మృతితోబాటు ప్రధాన వాక్యార్థమైన విప్రలంబ శృంగారమునకు శోభాజనకమై అలంకారమగు చున్నది.

ఇచ్చట స్మృతి ప్రధాన వ్యంగ్య మనరాదు. "మరువ వళమే నాకున్" అని నిషేధ రూప మున వాచ్యముగ వెల్లడింపఁ బడినది. అటు లనే పూర్వార్థమున త్రాసౌత్సుక్య సంధియూ. అది నాయికాగతమై అనువాద్యము; స్మృతికి అంగము. కనుక భావసంధి, స్మృతితోపాటు విప్రలంభ శృంగారమున శోభింపఁజేయు చున్నది. కాన నదియు ప్రధానము.

ఇది గమనింతము :—

"ఉత్ప్రేక్షవలె నసిద్ధోపమ గాక, న
న్వయము కైవడి నభిన్నంబు గాక,
హీనోపమయుఁ బోలె నిల నహృద్యము గాక
ఉపమాన మనఘమై యుండెనేని;
శ్లేషంబు వలె పద శ్లిష్ట మాత్రము గాక
సార్థమై, అల రూపకాదుల క్రియ
వ్యంగ్యంబు గాక సామ్యము వాచ్యమగునేని ;
ఔపమ్యము ప్రతీప మట్లు తలఁప
క్రమ విపర్యాస సహితంబు గాక యున్న
అలరు నుపమేయ కోపమ యట్లు సామ్య
ధర్మ మినుమారు వరుసలఁ దడవకున్న
'ఉపమ'యగు దీని భేదంబు లేర్పరింతు."

ఇది,

"తాన సిద్ధించి కవి సమ్మతమును భిన్న
మయిన వర్ణ్యంబుతోడ నన్యంబునకును
వాచ్యముగ ధర్మ సామ్యంబు పరగెనేని
ఒక్కతడవ యయ్యాది యుపమ యగును."

అను నర్థముగల విద్యానాథుని లక్షణము నకు కావ్యాలంకార సంగ్రహకారుని యను వాదము. ఇం దుపమాలక్షణ నిర్వచన ముపక్రమింపఁ బడినది.

లక్షణ కోటిలో, "ఉత్ప్రేక్షవలె నసిద్ధో పమ గాక" అనుట స్వాశ్రయ దోషము. ఉప మాస్వరూపము తెలిసిన మీదటనే అసిద్ధోపమ యను పదమున కర్థమగును. ఇంతకు "అసిద్ధో పమ" అన నర్థమేమి? ఇది "ఉపమాన మన ఘమై యుండెనేని" అనుచోగల ఉపమానము నకు విశేషణము. కనుక, "అప్రసిద్ధ మైన ఉపమ గలది" అని యర్థ మగుచున్నది. ఉపమ అనిన "పోలిక, ఉపమానము" అని ఈ ప్రకరణానుగుణార్థములు. "అసిద్ధమైన ఉపమానము గలది" అనుట ఉపమానమునకు అసంగతము. కనుక అప్రసిద్ధమైన పోలిక గలది, అని యర్థమగును. కాని పోలికకు సిద్ధము అసిద్ధము అను భేదము లుండవు. ఉప మాన రూపపదార్థమునకు, "స్వతస్సిద్ధము,కవి కల్పితము" అను భేదము లుండును. ఎట్లన:—

వక్రములు బాలచంద్రుని పగిది చాల
రక్తములును పలాశ కోరకము లపుడు
రమ్య సురభి సమాగతారణ్య రాజి
నూతన నఖక్షతంబుల భాతి దోచె.

ఇచ్చట నఖక్షతంబులు ప్రసిద్ధములైననూ సురభి సమాగతారణ్యరాజి సంబంధి నఖక్షతములు కవి ప్రౌఢోక్తి కల్పితములుగాని స్వతస్సిద్ధములు గావు. అందువలన అసిద్ధమను పదము పోలి కకు గాక ఉపమానమునకు విశేషణ సేయుట యుక్తము.

"ఉత్ప్రేక్ష వలె నసిద్ధోపమ గాక ఉపమ మాన మనఘమై" అను వాక్యమున "ఉత్ప్రేక్ష వలె" అనుటచే "ఉత్ప్రేక్ష" ఉపమానము. "ఉపమానము" ఉపమేయము. ఉపమానము

నకు విపరీతోపమానముగ ఉత్ప్రేక్షను వాకొను
టయు అసమంజసము. ఉత్ప్రేక్ష యలం
కారము. అలంకారావయవములు ఉపమా
నోపమేయములు. "ఉత్ప్రేక్ష యందలి
ఉపమానము వలె" అని ఉపమయందలి ఉప
మానమునకు ఉత్ప్రేక్షయందలి ఉపమానమును
విపరీతోపమానముగ చెప్పవలసి యుండెను.

"అట్లు గాదు. 'ఉత్ప్రేక్షన్+వలె' అని
పదవిభాగము. 'జడంబుల ద్వితీయా సప్తను
లకు ద్వితీయయునగు, అను సూత్రము మేరకు
వచ్చిన సప్తమ్యర్థ ద్వితీయకు స్థిరము పరమై
నందున లోపము" అంటేని, "అనన్వయము
కైవడి నభిన్నంబు గాక" ఇత్యాది సాహ
చర్యము వల్ల, దీనినే ప్రథమగ గైకొన వలసి
యున్నది. ఐనను "సప్తమ్యర్థముననే ప్రథమ"
అంటేని, "రూపకాదుల క్రియ, ఉపమేయో
పమ యట్లు" ఇత్యాది సాహచర్య మందుకు
ప్రతిబంధకము.

ఇంతకూ ఉత్ప్రేక్షయందు ఉపమ యుండిన
గదా, అది సిద్ధమా అసిద్ధమా అని తర్కించు
టకు అదియే లేదు.

అదెట్లు? "నూతన నఖక్షతంబుల భాతి
దోచె" అను ఉత్ప్రేక్షయందు, "భాతి" ఉప
మావాచకము గాదా?

"మాదిరి కైవడి మాడ్కి పగిది పోల్కి
తెఱగున విధమునఁ దీరునఁ గ్రియ
గతి భాతి చందంబుగా రీతి రహి భంగి
ఠేవ కరణి జాడ ఠీవి డంబు."

ఉపమావాచకములలో ఆంధ్రకావ్యాదర్శమున
"భాతి" పరిగణించబడినది. అందువల్ల ఉపమ
లేకేమి? అంటేని; కావచ్చు. కాని భాతి
ఉపమా ప్రతిపాదక మైనచో అలంకార
ముత్ప్రేక్షయనుట మరియు నసంగతము. కాన
నిది యుపమావాచకము గాదు.

ఉపమ యగునది లోకసిద్ధోపమాన
మైన, "వలె" సామ్య బోధక మగును గాన;
ఎందు కవికల్పిత మది యుత్ప్రేక్షయగును
అచట, "వలెను"ను సంభావనార్థకమ్ము.
(అని చక్రవర్తి వచనము.)

"దూరమున వచ్చుచున్న వాడు దేవదత్తుని
వలె నున్నాడు." ఇత్యాది లోకవ్యవహారము
నందు వలెకు సంభావనయే అర్థము. విజయ
విలాసమున :—

తుమ్మెదవలె నున్నది యటు
రమ్మని నెఱిఁగొప్పునిమిరి భ్రమసితి తరుణీ!
కమ్మవిరి నల్ల కలువని
క్రమ్మర మరుపెట్టు గుట్టు గనరాకుండన్.

అని కావ్యమునందునూ వలెకు సంభావనా
పరత్వము.

త్రిలింగలక్షణ శేషమున:—

సూ॥ పోలె ప్రభృతులు తఱచుగఁ బ్రథమా
విభక్త్యంత నామంబులకంటెను, తాదర్థ్యార్థక
క్రియలకంటెను పరంబులయి యుత్ప్రేక్షాద్యోత
కంబులగు—అని సూత్రితము.

కనుక, "ఉత్ప్రేక్షవలె నసిద్ధోపమగాక"
అనులక్షణ నిర్వచన మసంగతము. అందువల్లనే
శ్రీ చలమచర్ల రంగాచార్యులు మూలమందు
వలెనే "స్వతస్సిద్ధమై ఉపమేయముకన్న హెగ్గై
సహృదయ సమ్మతమైన ఒకానొక యప్రకృత
ముతో ప్రకృతమునకు గుణక్రియా రూపములగు
ధర్మములలో నేదే నొకదానితో పోలిక ఒకే
తూరి మాత్రమే వాచ్యమగునెడల ఉపమాలం
కారము." అని లక్షణ మనువదించిరి.

నిజమునకు స్వతస్సిద్ధమను విశేషణముతో
ఉపమానమును విశేషించినను ఉత్ప్రేక్షా
వ్యావృత్తి దుర్ఘటము. ఏలన, దవ్యస్వరూపో
త్ప్రేక్షకు శ్రీచలమచర్ల రంగాచార్యుల మూలా
నువాదరూపమగు నుదాహరణము,

నిచ్చలిట గానరాదుగా నిండుదనము
పొమ్మటంచని వినువీథి, పుడమి దిగిన
చలివెలుంగనఁ దమిఁదేల్చి, వెలయు నదుగో
కలికిగొనముల యెకిమీడు తెలుగుఱేడు.

ఇచ్చట నుపమానమగు చంద్రుడు స్వత
స్సిద్ధుడు.

అటులనే:—

సటలెకా నొకకొంత చాలదు పౌరుషం
బాయుధప్రౌఢి యావంత లేదు
జనన మెంచినఁ బ్రదోషంబు పాలౌట మా
టికి పుట్టినట్టి చోటికిని చేటు
నెఱిఁజిన్నవాని కెన్నిక గాని తనబల్మి
ద్వేషిఁగన్నను నోరు దెఱచి కొనుట
పాటింప నోరి బొబ్బాటమే వడిగాని
ఘోరాజిలో బుస కొట్టుచుంట
కొదువ దనకెంచుఁ గ్రమ్మర నుదితుడైన
యల్లనరసింహుడూనుబోలె నసమసమర

నృమరఘోర ప్రతాపుడై చెలగు దొరా!
సరసగుణహార ! యోబయ నరసధీర !

అను కావ్యాలంకారసంగ్రహోదాహరణ మందలి ఉపమానమగు నరసింహుడూ స్వతస్సిద్ధుడు.

"అట్లేల, 'సురభిసమాగతారణ్యరాజి నూతన నఖక్షతంబుల భాతి' యన్నప్పటి వలె 'భూమికి దిగినచంద్రుడు క్రమ్మర నుదితుడైన నరసింహుడు' అను విశేషణ విశిష్టోపమానములు కవికల్పితములే." అంటే,

చంద్రబింబమునుండి విషమ్మువోలె
నాశ్రయాశుని వలె మలయజమునుండి
వెలది వదనమునుండి యా వెగటుమాట.

అన నసంభావితోపమ యగును జూవె.

ఇది అసంభావితోపమ. ఇందు విషానలములు స్వతస్సిద్ధములైనను చంద్ర మలయజ జనితములుగా కవికల్పితములు. కాన లక్షణ మవ్యాప్తమగును.

అదీగాక,

"సురసరి దంభోర్ఝర మం
బరమున నిరువంకలందుఁ బారినఁ దానన్
బురుడింప వచ్చు ముత్తెపు
సరముల నలరారు నీలశార్ఙ్గి యురమ్మున్."

"హరి ప్రస్థమునకు పయనమగుచున్న శ్రీకృష్ణుడు ముక్తామాలాలంకృతుడైన తరి, అతని వక్షము, ఆకసమునకు ఒక్కవైపునఁగాక యిరువైపులఁ దెల్లని గంగా ప్రవాహము పారుచుండెనేని, అట్టి నీలాకాశముతో పోల్పఁజాలియుండెను." అనుచో, ఇరువైపుల గంగాప్రవాహముగలగగనము కవికల్పితమేగాని స్వతస్సిద్ధముగాదు. "పురుడించు" అనుపదము పోలికను దెల్పుననుటలో విప్రతిపత్తిలేదు. కనుక నిది యుపమ. ఇందుపమానము అసిద్ధమున్నూ.

ఇక, 'అనన్వయము కైవడి నభిన్నంబుగాక.' అనునది విచారింతము. "అనన్వయ వ్యావృత్తికై ఉపమానమునకు భిన్నమను విశేషణము. అనన్వయమున ఉపమానోపమేయములు రెండునూ ఒకే పదార్థము. ఉపమయందు ఉపమానము ఉపమేయమునకన్న భిన్నము. కనుక భిన్న విశేషణముచే అనన్వయ వ్యావృత్తి." అనుట సరిగాదు.

ఏలన,

"పలుఁదేతనములకు సెలవగు
వలిమల కొనరింప దివము వైభవహానిన్
పలుగుణముల మరుగగు దోషములన్."

పలవము; మచ్చయును బోలె శశికిరణ

"చంద్రకిరణములయందు మచ్చవలె ననేక గుణములయందు నొక సూక్ష్మదోషము మరుగుపడిపోవును." అను నుపపాదకోపమయందు సామాన్యరూపములగు దోషగుణములు ఉపమేయములు, వానిలో విశేషరూపములగు కిరణ కలంకములు ఉపమానములు. కనుక తదంతర్గతములేగాని భిన్నములుగావు. అందుచే ననన్వయ వ్యావృత్తికై భిన్నవిశేషణమువల్ల లక్షణ మవ్యాప్తము.

"అట్లుగాదు. నవీనమతానుసారము ఇది ఉపమాలంకారముగాదు. సామాన్య విశేషములకు పోలిక పొసగదు. అచ్చట 'వలె'కు అవయవమని యర్థము. అందువల్ల ఇది ఉపమగాదు. అలంకారాంతరము. ఇందులక్షణము ప్రసరింపకుండుట నవ్యాప్తిదోషములేదు." అంటేని, ప్రాచీన మతము ప్రకారము దుష్టమేగదా?

లేక "భిన్న" మనుటకు "ఉపమేయమునకన్న భిన్నము" అనిగాక, "ఉపమేయ ధర్మమున కన్న భిన్నమగు ధర్మముతోగూడినది." అని యర్థము. ఉపమేయ ధర్మములగు గుణత్వ దోషత్వములకంటె భిన్నములు ఉపమాన ధర్మములగు కిరణత్వములు కాన వానితోగూడిన ఉపమానము ఉపమేయభిన్నమయినది. అవ్యాప్తిలేదు. "అతని కతండెసాటి చతురబ్ధి పరీత మహీతలంబునన్" అను అనన్వయమున అతనితనము, ఉపమానధర్మము ఉపమేయధర్మమును కాని భిన్నముగాదు. అందున తద్వ్యావృత్తి. అంటే,

అతివిమలము నుడివలె మతి
మతివలె గతియు గతివలె సమజ్ఞయును సదా
వితరణ జలపూర తరం
గిత హస్త వనీప తతికి క్షితిపతి మణికిన్.

ఇది రసనోపమ. ఇందు "నుడివలె మతి, మతివలె గతి" అనుచో మతి ఉపమేయము ఉపమానమును. మతిత్వమే ఉపమాన ధర్మము, ఉపమేయ ధర్మమూ. కనుక ఉపమేయ ధర్మభిన్న ధర్మవిశిష్టత్వము ఉపమానమున కిట పదరదు. క్రొత్త వివరణవల్లనూ దోషము తొలగలేదు.

మరి "రసనోపమ అనేకోపమాశ్రేణి గాన దోషములేదు" అనిన, ఈ దశముచేతనే:—

శరణాగత భరణంబున
నరసింహుని సాటివచ్చు నరసాహసు డీ
నరసింహు: డితని కెన యీ
నరసింహుడె కాక ,యితర నరులకు వశమే.

అను నుపమేయోపమావ్యావృతి గలుగుచున్నది. వర్ణనీయుడగు నరసింహభూపతి యొక వాక్యమున ఉపమేయము, మరొకవాక్యమున నుపమానము. నరసింహ (భూపతి) త్వము ఉపమానోపమేయ ధర్మము. అటులే (దేవ) నరసింహత్వము. కాన ఉపమానమునకు ఉపమేయ ధర్మభిన్న ధర్మవిశిష్టత్వము రాదు. అటులనే

అర్థమును బోలి ధర్మంబు నమరఁ జెల్లు
ధర్మము కరణి నర్థము; తనరువాని
మాడ్కి కామము; నెసగు కామంబు భాతి
శ్రేష్ఠ ధర్మార్థములు రుద్రుజేరి సతము.

అను ఆంధ్రప్రతాప రుద్రీయోదాహరణముననూ భిన్నవిశేషణముచేత నే ఉపమేయోపమా వ్యావృత్తి సిద్ధించుచుండ, నందుకై ప్రత్యేకముగ "నినుమారు వరుసలఁ దడవకున్న" అను విశేషణము వ్యర్థము.

ఇంకనూ;

వారి వాహ సమాన వారణంబుల తోడ
పత్తివ్రజో ద్ధూత పాంసు సంఘముతోడ
భువిని దివివలె; దివిని భువికైవడిని జేయు
చరుల గుండియ లదుర నరుదెంచె నారేడు.

అను పరస్పరోపమయందు "దివిని భువికైవడి" అన్న ద్వితీయవాక్యమున నుపమానమగు "భువి", పూర్వవాక్యమగు, "భువిని దివివలె" అందు ఉపమేయమగు భువియొక్క ధర్మమునకన్న భిన్నమగు ధర్మముతో కూడినది గాదు, రెండింటను భూత్వమొక్కటే ధర్మము. కనుక లక్షణ మవ్యాప్తము.

మరి, "ఇది ఉపమేయోపమయే గాని, ఉపమ గాదు. ఇందు లక్షణావ్యాప్తి దోషము గాదు." అంటే, కాదనరాదు. ఉపమేయోపమాజీవమగు తృతీయ సదృశ వ్యావృత్తి ఈ పర్యాయోపమయందుఁ గానరాదు. ఒకే ధర్మముచేత పర్యాయముగ నుపమానోపమేయత్వము వర్ణించిననే యది సిద్ధించును. ఒక్క ధర్మముతో నొక వస్తువునకు వేరొండు వస్తువుతో సామ్యము వర్ణించిన, ఆ వస్తువుతో వేరొండు వస్తువునకు ఆ ధర్మముతో సామ్యము అర్థసిద్ధము. వినప్పుడు మరల వాకొనుట వ్యర్థము. వ్యర్థమగుచు నాధర్మమున వానికి సమానము తృతీయము లేదని తెలుచున్నది. రెండవమారు ధర్మాంతరముతో సామ్యము వర్ణించిన ఆ ఫలము సిద్ధింపదు.

ఇచ్చట మొదటివాక్యమున భువిదివులకు బింబ ప్రతిబింబ రూపమగు వారివాహ వారణంబులు సాధారణ ధర్మము. రెండవ వాక్యమున దివిభువులకు పాంసుసంఘము అనుగామి సాధారణ ధర్మము. కాన తృతీయ సదృశ వ్యావృత్తిలేదు. అందుచేనుపమేయోపమగాదు, పరస్పరోపమయే. లక్షణ మవ్యాప్తమే.

లేక, "భిన్నమనుటకు, 'తన కుపమేయ మగుదాని ధర్మమునకన్న భిన్నమగు ధర్మముతో గూడినది.' అని యర్థము. 'దివిని భువికైవడి' అనుచో భువి తన కుపమేయ మగు దివియొక్క ధర్మమగు ద్యోత్వమునకన్న భిన్న ధర్మమగు భూత్వముతో గూడినది. కాన లక్షణము సుసంగతము. అనన్వయ వ్యావృత్తియూ సంపన్నము" అంటే,

"భిన్న" మనుట కెట్లు అర్థము చెప్పిననూ, ఇష్టాపూర్తి దుర్ఘటము.

"ఇచ్చి నినుఁబోలుదువుగాని యివ్వకుండ
నన్నుఁబోలకు భాగ్య సంపన్న!" యనుచు,
తిరిగి యిల్లిల్లు, జోగి బోధించు చుంట
గాని, బికిరమ్ము నెత్తుటగాదు సుమ్ము.

అను పద్యమున, "నీవు నినుబోలుదువు." అనిన ఒకేవ్యక్తి ఉపమానము ఉపమేయమునూ, నీతనము ఒక్కటే తద్ధర్మము. కాన ఉపమేయ ధర్మభిన్న ధర్మవిశిష్టత్వ మనుభిన్నత్వమూ ఉపమానమునకు కుదరదు. కాన లక్షణదోషము తదవస్థము.

ఇందువల్లనే "ఎచ్చట రెండు వస్తువులకు సాదృశ్యసంపద విలసిల్లునో అచట నుపమాలంకార ముండును." అను, ఆంధ్ర కువలయానంద లక్షణము పరాస్తము.

ఇక, "శ్లేషంబువలె పదశ్లిష్ట మాత్రము గాక, సార్థకమై" అను విశేషణములు సామ్యమునకు ప్రయుక్తములు. వాని గమనింతము.

సామ్యము=పోలిక; అది, "వలె, పోలె" మొదలగు సామ్యవాచక పదములచేతను, "ఈడు, జోడు" మొదలగు ధర్మివాచక పదములచే నీ పదంతరితముగను వాచ్యముగు మన్నది. దీనినే క్రమముగి "శ్రౌతి, ఆర్థి" అని

నుడివిరి. ఇట్టి సామ్యమును "పదశ్లిష్టము గాక సార్థము," అను పదములచే విశేషించుట యసంగతము.

శ్లేషగలది సాధారణ ధర్మము గాని సామ్యముగాదు. "చంద్రబింబము వలె ప్రోలు సకలకలము." అనుచో చంద్రబింబము సమస్తమైన కలలు గలది. ప్రోలు కలకల సహితము. రెండింటికిని అనుగతైక ధర్మములేదు. సకలకలత్వమను శబ్దమే సాధారణ ధర్మము. అది శ్లిష్టము. 'వలె' సామ్యవాచకము. అందు శ్లేష లేదు. కనుక "పదశ్లిష్ట మాత్రముగాక సార్థము" అను సామ్య విశేషణములు నిరర్థకములు.

అందుకే రంగాచార్యులు "గుణక్రియా ధర్మములతో నేదే నొకదానితో పోలిక." అని అనువదించిరి. వాస్తవమునకు శ్లేషవల్ల నేర్పడిన రెండర్థములకూ అభేద మాపాదించుటచేత ఏక సాధారణ ధర్మ మిందునూ ఒనగూడుచున్నది. "అనుగత సాధారణ ధర్మమున్ననే ఉపమ" అను నియమములేదు.

తరుణారుణ రాగము ని
ర్ఝరధారల నొరపునొలయు శైలేంద్రముతో
సరిపోలు రంజనాంచితు
డురమున ప్రాలంబహారు డుర్వీభుజుడున్.

ఇందు, రంజనము=రక్తచందనము; తరుణారుణ రాగము=బాలసూర్యాతపము; ప్రాలంబ హారము=బుజువుగ వ్రేలాడు ముక్తాహారము; నిర్ఝరధార=సెలయేటిధార; పై ఉపమానోపమేయ విశేషణములు బింబప్రతిబింబ భావాపన్నములై సాధారణ ధర్మములుగ గైకొనఁబడినవి. కనుక, "అనుగత సాధారణ ధర్మమే ఉపమా ప్రయోజకము." అను నియమములేదు.

అదీ గాక, "శబ్దసామ్య మున్నప్పుడు ఉపమ కారాద"ను శాస్త్ర బహిష్కారము ఏమున్నది?

సంతోషకరు డౌట చంద్రుడైన విధాన,
తాపకరుడౌటచే తపనుడైన విధాన,
అన్వర్థనాముడై యలరారె భూజనుల
రంజించుటనుజేసి రాజగుచు నారేడు.

ఇచ్చట "అన్వర్థనామము" అను శబ్దమే సాధారణ ధర్మమగుచున్నది. కాన శబ్దసామ్యమున్ననూ ఉపమకు క్షతిలేదు. అందువల్ల శ్లేషవ్యావృత్తికై పై విశేషణ విన్యాసము వృథాయాసము.

మరి, "ఇచ్చటగూడ శ్లేష గాకపోయిన, శ్లేషకు వేరులక్ష్యము లేదు. నిరవకాశమైన శ్లేష 'చంద్రబింబము వలె ప్రోలు సకల కలము' అనుచో నుపమాబాధకమై, తాన సిద్ధమగుచున్నది. కనుక ఇట నుపమా ప్రతిపాదకమైన శ్లేషాలంకారమే" అంటేని, శ్లేషకు ప్రత్యేక లక్ష్యము లేకేమి?

"భువన ప్రసిద్ధమౌ పుష్కలావర్తక
పుణ్యవంశంబునఁ బుట్టు వంది,
విష్టప త్రయమేలు విబుధాధి నాథుని
యాప్తవర్గమున నాయకతఁ గాంచి,
యవ్యాజకరుణ లోకాళి కెల్లను జీవ
నమ్మిచ్చు నెఱదాతనాఁ దనర్చి,
సంతత సన్మార్గ చారుశ్రీ కులము పె
ద్దలలోన నింత పెత్తనముఁ గాంచి,
యొసఁగు ఘనుడ వటంచు నిన్నెఱిగి యిట్లు
ప్రీతిమెయి నాశ్రయించితి; విధివశమున
దూరబంధుండనైన నాతీరు కొంత
వినుతు; నాయెడ కరుణింపవే మహాత్మ!"

అను దీపాల పిచ్చయ్యశాస్త్రిగారి మేఘదూత పద్యమున "జీవన, సన్మార్గ, ఘన" పదములకు శ్లేష. అది వేరు అలంకారములకు నుపపాదకముగాదు. అటులనే,

"ఇంతులనేచు పాతకమ
దింతట సంతతఁ బోదు పాంథలో
కాంతక! నిన్ను ఘోరతమమై
ఘనమై యజహత్కళంకమై
వంతలుపెట్టి యారు పది వ్ర
క్కలు సేయక; పూర్వపక్షపున్
గంతులకేమి; చూచెదవుగా
తుది నీ బహులార్తిఖేదముల్."

అను వసుచరిత్రమునందు, విరహిణి యగు గిరిక తన్ను పీడించు చంద్రుని బాధ సైరింపలేక, యేమిసేయను దోచక శాపనార్థముల నాతనిపై గుమ్మరించుచున్నది. "విరహిజనులకు, అందునను చేతగాని యబలలకు కావించిన కలుషము ఘోరతమమై=అత్యంత భయంకరమై, రాహువై; ఘనమై=దట్టమై, మేఘమై; అజహత్కళంకమై = వీడరాని, లోకాపవాదమై, మచ్చయై; బాధించును. పదునారు ముక్కలు సేయక వదలదు. పూర్వపక్షపు=ఈ తొలుతటి

శుక్లపక్షమండలి ; గంతులకేమి=మిడిసిపాటు కేమి, అభివృద్ధికేమిలే? బహుల=అధికమైన, కృష్ణపక్షమండలి; అర్తిభేదముల్=కష్టపాటు, ఏ తత్పాప ఫలితము అనుభవించెదవులే.'' అని తిట్టిపోయుచున్నది.

ఇందు పైపదములు అనేకార్థ ప్రతిపాదకములుకాన శ్లేష కేకచ్ఛత్రాధిపత్యము. ''పాతకమనే రాహువు, రాహువువంటి పాతకము.'' అని ఉపమేయోపమాన భావములేదు. కాన ఉపమా రూపకాదుల కిందు నవకాశములేదు.

''ఆ పట్టణమే లెడు పృథి
వీపాలుడు భృకుటి మాత్ర విముఖిత సమదా
టోపారి పంక్తిరఘు డు
ద్దీపించు నుదారరీతి ధృతరాష్ట్రి డన౯.''

అను రాఘవపాండవీయ పద్యమున రెండర్థములూ ప్రకృతములు. ఇత్యాదులు శ్లేషకు వివిక్తోదాహృతులు. నిజమునకు వివిక్త విషయమవసర మనుట వాగాయిత్యము. స్వప్రవృత్తి నిమిత్తమును పురస్కరించుకొని ఆయా యలంకృతులు నిస్సహాయముగనో, సంశ్లిష్ట సంకరములుగనో కావ్యశోభాకరము లగుచుండును. అన్ని యలంకృతులందునూ అంతో యింతో అతిశయోక్తి సంబంధ ముండకపోదు. ఎందునేది చమత్కారజనకమో తత్ప్రాధాన్యక నిర్దేశము. అందుకు సహృదయ హృదయమే ప్రమాణము.

''నీ మొగంబున కోడిన నీరజాత
మధిక మగులజ్జ నీరములందు మునిగె:
చందురుడు నోడి వెలవెల గ్రందుకొనఁగ
మొయిలుచాటున నల్లదె మునిగె, కలికి!''

''ఇందు 'చంద్రుడు మేఘములలో మునిగె ననియు, పద్మములు నీటియందు మునిగె' ననియు వర్ణింపఁబడినది. 'మునుగుట అను శబ్దము, మునుగుట' యను అర్థమును ఆవృత్తమగుటచే ఇది యుభయావృత్తి దీపకము.'' అని కువలయానంద సారమున శ్రీ బులుసు వేంకటరమణయ్యగారు.

నీర నీరదములయందు కమలచంద్రులు మునుగుటకు లజ్జ కవికల్పిత హేతువేగాని స్వతసిద్ధముగాదు. ఆహేతువును హేతువుగ చెప్పినందున గమ్యహేతూత్ప్రేక్ష. అయిననూ ప్రవృత్తి నిమిత్తభేదమును బట్టి ఆవృత్తి దీపకమున కుదాహరించిరి.

దీనినే, ''మొయిలు చాటున నల్లదె మునిగె నట్లు.'' అని కడపట కొంత మార్చిన, పూర్వపు మునుగుధాతువునకు కేవలము ప్రత్యయము మార్పేగాని పూర్వపు టన్వయమునకు అర్థమునకు ఏలాటి భంగములేదు. ఐననూ అది ఉపమాలంకృతిగ కీర్తింపఁబడును.

''వర్ణ్యావర్ణ్యములకు పోల్కి గదా ఉపమాలంకారము. ఇందు రెండునూ అవర్ణ్యములే. ఉపమ యెట్లగును?'' అనుటకు సమాధానము పైన వివరింతుము.

''సకలకల'' మన్నప్పుడు శ్లేష ఉపమా ప్రతిపాదకమునూ గాదు. పైగా ఉపమయే శ్లేష ప్రతిపాదకము. పురవర్ణనమున పురము సకలకల మన్నప్పుడు, ''చంద్రబింబమువలె'' అని పోలిక కూర్చకున్న శ్లేషకు నిదానమగు రెండవ యర్థమునకు నవకాశమే కలెడిదిగాదు.

కనుక, ''శ్లేషంబువలె పదశ్లిష్ట మాత్రము గాక.'' అనుటయు నిరర్థకము.

ఇక, ''రూపకాదులక్రియ వ్యంగ్యంబుగాక సామ్యము వాచ్య మగునేని,'' అనునది తడవుదము.

''పొగరు పడెద వేల మృగలాంఛనా మూఢ!
సాటిలేని కాంతి మేటినంచు?
ఎవడు వెదకి వచ్చె నీ చతురంబోధి
మండితమును భూమిమండలమును.''

అనుచో వ్యంగ్యమగు నుపమ ''మూఢ'' పదముచేత చంద్ర విషయకముగా ధ్వనించు వక్తృగతమగు ననూయకు నుపస్కారమై అలంకారమగుచున్నది. ఇందు పోల్కి వాచ్యముగాదు. కాన లక్షణ మవ్యాప్తము.

ఇక ''ప్రతీపమట్లు తలఁప క్రమవిపర్యాస సహితంబు గాకయున్న'' అనునది గమనింతము. ప్రతీపమునందు సామ్యము క్రమవిపర్యాస సహితము. ఉపమయం దట్లుకూడదు- అని వక్తృవివక్ష. ప్రతీప వ్యావృత్తికై పైవిశేషణము ఔపమ్యమునకు వాడుట అరుచిరము.

ఇతని ప్రతీప లక్షణము:—

''ఉపమేయముచాలును ధగ
నుపమానంబేల? యనగ నొనరుప్రతీపంబు.''

''ఉపమానముయొక్కపని ఉపమేయమే చేయుచుండ ఉపమానమేల? అని వర్ణింపఁబడినచో ప్రతీపము.'' అని శ్రీసన్నిధానము సూర్యనారాయణ శాస్త్రుల వివరణ.

"అతనికీర్తి ప్రతాపంబు లవనిఁగలుగ
నేల నివి యని మదిలోన నెపుడు దలఁచు,
నపుడ పరివేష నెపమున నబ్జసూర్య
మండలముల విధాత్రుండు కుండలించు."

శృంగార నైషధమున, "నలునికీర్తి ప్రతాపములు రాణించుచుండ చంద్రసూర్యులతో నిమిత్తములేదు." అని వర్ణితము. ఇది వైలక్షణము నకు లక్ష్యమగుచున్నది. ఇందు సామ్యము వాచ్యముగ లేదు. అందువల్లనే అతని లక్షణము మేరకు నిం గుపమ లేదు. "వంగ్యముగ సామ్యమున్న" దంటే సామ్యము క్రమ విపర్యాస రహితమనుటలో నర్థ మేమి?

అతని స్వోదాహరణము చూతము.

"సత్పథక్రమ కళా చాతురి నొందదో
కమలాకరామోదకరము గాదొ
వివిధ చక్రానంద విభవం బొనర్పదో
సతతంబు నుదయ సంగతము గాదొ
ఇలమహాగ్రహరాజ జృంభణ బలమదో
యమిత దోషోన్మేషహరము గాదొ
మహితగాంగేయ ధామస్ఫూర్తిఁ జెలఁగదో
యచ్యుతోగ్రాకారహారి గాదొ
నీ ప్రతాపంబు దనవోలె నఖిలతమము
నడపఁగాలేదొ తానేల నరుగుదెంచెఁ
గుంటిసారథితో నల్ల కుముదవైరి
నరనుతాటోప! యోబయనరస భూప!"

పైయుదాహరణమున కుముదవైరివలె రాజు ప్రతాపము నాయా కార్యములఁ జేయుచున్నది. కాన అతడేల? అని యనుటలో అతని లక్షణానుసారము ప్రతీపము అగుచున్నది. కాని నైషధ పద్యమునకును దీనికిని కొంత భేదమున్నది. "నీ ప్రతాపంబు తనవలె నిఖిలతమము నడపగా లేదొకొ?" అని సామ్యవాచకము, ఉపమానోపమేయములు, "తమమునడచుట," అను సాధారణ ధర్మము అను ఉపమాసామగ్రి సంపూర్ణముగనున్నది. సీసపాదములందును "నీప్రతాపంబు తనవలె సత్పథక్రమకళాచాతురి నొందదో," అని యన్వయించుటచేత ఉపమా సామగ్రి సమగ్రము. ఐననూ ఎత్తుగీత రెండవ పాదము నర్థమునుండియే ప్రతీపము పొడగట్టుచున్నది. అంతకు పూర్వపు పద్యభాగమున ఉపమయే ప్రతీపమున కుపపాదకముగ నిండుకొని యున్నది. అందు సామ్యము వాచ్యమైననూ ఎట్టి వ్యతిక్రమమునూ లేదు.

"క్రమ విపర్యాససహితంబుగాక యున్న" అనుటకు మూలము, "సామ్య మస్యేన వర్ణ్యస్య" అని.

"అప్రకృతముతో ప్రకృత వస్తువునకు పోలిక" అను విశేషణమువల్ల ప్రతీపాలంకారము వ్యావర్తింపఁబడుచున్నది.

ఎంతవెఱ్ఱి దీలోక మదేమిసేయు?
ఎవనికని సెప్పఁ? జెలియరో! యిట్టులటవె?
ఇస్సి! కనకాచలం బుపమింపఁ బడెడి
వీరరుద్రునితో నిట్టి వింతలున్నె?

"ఇట నప్రకృత మగు మేరువు ప్రకృతమగు ప్రతాపరుద్రునితో పోల్చఁబడినది. ప్రతీపాలంకారమూ, ఉపమాలంకారముగాదు." అని రంగాచార్యులు.

"ఇట్లు ప్రకృతాప్రకృతములకు ప్రసిద్ధమగు ఉపమేయోపమాత్వ వ్యత్యయమే ప్రతీపము." అని కావ్యాలంకార సంగ్రహకారుని భావన. కాని తదనుగుణముగ లక్షణ నిర్వచనము లేదు.

ఉండనీ, "అన్యముతో=అప్రకృతముతో సామ్యము" అనునదెంత మాత్రము సమంజసము?

"తన భవ్యధామంబు తనభవ్యధామంబు
కరణి మిత్రోన్మేష కరముగాగ
తన ధర్మగుణములు తనధర్మగుణముల
ట్లతులిత శ్రుతిమార్గ గతులనెసగ
తన మహాహవ దీక్ష తనమహాహవ దీక్ష
పగిది నానావనీపకులఁ బెంపఁ
తన యంబకంబులు తన యంబకములట్ల
పరభీరు విముఖత పరిఢవిల్లఁ
బరఁగుఁ గరినాద్రి జడలుఠజ్జరఠ కమఠ
కూట కిటి గూఢచరణ దిక్కోటికరటి
కుటిలతాసహ భూసౌఖ్యఘటన భూరి
భుజబల విహారి యార్వీటి బుక్కశౌరి"

అను వసుచరిత్ర పద్యమునందు బుక్కశౌరి గుణ గణము వర్ణితము. అతని భద్రమైన గృహము అతని ప్రశస్తతేజము వలె, మిత్రోన్మేషకరము=బంధుజనానందకరము, సూర్య వికాస సంధాయకము ఇత్యాది. ఇందు రెండు విధములగు భవ్యధామములు ప్రకృతములే గాని ఒక్కటియు నన్యముగాదు. కనుక అన్యము అప్రకృతము అనుటవల్ల లక్షణ మవ్యాప్తము.

(సశేషము)

మిశ్రలక్షణ గ్రంథములు

శ్రీ బులుసు వేంకటరమణయ్యగారు

ఆంధ్రవాఙ్మయమున నలంకారశాస్త్రమునకు ప్రత్యేకతకలుగుటకుఁ బూర్వము, తరువాతఁగూడ మిశ్రలక్షణగ్రంథములు—అనగా ఛందో, వ్యాకరణాలంకార విషయ ప్రతిపాదకములు-వెలువడిన ట్లిదివఱలోఁ జెప్పఁబడినది. ఆ గ్రంథములనుగూర్చి యిచట సంగ్రహముగ వివరింపఁబడును.

లక్షణములను సంకీర్ణముగ వివరించుపద్ధతి తొలుతనుండియు నున్నది. చింతామణియందు సందర్భానుసారముగ చందో విషయము లత్యల్పముగ వివరింపఁబడుటచే అది మిశ్రలక్షణగ్రంథము కాఁజాలదు. ఆరీతినే తద్వ్యాఖ్యానములగు బాలసరస్వతీయము, అహోబలపండితీయము కూడ మిశ్రలక్షణములలోఁ జేరవు. కావ్యాలంకారచూడామణిలో ప్రధానమైనది అలంకారశాస్త్రవిషయము కావున, అదియు మిశ్రగ్రంథము కాఁజాలదు.

కవిజనాశ్రయము

మిశ్రలక్షణ గ్రంథములలో మొదటిది రేచనకవికృతమగు కవిజనాశ్రయము. దీనికి 'భీమనఛందస్సు' అనువాడుక కలదు.[1] కాని దీనిని రచించినది భీమకవి కాఁడనియు రేచనయనియు కవిచరిత్రకారులలో చాలమంది యంగీకరించియున్నారు.

కవిజనాశ్రయము ప్రాచీన చ్ఛందోగ్రంథములలో మొదటిది. కుమారసంభవకర్తయగు నన్నిచోడ మహాకవి దీనిం జూచినట్లు తెలియుచున్నది. ఈ కవిజనాశ్రయము కన్నడమున నాగవర్మ రచించిన ఛందోంబుధి ననుసరించినట్లు తెలియుచున్నది. నాగవర్మ క్రీ. శ. 990 ప్రాంతమువాఁడు.

కవిజనాశ్రయములోని 'అమరఁగ వేల్పులచే' అను పద్యమును మడికి-సింగన తన 'సకలనీతి సమ్మతము'లో నుదాహరించియున్నాఁడు. సింగన 1400 ప్రాంతపువాఁడు. దీనింబట్టి చూచినను రేచన 13వ శతాబ్ది వెనుకవాఁడు.

కవిజనాశ్రయము ఛందోవిషయ ప్రతిపాదకమగు గ్రంథము. అలంకారశాస్త్రమునకుఁ జేరిన 'కావ్యప్రయోజనములు, కావ్యభేదములు, కావ్యదోషములు నిందు వివరింపఁబడినవి. పయి విషయములు కావ్యాదర్శము నుండి గ్రహింపఁబడినట్లు తోఁచుచున్నది. రేచన పయివాని మూలముం గూర్చి ప్రస్తావింపలేదు; కాని దశదోషములను వివరించునెడ తాను 'మునిమతము' ననుసరించినట్లు చెప్పియున్నాడు.[2] ముని యనఁగా భరతమునియే యనుట ప్రసిద్ధము. కాని దోషముల పేరులను, లక్షణములను బట్టి చూచినచో నాట్యశాస్త్రదోషములకు కవిజనాశ్రయదోషములకుఁ జాలభేదము కన్పించుచున్నది. మఱియు నిందలి దోష, లక్షణములు దండికావ్యాదర్శమునకు సరిపడుచున్నవి.[3] మఱియుఁ గావ్యాదర్శమునందువలె నిందును

---

1. కవిజనాశ్రయము భీమనకృతమనియే అభిప్రాయపడి, ఆంధ్ర సాహిత్యపరిషత్తువారా రీతినే రెండు సార్లు ముద్రించియున్నారు.

2. క. అని యిట్లు దశవిధములగు, ముని మతమునఁ గావ్యదోషములు; వాని నెఱుం
గనివాఁ డెప్పాట నెఱుం గునుదాత్తకృతి ప్రసంగ గుణ దోషములన్.
[దోషాధికారము. ప. 3]

3. గూఢార్థ మర్థాన్తర మర్థహీనం భిన్నార్థ మేకార్థ మభిద్రుతార్థమ్,
న్యాయాదపేతం విషమం విసంధి శబ్దచ్యుతంవై దశ కావ్య దోషాః. [నాట్య. 16]

క. రూపిత పునరుక్తి వ్యర్థాపార్థ విసంధి సంశయ చ్ఛందోభం
గాపక్రమ యతిభంగ విరూపోక్త్యపశబ్దములు విరోధము కృతులన్. [2]

అపార్థం వ్యర్థమేకార్థం ససంశయ మపక్రమమ్
శబ్దహీనం యతిభ్రష్టం భిన్నవృత్తం విసంధికమ్
దేశ కాల కలాలోకన్యాయాగమ విరోధి చ. [కావ్యాదర్శః 3 ఆ.]

'వ్యర్థము' మొదలగు దోషములు కొన్ని కొండొకయెడ గుణములు కావచ్చునని చెప్పఁబడినది. ఈవిషయము నాట్యశాస్త్రమునఁ గానరాదు. రేచన భరత నాట్యశాస్త్రమును చూడకపోవుటనో, తన్నామ ప్రతిపాదనమునఁ దన గ్రంథమునకు గౌరవము కలుగునని తలంచుటచేతనో, కావ్యాదర్శనామమును తెల్పుట కిష్టబడనందుననో 'ముని'ని పేర్కొనెనని చెప్పవలెను.

కవిజనాశ్రయమును ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తువారు రెండుపర్యాయము లచ్చొత్తించినారు. అది పరిషదధ్యక్షులగు శ్రీ జయంతి రామయ్యపంతులుగారి విపులపీఠికతో వెలువడినది. ఇందుఁ దొమ్మిదధికారములు కలవు. మొదటిదగు సంజ్ఞాధికారమున గురులఘు వివేకము, గణనిర్ణయము, వడిప్రాసముల నిర్ణయము కలవు. రెండవదగు వియతిచ్ఛందో అధికారమునఁ గ్రమమున 26 ఛందములు, యతిలేని వృత్తములు, ఆ వృత్తముల లక్షణములు సూక్ష్మముగ వివరింపఁబడినవి. మూఁడవదగు యతిచ్ఛందోధికారమున యతి నిలుపఁదగిన వృత్తములు వివరింపబడినవి. నాల్గవదగు ఉద్ధరమాలావృత్తాధికారమున లయగ్రాహి, లయవిభాతి, త్రిభంగి, లయహారి, దండకలక్షణములు కలవు. ఐదవదగు అర్ధసమవృత్తాధికారమున నారీప్లుత, రతిప్రియాది వృత్తములు వివరింపఁబడినవి. ఆరవయధికారమున విషమవృత్తముల వివరణకలదు. ఏడవదగు జాత్యధికారమున కందము, ఆర్య, గీతిభేదములు, సీసము, ఉత్సాహ, తరువోజ, గీదియలు, అక్కఱలు, ద్విపద, త్రిపద, చౌపద, షట్పదములు వివరింపఁబడినవి. ఎనిమిదవ యధికారమున ఛందశ్శాస్త్రీయ షట్ప్రత్యయములు, తొమ్మిదవ యధికారమున దోషములు తెలుపఁబడినవి.

ఇందలి దోషాధికారము ఛందశ్శాస్త్రమునకు సంబంధించినది కానందునను, దీనిని ప్రక్షిప్తమనుటకుఁ దగిన యితరకారణములు కానరానందునను, గ్రంథభాగముననే గ్రహింపఁబడినదని ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తువారు అధస్సూచికయందు వ్రాసియున్నారు. [కవిజ-పుట. 79.] దీనింబట్టి పయివిషయము ఛందస్సంబంధ కానందునఁ బ్రక్షిప్తమనుట యుక్తమని పరిశోధకుల యాశయమైనట్లు తేలుచున్నది. కాని యాంధ్రమున ఛందోవ్యాకరణాలంకారముల సాంకర్యము తొలుతనుండియు నున్నదియే యగుటచే నిది ప్రక్షిప్తమనుకొన వీలుకాదు. ఇది ప్రక్షిప్తమన్నచోఁ దక్కిన గ్రంథములలోఁ గల విషయాంతరములును ప్రక్షిప్తములే కావలసివచ్చును.

ఈ దోసాధికారమునకు మూలము సంస్కృతమగుటచే నందున్న దోషములే యిందును వివరింపఁబడినవి; కాని యాంధ్రవాఙ్మయమున కుపయుక్తమగు రీతిని దగిన దోషములు వివరింపఁబడలేదు. సంస్కృతమునందువలె నిందును ఛందో, యతిభంగములే దోషములని చెప్పఁబడినవి; ప్రాసభంగము విడువఁబడినది.

దోషములపేర్లు అధికారపు 2 వ పద్యమునఁ గలవు. పరిషత్తువారి పత్రికలో లక్షణోదాహరణములు మాత్రము క్రమముతప్పినవి. వరుసగ పునరుక్త, వ్యర్థా, పక్రమ, యతిభంగ, విరూపోక్త్యపశబ్దా, పార్థ, విసంధి, సంశయ, ఛందోభంగ, విరోధముల లక్షణోదాహరణము లీయధికారమున నున్నవి; కాని 2 పద్యమునఁ జెప్పఁబడిన క్రమము ననుసరించిలేవు. అన్ని ప్రతులలోను పయిరీతినే యున్నదఁట! కాని, నూతనముగ (1950 లో) వెలువడిన వావిళ్ళవారి ముద్రణమున మాత్రము సక్రమముగనే యున్నది.

ఛందోదర్పణము

దీని కనంతుని ఛందస్సను నామాంతరము కలదు. 'రసాభరణము'ను వ్రాసిన అనంతామాత్యుఁడు దీనికిఁ గర్త. ఇతనిం గూర్చి 'అనంతామాత్యుఁడు' అను శీర్షిక క్రిందలి గ్రంథమున విపులముగ విమర్శింపఁబడినది.

ఛందోదర్పణమును 'చెన్నపురి' లోని వావిళ్ల వారు 1921 వ సం. న ముద్రించి ప్రకటించిరి. దీనికి ఛందస్సునఁ గృషిచేసిన డాక్టర్ గిడుగు వేంకట సీతాపతి పంతులుగారు విపులమగు పీఠికను వ్రాసియున్నారు. దీని ద్వితీయ ముద్రణము 1947 లో శ్రీ నిడుదవోలు వేంకటరావు గారి పీఠికతోఁ గూడ వెలువడినది.

ఇది నాలుగాశ్వాసముల గ్రంథము. ప్రథమాశ్వాసమున దైవస్తుతికిఁ దర్వాత సంజ్ఞా, యతి, ప్రాస ప్రకరణములు ; ద్వితీయాశ్వాసమున గద్య లక్షణము, వృత్తములు ; తృతీయా

శ్వాసమునజాతులు, షట్ప్రత్యయములు వివరింపబడినవి. చతుర్థాశ్వాసమునం దలంకార శాస్త్ర సంబద్ధనుగు దోషవిచారము, దానికవ్వల వ్యాకరణ సంబద్ధములగు సంధి, సమాస వివరణము కలవు.

ఛందోదర్పణమునకు మూలము కవిజనాశ్రయమని తోఁచుచున్నది. అందుఁ జర్చింపఁబడిన పదిదోషములే యిందును కలవు. అందులేని ప్రాసభంగ దోషమిందును లేదు. కవిజనాశ్రయమున విషయ వివరణము సుస్పష్టముగ లేదు; ఇందుఁ జాల సరళముగ నున్నది.

అప్పకవీయము

కాకునూరి అప్పకవి దీనికిఁ గర్త. అప్పకవియే తన చరిత్రమును గూర్చి పయిగ్రంథమున విపులముగఁ జెప్పి యున్నాఁడు. కాకునూరి వంశపు పూర్వ పురుషుఁడు తమ్మన్న. అతని కుమారుఁడు సోమయ్య. అతనికి గంగమాంబ యందు రంగప్ప కలిగెను. రంగప్ప కుమారులలో మూఁడవ వాఁడగు పెద సోమయ్యకు కృష్ణమ్మ యందు ముగ్వురు పుత్రులు కలిగిరి. అందు జ్యేష్ఠుఁడగు వెంగన్నకు వేనమ్మ యందు అప్పకవి జన్మించెను. వీరిది భారద్వాజ గోత్రము.

అప్పకవి వంశపు పూర్వుఁడు సోమయ్య వేదశాస్త్ర పురాణాది వాదములను, 'కాకునూతింటిఁ జేసిన కారణమునఁ 'గాకునూతింటి వారని ఘనతఁ గాంచె'నని యీ గ్రంథమునఁ బీఠిక యందలి 72 వ పద్యమునుబట్టి తెలియుచున్నది. కాని దాని తరువాతిపద్యమునందేపయి బిరుదము సంపాదించిన సోమయ్య (అప్పకవి తాతకుఁ దాత) చరికొండ సీమలో 'కాకునూ' రను సర్వాగ్రహారమును సంపాదించెనని చెప్పబడినది. సోమయ్య తండ్రి కాకునూరి తమ్మన్న యనియు నీ గ్రంథమున నుండుటచేఁ గాకునూరనునది గ్రామమును బట్టి వచ్చిన యింటిపేరే గాని పౌరుషనామము కాదని స్పష్టపడుచున్నది. పూర్వముండిన పేరునకే తరువాతివారు తమ వంశ గౌరవ ప్రకటన కొఱకు వ్యుత్పత్త్యర్థమును విచిత్రముగఁ గల్పించి యుండవచ్చును.

సోమయ్య 'అభినవచూతవద్గ్రామము'లో నుండిన ట్లప్పకవీయమునఁ గలదు. ఆ గ్రామము 'క్రొత్త మామిడి పల్లె' అయియుండవచ్చును. అప్పకవి కామెపల్లిలో నుండఁగా నతనికి స్వప్నము కలిగినట్లు, దానిని మాతృబంధువులు వినినట్లు గ్రంథమును గలదు. శ్రీ కొమర్రాజు లక్ష్మణరావు పంతులుగా రూహించిన ట్లప్పకవి మేనమామల యింటిలోనే పెరిగి విద్యావంతుఁ డయ్యెనని లోకవార్త వచ్చుచుండుటచే, మేనమామలఁ బట్టియే కవి సకుటుంబముగఁ గామెపల్లిలో నుండెనని యూహింపవచ్చును. అప్పకవి కాలము నాఁటికి కామెపల్లి కొండవీటికిఁ బడమటను, శ్రీ శైలమున కీశాన్యదిశను గల తంగెటి సీమలో నుండినదని పీఠికలోని 73 వ పద్యమును బట్టి తెలియుచున్నది. కామెపల్లి యిప్పుడు గుంటూరు జిల్లాలోని పల్నాడు తాలూకాలో నున్నదని శ్రీ లక్ష్మణరావు పంతులు గారి యభిప్రాయము. అప్పకవి పేర్కొనిన కామెపల్లి యిప్పుడు లేదని శ్రీ అక్కిరాజు ఉమాకాన్తము గారి యాశయము.

అప్పకవిది పండిత వంశము. అతని తాతకుఁ దాతయగు సోమయ్య కాశిలో బ్రహ్మేంద్రుల వద్ద శాస్త్రముల నభ్యసించెను. తాతయగు పెదసోమయ్య క్రతువు లొనర్చెను. తండ్రి వెంగన తనపాండిత్య విశేషముచే 'మారటబ్రహ్మ' యని పేరు పొందెను. అప్పకవి చాల మంది గురువుల వల్లఁ జాల విద్యలను సంపాదించెను. ఇతనికి మూర్తి సర్వన్న సస్వరముగ వేదము చెప్పెను; కాండూరి గిరిదేశికులు శబ్దశాస్త్రము నుపదేశించిరి; సూరభట్టు సిద్ధాంతముఁ దెల్పెను; మంచికంటి ఓబకవి లక్షణము చెప్పెను; కోలచలమల్ల శింగనార్యుఁడు స్మార్త ధర్మములఁ దెల్పెను; ఆగమములను రాజయోగి గఱపెను. అప్పకవీయమును రచించు నప్పటికే కవి శ్రీ శైలమున 'భోగివిభూషణు'ని పట్టపుఁ గవీంద్రుడై యుండె నఁట! ఈ భోగివిభూషణుఁడు మల్లికార్జున స్వామియే కాని మానవమాత్రుఁడు కాఁడు. దీనిం బట్టి యప్పకవి కొంతకాలము శ్రీ శైలమున నివసించినట్లు తెలియుచున్నది.

అప్పకవికి, శాలివాహన శకము 1578, మన్మథనామ సంవత్సర శ్రావణ బహుళాష్టమి నాఁడు, [అనఁగా క్రీ. శ. 1659 సం. అగష్టు మూఁడవ తేదీని] కామెపల్లిలో నుండఁగా

గల వచ్చినట్లును, చింతామణికి విపులమగు వ్యాఖ్యానము వ్రాయవలెనని కలలోఁ గన్పించిన శ్రీ మహావిష్ణువు కవికాజ్ఞ యొసఁగినట్లును అప్పకవీయమునఁ గలదు. అప్పకవీయమునకు ముందే కవి యనేకసంస్కృతాంధ్ర గ్రంథములను రచించినట్లు చెప్పికొనెను. కావున నితఁడు పదునేఁడవ శతాబ్దపు ప్రారంభమున జన్మించి యుండవచ్చును. శ్రీ వీరేశలింగము పంతులు గారు తమ కవుల చరిత్రలో 'అప్పకవీయము క్రీ. శ. 1656 మొదలుకొని 1660 వ సం. ప్రారంభమునకు ఇంత వఱకు రచింపఁబడిన'దని వ్రాసినారు. అందుకుఁ దగిన ప్రమాణములు మృగ్యములు.

అప్పకవి సంస్కృతమున 'అపస్తంబ షట్కర్మ నిబంధనమును, కాలబాలార్ణవమునకు శ్లోకరూపమగు సంగ్రహమును రచించెను. ఆంధ్రమున అనంతవ్రత కథ, శ్రీశైల మల్లికార్జునుని మీఁద శ్లేష నిందాస్తుతిగర్భిత సీస పద్యశతకము, కవికల్పక మనులక్షణ గ్రంథము, స్త్రీలకు ధర్మద్విపద, అంబికావాద మనుయక్షగానము కవి రచియించిన గ్రంథాంతరములు. పయి గ్రంథముల యందొక్కటియు నిప్పుడు కానరాదు. అప్పకవి యక్షగానమును రచించుటఁ బట్టియు, నితరులు చర్చింపని యక్షగానముల నితఁడు చతుర్థాశ్వాసమునందు చర్చించుటఁ బట్టియు, కవికి యక్షగానముల యెడ నభిమాన మున్నట్లు ఆకాలమున యక్షగానములయెడ జనసామాన్యమున కాదరమున్నట్లును ఊహింపవచ్చును.

అప్పకవీయము అసమగ్రము; అయిదాశ్వాసముల లక్షణ గ్రంథము. కవి దీని నెనిమి దాశ్వాసముల గ్రంథముగా రచింపఁ దలచి యున్నాఁడు. [1] కాని సమగ్రముగ వ్రాసినట్లు తోఁచదు. అప్పకవి చతుర్థాశ్వాసమున గర్భ కవిత్వమును గూర్చి వ్రాయుచు, [2] 'ఇది భాషాపరిచ్ఛేదమునఁ దెలియ వ్రాసినది; ఇది వర్ణపరిచ్ఛేదములోఁ దెలియఁ జేయఁబడియె; ఇది ప్రాస పరిచ్ఛేదములోఁ దెలుపఁబడియె; ఇది యీ పరిచ్ఛేదమునఁ దెలిపెదము; ఇది సంధి పరిచ్ఛేదములోఁ దెలిపెదము' అని ఆయా ఆశ్వాసాంత పద్యములం గూర్చి తెలియఁ జేయుచు, తత్సమ, దేశ్య, క్రియా పరిచ్ఛేదముల తుదను జెప్పవలసిన పద్యములం గూర్చి చెప్పక పోవుటచే జతుర్థాశ్వాసము వ్రాయుసరికిఁ గవికిఁ బంచమాశ్వాసము వ్రాయు నాలోచనమే కాని తక్కిన మూఁడా శ్వాసములను వ్రాయు నాలోచన మున్నట్లు కన్పింపదు. ఈ విషయము కవి ప్రతిజ్ఞకుఁ గొంత విరుద్ధముగాఁ గన్పించుచున్నది. గ్రంథము పూర్తి కాకపూర్వమే కవి కవసానదశ ప్రాప్తించి యుండవచ్చునని చాల మంది తలంపు.

"నన్నయభట్టుచే రచింపఁబడిన, యెనుబది రెండార్యల పరిమితిగల చింతామణి ననూయచే భీమకవి గోదావరిలోఁ గలిపెనని, అంతకుఁ బూర్వమే దానిని రాజనరేంద్రుని కొమరుఁడగు సారంగధరుఁడు వల్లించి, సిద్ధుఁడై కొన్నివందల యేండ్లు జీవించి క్రీ. శ. 1608 (కీలక సం॥) న బాలసరస్వతికిఁ డీకవ్రాయ నొసఁగెనని, తత్సాహాయ్యమున నాంధ్రమున దానికి విపులమగు వివృతి వ్రాయవలెనని యప్పకవికిఁ గలలో దేవుఁడు చెప్పిన ట్లిందుఁ గలదు. అప్పకవి పయిదాని కచ్చెరువందుచుండగా మతంగపర్వత ప్రాంతమునుండి విప్రుఁ డొకఁడు వచ్చి బాలసరస్వతీయముతోఁ గూడిన చింతామణి నాతని కిచ్చెనఁట!" పయికథను నమ్ముటకు వీలులేక పోయినను, కవి యీ గ్రంథరచనకుఁ బూర్వము ఆంధ్రశబ్ద చింతామణిని జూచియుండలేదని నిశ్చయించవచ్చును.

అప్పకవి చింతామణి నాధారముగఁ జేసికొని మూలమగు 50 కారికలపయిని 1705 పద్యముల వివరణము వ్రాసెను. మూఁడవ

1. "...ఆంధ్ర వ్యాకరణంబు నందలి సంజ్ఞా-సంధి-తత్సమ-దేశ్య-క్రియా పరిచ్ఛేదంబులయిదునుం దెనుఁగుఁ బలుకుల నేను విస్తరించి భాషా పరిచ్ఛేదంబును, వళిప్రాస పరిచ్ఛేదంబును, పద్య పరిచ్ఛేదంబును, సంధి పరిచ్ఛేదంబును, తత్సమ పరిచ్ఛేదంబును,దేశ్య పరిచ్ఛేదంబును, క్రియా పరిచ్ఛేదంబు ననునామంబుల నభిరామంబులగు నాశ్వాసంబులెనిమిదిగా ...." [పుట. 96.]

2. అప్పకవీయము; చతు—పుటలు-293, 294.

యాశ్వాసమున 'ఆద్యో వళి ర్ద్వితీయో వర్ణః ప్రాసః' అను నొక్క కారిక నాధారముగఁ జేసికొని యతిప్రాస విషయమును విపులముగఁ జెప్పుచు 398 పద్యముల నిచ్చియున్నాఁడు. అప్పకవీయము వ్యాకరణ గ్రంథమగుఁ జింతామణికి వివృతియయ్యు ఛందోవిషయములనే విపులముగ వివరించుచు ఛందోగ్రంథముగనే పేరుపడియున్నది. అలంకార విషయ మిందు గ్రంథాదినే సూక్ష్మముగను, సమగ్రముగను వివరింపఁబడినది. అలంకారాంగమగు బంధ కవిత్వము చతుర్థాశ్వాసమునఁ గొంత వివరింపఁబడినది. కాన సర్వలక్షణ ప్రతిపాదకమగు నీ గ్రంథము చింతామణి కాంధ్రీకృతి యనుట కంటె స్వతంత్రగ్రంథ మనుటయే యుక్తము. తన గ్రంథమునకు గౌరవము కలుగుటకయి కవి దీనిని చింతామణ్యాంధ్రీకరణముగఁ బ్రకటింప సమకట్టియుండును.

'విశ్వశ్రేయః కావ్య' మ్మను మొదటికారికాద్వయమును వివరించు సందర్భమున అప్పకవి యలంకార విషయమును వివరించెను. అందుఁ గావ్యలక్షణము, వృత్తులు, రసము మొదలగు వాని విషయమునఁ బ్రతాపరుద్రీయము యొక్కయు, రీత్యలంకారముపట్ల కావ్యాదర్శముయొక్కయు పోలికలు కన్పించుచున్నవి; కాని యతఁడు పేరుకొనిన యలంకార గ్రంథములలోఁ గావ్యాదర్శము కానరాదు. కావున నప్పకవి పయివిషయములను సంస్కృత గ్రంథములనుండి కాక యాంధ్రమునఁ గల 'సరస భూపాలీయ, కావ్యాలంకార చూడామణుల' నుండియే గ్రహించెనని నిశ్చయింపవలెను.

అప్పకవీయము నిదివఱకనేకులు ముద్రించిరి. అందు శ్రీ వావిళ్ళవారి ప్రతియే మేలయినది. దానికి శ్రీ గిడుగు వేంకటరామమూర్తి పంతులు గారి విలువగల విమర్శనము వన్నె గూర్చుచున్నది. 1951 లో వెలువడిన నూతన ముద్రణ మింకను మేలైనది!

ఇందుఁ బ్రథమాశ్వాసమునఁ గృత్యాద్యనంతరము కావ్య స్వరూప, భేదములు, ముక్తకాదులు, శబ్దార్థలక్షణాలంకార సంగ్రహము, శబ్దార్థ దోషములు, వాక్యలక్షణము, రసవివేకము, రసస్వరూపము, నాయకనిర్ణయము, భాషోత్పత్తి, భాషా భేదములు, ప్రకృతి, వికృతి భేదములు, ఆంధ్రభాషాభేద చతుష్టయము, కవిసమయములు మొదలగునవి చెప్పఁబడినవి. ద్వితీయాశ్వాసమున చింతామణిలోని వర్ణ పరిచ్ఛేద మూలసూత్రముల నాధారముచేసికొని సంగ్రహముగ వర్ణవివేచన మొనర్పఁబడినది. తృతీయాశ్వాసమున యతులు, ప్రాసములు సవిశేషముగ వివరింపఁబడినవి. చతుర్థాశ్వాసమున ఛందఃప్రభావము, ఛందస్సులు, గురులఘు నిర్ణయము, గణలక్షణము, షట్ప్రత్యయములు, వృత్త - జాతి లక్షణములు, బంధలక్షణములు వివరింపఁబడినవి. ఇందలి బంధవివేకముమాత్ర మలంకారశాస్త్రమునకు సంబంధించినది. పంచమాశ్వాసమున వ్యాకరణము వివరింపఁబడినది.

ప్రమాణలక్షణ గ్రంథములలో నప్పకవీయము ప్రధానమయినది. ఛందో విషయము నందే దీని ప్రామాణ్య మెక్కువ. ఇందలి యలంకార విషయములు చూడామణి, కావ్యాలంకార సంగ్రహములనుండి తీసికొనఁబడుటచే వానియందుఁ గల కొలఁది దోసము లిందును కన్పించుచున్నవి. అందు లేనివికూడఁ గొన్ని యిందుఁ గలవు.

1. కావ్యలక్షణముంగూర్చి సంస్కృతాలంకారికుల కభిప్రాయభేదములు కలవు. దోషరహితములు, గుణసహితములు, అలంకార యుక్తములు నగు శబ్దార్థములే కావ్యమని మమ్మట, హేమచంద్ర, వాగ్భట, విద్యాధర, విద్యానాథాదుల మతము. చక్కని యర్థమును ప్రతిపాదించు శబ్దమే కావ్యమని దండి, విశ్వనాథ, జగన్నాథ పండితరాజాదుల మతము. పయి రెండు మతములందును శబ్దార్థములు రెండును ఆవశ్యకములే యనుట స్పష్టము. అప్పకవి మూలమగు 'తదదోషౌ పరికృతౌ చ వాగర్థౌ' అనుచింతామణిసూత్రమునువివరించుచు 'కృతికి నెప్డు శబ్దార్థముల్ రెండు వలయు' నని వ్రాసినాడు. [పుట 15.] ఇది 'శబ్దార్థములు రెండును గలిసి కావ్యమగు' నను మూలము నాశయమును వివరింపఁజాలదు. మఱియుఁ బయిదానింబట్టి యప్పకవి మత మేమో నిర్ణయింప నవకాశమును లేదు. 'కృతి యనంగ శబ్దార్థముల్ రెండు నగును.' అని యుండుటుచితము.

2. కావ్యభేదములను వివరించు సందర్భమున విన్నకోట పెద్దయకవి కావ్యాదర్శము ననుసరించుచుఁ గావ్యము, గద్య-పద్య-మిశ్ర భేదము

లచే ముఱ్వి్విధములని చెప్పియున్నాఁడు. మూర్తి కవి ధ్వని - గుణీభూతవ్యంగ్య - చిత్రములని కావ్యము మూఁడురీతులని ప్రతాపరుద్రీయము ననుసరించినాఁడు. అప్పకవి 'కావ్యము ప్రబంధ మని, చాటుప్రబంధమని రెండు తెఱఁగు'లని యుభయమత విలక్షణముగఁ జెప్పినాఁడు. ప్రబంధము పద్యకావ్యమనియే తెలుఁగునఁ గల వ్యవహారము. గద్యకావ్య మెందుఁ జేర్పఁ బడినదో తెలియకున్నది. [పుట 14.]

3. 'సా వాగ్వ్యా రసవృత్తిః' అను చింతామణి సూత్రమునుబట్టియు, అప్పకవి యొనర్చిన దాని వివరణముఁబట్టియు[1] రసమే కావ్యమున కాత్మయను తన్మతము విశదమగుచున్నది. కాని వేఱొకచోటఁ జూడామణి ననుసరించి 'అఖిల కావ్యములకు నాత్మలు రీతులు' అని చెప్పఁ బడినది. [పుట 15.] ఇచటఁ జూడామణికారుఁ డొనర్చిన పొరపాటే యప్పకవియు నొనరించెను.

4. చూడామణిలో నున్నట్లే యిందును 'ప్రాణముల్ వానికిఁ బ్రాణదశకము' [పుట 15.] అని దశగుణములనే యంగీకరించెను. కొన్నిగుణములు కొన్నిదోషములను బోగొట్టుట కేర్పడినవని చెప్పు సందర్భమునఁ జూడామణి యం దున్నరీతినే మీఁది దశగుణములనే కాక ఉదాత్తత, ఊర్జస్వి-ప్రేయము-యుక్తి-సూక్తి అను క్రొత్తగుణములు చెప్పఁబడినవి. [పుట 17, 18 లు.]

5. చూడామణి ననుసరించి యలంకారములలో జాతినే (స్వభావోక్తినే) ప్రధానాలంకారముగా అప్పకవి చెప్పియున్నాఁడు.[2] కాని యతనికాలమునాఁటికి, ఉపమకుఁగల గౌరవము జాతికి లేకపోయినది. ప్రాచీనాలంకారికులు స్వభావోక్తికిఁ బ్రాముఖ్యము నొసంగిరి; నవీను లుపమనే ఎక్కువ గౌరవించిరి. చూడామణి కాలముననూ ఉపమకే ప్రాముఖ్య మున్నను దండి ననుసరించియే యతఁ డలంకారములను వ్రాయుటచేతఁ బ్రధానముగ స్వభావోక్తినే యంగీకరింపవలసి వచ్చినది. అప్పకవి యొక యెడ జాతికిఁ బ్రాముఖ్యము నొసఁగుచు మఱి యొకచోట ఉపమకుఁ బ్రాధాన్యమును వావిడిచి చెప్పియున్నాఁడు.[3] ఇది పరస్పర విరుద్ధముగఁ దోఁచుచున్నది.

6. అప్పకవి యర్థములను గూర్చి చెప్పుచు 'కడు ముఖ్య, గౌణ, లక్ష్య, ధ్వని, వ్యంగముల్ గణుతింప నర్థలక్షణము లయ్యె' నని వ్రాసెను. [పుట. 16.] ముఖ్యాదు లర్థభేదములుకాని అర్థలక్షణములుకావు. ఆలంకారికు లంగీకరించిన యర్థములు మూఁడు; 1. ముఖ్యములేక వాచ్యము, 2. లక్ష్యము, 3. వ్యంగ్యము, చూడామణియందు 'గౌణము' కూడ అంగీకరింపఁబడినది; న్యాయముగ నది లక్ష్యాభిన్నము. అప్పకవి చూడామణి ననుకరించుటచే నాల్గర్థములనే చెప్పుట యుచితము, కాని యతఁడు క్రొత్తగ 'ధ్వని'నికూడఁ జేర్చినాఁడు. ధ్వని వ్యంగ్యప్రధానమగు కావ్యము; వ్యవహారమున నెచ్చటేని యది వ్యంగ్యపర్యాయముగ వాడుట కలదు. ఆ వాడుకనే కవి గ్రహించినచో ధ్వని, వ్యంగ్యములలో నేదియో యొకటి యున్నఁ జాలును.

ప్రాచీనాంధ్రాలంకారికు లెవ్వరును వ్రేలెత్తి చూపని ప్రాసభంగమును దోషముగఁ జూపుట యిందలి విశేషము.[4]

ఆంధ్రాలంకార గ్రంథము లందు గాని, ఆంధ్రవాఙ్మయ ప్రాచీన భాగములందుఁగాని కానరాని దృశ్యకావ్య విషయము కొంత అప్పకవీయమునఁ గానవచ్చుచున్నది. అప్పకవి యష్ట

1. క. రసమునకు నాశ్రయంబై, యసదృశ మగునెద్ది యది గదా శబ్దము రా
క్షసదమన! రసికు లనఁగా, వసుమతిఁదద్విధ మెఱుంగు వారలు సుమ్మీ!
గీ. తగ రసాశ్రయ వాక్య సంతతులఁ గూర్చి, కావ్యము లొనర్చు వారెపో కవులనంగ
నట్లు కావున నేభాషనైనఁ గవిత పలుకువారికి సాధింప వలయు రసము.

2. సీ. చర్చింపఁ గృతులకు జాతిగుణంబులు ద్రవ్య క్రియలు జీవితంబు లగుట
నవి యేతెఱంగున నమరు నట్లనచెప్ప వరలు జాతియు స్వభావంబు ననఁగ
నది మొదలొక్కని......[అప్పక. పుట. 16]

3. గీ. ఉపమ కల్గిన శయ్యలనొప్పి యున్న నంభ్రమిభవుని కావ్యంబు గ్రాహ్యంబు గాదు;
పాయసంబైన సంస్కార పక్వమైన, కాకజుష్టంబు హవ్యంబు కాని యట్లు. [పు. 14]

4. సమసన భంగంబు ఛందో యతిప్రాస భంగంబులు...[పుట. 17]

విధ భాషలంగూర్చి యొఱుకపఱచు సందర్భమున నాటకములలో ఏయే పాత్రము లేయే భాషను వాడవలెనో నిశ్చయించుచు రెండు పద్యములను చెప్పెను.[1] ఆ నిర్ణయము ననుసరించి నాటకములందు త్తమపాత్రలను సంస్కృతమును, తక్కినవారికి పాత్రభేదముల ననుసరించి ప్రాకృతభేదములను, తెలుఁగువారికాంధ్రమును వాడవలెనని తేలుచున్నది. సంస్కృతనాటకములందు త్తమపాత్రములకు సంస్కృతమును, తక్కినవారికి వివిధములగు ప్రాకృతములును వాడఁబడుచుండెడివి. కాని అప్పకవి చెప్పినట్లు జాతుల నీచతనుబట్టి ప్రాకృతములు నియమింపఁబడిన ట్లగపడదు. ప్రాకృతభేదములు దేశభేదములనుబట్టి యేరుపడినవే గాని జాతులఁబట్టి కలిగినట్లు కన్పింపదు. అప్పకవి వారివారికి నిర్దిష్టములగు భాషలను చెప్పుచు 'తెలుఁగువారి కాంధ్రమును చెప్పవలె' ననితా నాంధ్రుఁడగుటన, లక్షణమాంధ్రమున కగుటను, తెలుఁగునుకూడఁ జొప్పించెను. కాని పయినియమము లాంధ్రమున కేమాత్రము నుపయోగింపవు. సంస్కృతనాటకములలోఆంధ్రుల కాంధ్రము వాడుటయు ననుచితము; ఇఁక తెలుఁగునాటకములలో సంస్కృత, ప్రాకృతములకుఁ బ్రవేశమునునది మృగ్యము! సంస్కృతనాటకములో సంస్కృత, ప్రాకృతములు వాడఁబడిన ట్లాంధ్రనాటకములలో ఆంధ్రమునే వాడవలెనను నియమము ననావశ్యకము.

పయియంశమునుబట్టి అప్పకవి కాలమునఁగాని, అంతకుఁ బూర్వముకాని, తెలుగున దృశ్యకావ్యములు లేవని తేలుచున్నది. ఉండినచోఁ గవి తదనుగుణముగనే నియమము లొనర్చియుండును. నాటక పూర్వరూపములగు వీధినాటకములు, యక్షగానములు మాత్రము ప్రచారమున నుండినవి. అప్పకవికూడఁ గొన్ని యక్షగానములను వ్రాసిన ట్లిదివఱకే తెలుపఁబడినది.

అనుబంధము

ఆంధ్రమునఁ గల యలంకార శాస్త్రగ్రంథములు స్వల్పసంఖ్యాకములే యయినను, తెలుఁగుదేశమున అలంకారశాస్త్రము మంచి వ్యాప్తిలోనే యుండెను. తెలుఁగునాటఁ గల ప్రాచీన విద్వాంసు లందఱును సంస్కృత విద్వాంసులగుటచే, వారిలోఁ జాలమంది అలంకారశాస్త్ర గ్రంథములను సంస్కృతమున రచించియున్నారు. ఇయ్యెడ ముద్రితములు, అముద్రితములు నగు నా సంస్కృత గ్రంథములంగూర్చి తెలుపఁబడును.

1. అప్పరాయ యశశ్చంద్రోదయము.

ముద్రితము. కర్త: శ్రీ ఆణిమిళ్ళ-వేంకట శాస్త్రి. 18వ శతాబ్ది. చంద్రుని కళలవలె నిందు 16 అధ్యాయములు కలవు. వానికి 'కళ' లని పేరు. అలంకారశాస్త్రీయ విషయము లన్నియు నిందు సంగృహీతములు.

2. అభినవ శృంగార రసమంజరి

అముద్రితము. కర్త: తిరుమల బుక్కపట్టణం వేంకటాచార్యులు. నరసింహాచార్యుల పుత్రుడు. 18-వ శతాబ్ది.

3. అలంకార కౌస్తుభము

అముద్రితము. అసమగ్రము. కర్త: శ్రీ తిమ మల బుక్క పట్టణం-వేంకటాచార్యులు. 18-వ శతాబ్ది.

1. గీ. దేవ భూసుర ముని ధరిత్రీశ తంత్ర,
సచివ కంచుకి విట విదూషక విరక్త
వాది యోషి న్నృపామాత్య వనితలకును,
జెప్పఁ దగు సంస్కృతము సుధాసింధు శయన.

సీ. క్షపణక జైనాది కర్మహీనులకును భామాజనులకును బ్రాకృతంబు,
క్షితి వైశ్యశూద్ర ప్రభృతి మధ్యమాధమ జాతులకెల్లను శౌరసేని
ధీవర లుబ్ధకాది వినీచజాతుల మానవులకు నెల్ల మగధ భాష
మొగిఁ బిశాచాసుర ముఖ్యులకెల్లఁ బైశాచికా నామ భాషాద్వయంబు
పతిత చండాల యవనాది పరమ నీచ జాతి నరుల కపభ్రంశ మీ తెలుంగు
సీమ వారికి నాంధ్రంబుఁ జెప్పవలయుఁ గావ్య నాటకముల గోపికా

భుజంగ [27]

4. అలంకార మంజరి

అముద్రితము. కర్త: శ్రీకాకర్లపూడి రామ చంద్రరాజు.

5. అలంకార మకరందము

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ కొల్లూరు—రాజ శేఖరకవి. 19-వ శతాబ్ది.

అలంకార మణిహారము

ముద్రితము. కర్త: శ్రీ కృష్ణబ్రహ్మ తంత్ర పరకాల దేశికులు.

6. అలంకార మీమాంస

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ శాంతలూరి కృష్ణ సూరి.

7. అలంకార ముక్తావళి

కర్త: శ్రీ చావలి-రామశాస్త్రి. 19-వ శతాబ్ది

8. అలంకార ముక్తావళి

ముద్రితము. కర్త: శ్రీ లక్ష్మీధగదీక్షితులు. ఇది సూత్ర, వృత్త్యాత్మకము.

9. అలంకార రాఘవము

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ చెరుకూరి కొండు భట్టు. చెరుకూరి యజ్ఞేశ్వరుఁడని కొందఱి యభిప్రాయము. 16-వ శతాబ్ది.

10. అలంకార శిరోభూషణము

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ కందళయార్యుఁడు. శ్రీ రామానుజాచార్యుల పుత్త్రుఁడు. ఇందు 10 ఉల్లాసములు కలవు. అలంకార శాస్త్రవిషయము లిందు సమగ్రమముగా వివరింపఁబడినవి.

11. అలంకార సంగ్రహము

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ అమృతానందయోగి 13-వ శతాబ్ది.

12. అలంకార సర్వస్వము

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ దేవరకొండ-ఓబలార్యకృష్ణుఁడు.

13. అలంకార సుధానిధి

అముద్రితము కర్త. శ్రీమాధవాచార్యుఁడు. 14-వ శతాబ్ది.

14. అలంకార సుధాసింధువు

కర్త. శ్రీ అణిమిళ్ళ-వేంకటశాస్త్రి. 18-వ శతాబ్ది.

15. అలంకార సూత్రములు

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ కృష్ణశర్మ. అలంకారశాస్త్ర విషయము లిందు సంగ్రహింపఁబడినవి.

16. అలంకార సూర్యోదయము

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ చెరుకూరి కొండు భట్టు. 16-వ శతాబ్ది.

17. అలంకారేందు శేఖరము

అముద్రితము. లక్షణమాలికా వ్యాఖ్య. కర్త: శ్రీ బుక్కపట్టణం శ్రీశైల నరసింహాచార్యులు.

18. ఆమోదము

రసమంజరీ వ్యాఖ్య. కర్త: శ్రీ రంగశాయి కవి.

19. ఋజువృత్తి

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ బెల్లముకొండ నరసింహకవి. కావ్యప్రకాశికలోని మూలకారికల కిది వ్యాఖ్య.

20. కవిసమయ కల్లోలిని

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ అనంతరాయలు.

21. కామధేనువు

ముద్రితము. కర్త: శ్రీగోపేంద్రతిప్ప భూపతి. వామనుని కావ్యాలంకార సూత్రవృత్తి కిది వ్యాఖ్య. 14-వ శతాబ్ది.

22. కావ్యకంటకోద్ధారము

అముద్రితము. కర్త: శ్రీనరసింహకవి. 14-వ శతాబ్ది.

23. కావ్యకళానిధి

కర్త: శ్రీ కృష్ణసుధి. 19-వ శతాబ్ది.

24. కావ్యప్రకాశ వ్యాఖ్య

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ చెరుకూరి కొండు భట్టు. 16-వ శతాబ్ది.

25. కావ్యప్రకాశికా టీక

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ తాళ్ళపాక తిరు వేంగడసూరి.

26. కావ్యప్రకాశికా వ్యాఖ్య

ముద్రితము. కర్త: శ్రీ మల్లాది లక్ష్మణసూరి. 19-వ శతాబ్ది.

27. కావ్యాలంకార చూళిక

ముద్రితము. కర్త: శ్రీ ముడుంబై నరసింహాచార్యస్వామి. అర్థాలంకార వివరణ మిందుఁ గలదు. 19-వ శతాబ్ది.

28. కువలయామోదము

కర్త: శ్రీ చావలి రామశాస్త్రి. 19-వ శతాబ్ది.

29. చమత్కార చంద్రిక

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ విశ్వేశ్వర పండితుఁడు. 14-వ శతాబ్ది.

30. చమత్కార చంద్రిక

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ చిలకమర్తి తిరుమలాచార్యులు. కువలయానందమున కిది వ్యాఖ్య.

31. చిత్రమీమాంసాఖండనము

ముద్రితము. కర్త: శ్రీ జగన్నాథ పండితరాయలు. అప్పయదీక్షితకృతమగు చిత్రమీమాంస యను అర్థాలంకార ప్రతిపాదకమగు గ్రంథమునకు ఖండనము. 17-వ శతాబ్ది.

32. తరళ

ముద్రితము. కర్త: శ్రీ మల్లినాథసూరి. విద్యాధర పండితుఁడు రచించిన 'ఏకావళి' కిది వ్యాఖ్య. ఇం దలంకారశాస్త్రీయ విషయము లన్నియు చర్చింపఁబడినవి. 15-వ శతాబ్ది.

33. దశరూపకవర్మ

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ కురవి రామ పండితుఁడు.

34. నంజరాజ యశోభూషణము

అముద్రితము. కర్త: అభినవ కాళిదాస బిరుదాంచితుఁడు శ్రీ ఆలూరి నరసింహకవి. సమగ్ర విషయ ప్రతిపాదకము. 18-వ శతాబ్ది.

35. నాట్యశేఖరము

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ వీరభల్లట దేశికులు. 13-14 వ శతాబ్ది ప్రాంతము.

36. నాట్యసర్వస్వ దీపిక

కర్త: శ్రీ రామానందయోగి. (కోటికిలపూఁడి నారాయణకవి)

37. నౌక

అముద్రితము. కర్త: చర్ల వేంకటశాస్త్రి. ఇది సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్య.

38. పద్ధతి

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ కురువీరరాయఁడు. కార్వేటినగర నివాసి. ఇది దశరూపక వ్యాఖ్య.

39. ప్రతాపరుద్ర యశోభూషణము

ముద్రితము. కర్త: శ్రీ విద్యానాథ పండితుఁడు. అలంకారశాస్త్రీయవిషయము లన్నియు నిందుఁ గలవు. 15-వ శతాబ్ది.

40. బాలచిత్తానురంజని

అముద్రితము. కావ్యప్రకాశికా టీక. కర్త: శ్రీ నగహరి సరస్వతీ తీర్థులు.

41. బుధరంజని

చంద్రాలోక వ్యాఖ్య. కర్త: రామభూపాల సభాభూషణ బిరుదాంకితుఁడగు తిరువేంగళసూరి.

42. మకరంద ఝరి

కువలయానంద టిప్పణి. కర్త: శ్రీ కురవి రామపండితుఁడు.

43. మందరము

ముద్రితము. కర్త: శ్రీ మల్లాది లక్ష్మణసూరి. ఇది సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్య. 19-వ శతాబ్ది.

44. మందార మకరందము

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ కృష్ణశర్మ. ఇందు ఛందోలంకార విషయములు వివరింపఁబడినవి.

45. మాధుర్యమంజరి

అముద్రితము. కర్త: శ్రీకృష్ణశర్మ. మందార మకరందమునకు టిప్పణి.

46. మేకాధీశ శబ్దార్థ కల్పతరువు

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ చర్ల భాష్యకార శాస్త్రి. 20-వ శతాబ్ది.

47. రఘునాథ భూపాలీయము

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ కృష్ణయజ్వ. ఇది ప్రతాపరుద్ర యశోభూషణము ననుసరించినది.

48. రత్నశాణము

కొంత ముద్రితము. ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్య. కర్త: శ్రీ చిలకమర్తి తిరుమలాచార్యులు.

49. రత్నాపణము

ముద్రితము. ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్య. కర్త: శ్రీ కుమారస్వామి సోమయాజి; మల్లినాథసూరి పుత్రుఁడు. 15-వ శతాబ్ది.

50. రసగంగాధరము

ముద్రితము. అసమగ్రము. కర్త: శ్రీ జగన్నాథ పండితరాయలు. 17-వ శతాబ్ది.

51. రసతరంగిణీ వ్యాఖ్య

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ చర్ల వేంకట శాస్త్రి. 19-వ శతాబ్ది.

52. రసప్రకాశము

కావ్యప్రకాశ వ్యాఖ్య. కర్త: శ్రీ కృష్ణ శర్మ. 17-వ శతాబ్ది.

53. రసప్రపంచము

కర్త: శ్రీ ఆణిమిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి. 18-వ శతాబ్ది.

54. రసమంజరి

కర్త: శ్రీ తిరుమల బుక్కపట్టణం శ్రీనివాసాచార్యులు. 19-వ శతాబ్ది.

55. రసమంజరి

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ లక్ష్మీధర దీక్షితులు.

56. రససుధానిధి

కర్త: శ్రీ మార భట్టారకుఁడు.

57. రసార్ణవసుధాకరము

ముద్రితము. కర్త: శ్రీ సింగభూపాలుఁడు. నాట్యాలంకారశాస్త్రము. 14-వ శతాబ్ది.

58. రామచంద్రయశోభూషణము

అముద్రితము. కర్త: శ్రీకచ్ఛపేశ్వర దీక్షితులు.

59. లక్షణదీపిక

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ గౌరనార్యుఁడు. 15-వ శతాబ్ది.

60. లక్షణమాలిక

అలంకారేందుశేఖరవ్యాఖ్య. కర్త: శ్రీ నరసింహాచార్యులు.

61. వసంతరాజీయము

కర్త: శ్రీకుమారగిరిప్రభువు. 14-వ శతాబ్ది.

62. వేంకటాద్రిగుణ రత్నావళి

కర్త: శ్రీచర్ల-వేంకటశాస్త్రి. 19-వ శతాబ్ది.

63. శరదాగమము

చంద్రాలోక వ్యాఖ్య. కర్త: శ్రీప్రద్యోతన భట్టు, వంద్లెల్ల వీరభద్రరాజుగారి ఆస్థానకవి.

64. శృంగారమంజరి

ముద్రితము. నాయికాలక్షణ నిరూపణ గ్రంథము. కర్త: శ్రీబడే అక్బర్ షా. 17-వ శతాబ్ది.

65. శృంగారమంజరి

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ పర్వతవర్ధనకవి.

66. శృంగారసారము

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ గొడవర్తి వేంకట నారాయణ దీక్షితులు.

67. సాహితీసారము

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ సీతారామకవి. అలంకార విషయములు సంగ్రహముగా నిందు వివరింపఁబడినవి.

68. సాహిత్యకల్పద్రుమము

కర్త: శ్రీ ఆణిమిళ్ళ నారాయణశాస్త్రి. 18-వ శతాబ్ది.

69. సాహిత్యకల్పద్రుమము

కర్త: శ్రీకొల్లూరు రాజశేఖరకవి. 19-వ శతాబ్ది.

70. సాహిత్యకల్పద్రుమము

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ సోమశేఖరకవి.

71. సాహిత్యకల్పలతిక

కర్త: శ్రీ శాంతలూరి కృష్ణసూరి

72. సాహిత్యకౌముది

కర్త. శ్రీ ఆర్యసూరి.

73. సాహిత్యచింతామణి

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ పెదకోమటి వేమారెడ్డి. 15-వ శతాబ్ది.

74. సాహిత్యరత్నాకరము

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ చెరుకూరి కొండు భట్టు.

75. సాహిత్యరత్నాకరము

ముద్రితము. కర్త: శ్రీవారణాసి-ధర్మసూరి. ఇందు 10 తరంగములలో అలంకార విషయము లన్నియు వివరింపఁబడినవి. 15-వ శతాబ్ది.

76. సాహిత్యరత్నాకరవ్యాఖ్య

కర్త: శ్రీచర్ల వేంకటశాస్త్రి, 19-వ శతాబ్ది.

77. సాహిత్యసుధాసింధువు

అముద్రితము. కర్త: శ్రీ విశ్వనాథకవి.

(8 వ పుట తరువాయి)

స్వరూపమునకు గాదు. గురువునకు లింగమున కొసంగు స్థానము నీయవలయును.

'జంగమ' అనఁగా చలనముగలవస్తు వనిగదా యర్థము. వీరశైవమున మత ప్రచారమొనర్చుచు నూరూరు దిరుగు శివభక్తునకు జంగమ మని పేరు. కాని నేఁడిది యొక శాఖా సాంకేతిక మైనది. నన్నెచోడుని కుమారసంభవమున బ్రాహ్మణుఁడైన మల్లికార్జునునకు జంగమశబ్ద ముపయుక్తమై యుండుట చదువరు లంద ఱెఱిగినదే. తొలుత జంగమ శబ్దము శివభక్తుఁడును, మత గురువున వగువానికి సంకేతమై యుండిన దనుట నీ విషయము కూడ బలపఱచు చున్నదిగదా. సోమనాథుని గ్రంథములలో జంగమ పదము నకు శివభక్తులని యర్థము. వారు మతప్రచార కులు కావలయునన్న నియమములేదు.

జంగములకును గురు, లింగముల కొసగు స్థానము నే యివ్వవలయును. ఈ మతమున గురు లింగ జంగములకు నభేదము—'ఏకమూర్తిః త్రయో భాగాః గురుర్లింగంతు జంగమః' అను సిద్ధాంతము సోమనాథుని కృతులలో నిర్ణీత మైనది.

బసవేశ్వరుని శివాచారనిరతి సోమనాథు డిట్లు వర్ణించి యున్నాఁడు.

> "హరభక్తనికి గదయామృత వృష్టి
> పరిగొని కురియఁ దొప్పగఁ దోఁగితోఁగి
> యొడయల దివ్య పాదోదకవార్థి
> నడునీటఁ గడఁ వేడ్కఁ బడి తేలి తేలి
> శరణ నిర్మల నిత్య సత్య ప్రసాద
> వర సేవనక్రీడ నడి గ్రాలిగ్రాలి
> ....
> నియమవ్రతాధిక నిష్ఠితాత్మకుల
> బ్రియవస్తు సమితి నర్పించి యర్చించి"

శైవమతమున ప్రసాద పాదోదకములు ప్రధానములైనవి. ప్రసాదమనగా శివునకుగాని, శివభక్తులకుగాని యర్పించిన యాహారవిశేషము. శిష్యుఁడు గురువున కాహారపదార్థముల నర్పించును. అతడు కొంత తీసికొని శేషమును శిష్యునకొసగును. అదియే ప్రసాదము. వీరశైవమున ప్రసాద మహిమ మిక్కిలిగా వర్ణితమైనది. ప్రసాదమన భుక్తశేషముగాదు. గురువునకుగాని భక్తులకుగాని యర్పించినది. వారి కర్పించుటతో నా వస్తువునకు పవిత్రత యేర్పడును. ప్రసాదమును గొనువాఁడు ప్రసాది.

పాదోదకమనఁగా గురుపాదములు కడిగిన నీరు. జంగములు, గురువులు పవిత్ర జీవితములు గడపువారని, వారిచే స్పృశింపబడిన వస్తువులు పవిత్రము లగునను నమ్మకము వీరశైవులలో ప్రబలము గా నుండును. ప్రసాద పాదోదకములదప్ప భక్తులితతరము తీసికొనరని మన కా యా భక్తుల చరితలవలన తెలియును. ఇందులకు వారికి తమ గురువులయెడ, శివభక్తులయెడ గల గాఢ విశ్వాసమే కారణము. మొన్న శివరాత్రి నాఁడు శ్రీశైలమునకు మేము వెళ్ళినసందర్భ ములో పాతాళగంగవద్ద లింగధారులు కొందఱు గురువులపాదముల నర్చించి వానికి మజ్జనాదులనుజరపి ఆ తీర్థమును సేవించుట మాకన్నులార గాంచితిమి. ఈపాదోదకను భక్తుల మనమును దేహమును పరిశుద్ధమొనర్చునని వారి విశ్వాసము. పండితారాధ్య చరిత్రయందు, చతుర్వేదసారమందు ఈ ప్రసాదపాదోక మహిమలు వర్ణితములై యున్నవి. ఇఁక విభూతి రుద్రాక్షధారణము, పంచాక్షరీ (నమశ్శివాయ) మంత్రోచ్చారణముతో గలిపి అష్టావరణము లను నామముతో వ్యవహృతములగుచున్నవి. సోమ నాథుఁడు అష్టావరణములను పేరును జెప్పలేదు కాని, ఈ యెనిమిదింటి మహిమను వర్ణించియే యున్నాఁడు. దీక్షాప్రకరణమున పండితా రాధ్యులు వీనిమాహాత్మ్యమును వేదాగమసూక్తుల ప్రమాణముచే నిరూపించినట్లు సోమనాథుఁడు రచించియున్నాఁడు.

వీరశైవము వేదకర్మలను నిరసించినదని స్త్రీ పురుషుల సమానత్వమును, సర్వ మానవ సౌభ్రాత్రమును వ్యక్తపరచిన దంటిమికదా. పండితారాధ్యచరిత్ర పురాతన ప్రకరణములలో గురుభక్తాండారికథలో నజ్ఞానాంధకారమున బడియున్న గురుభక్తాండిరికి వేశ్యచే శ్వేతుని కథ, మలహణునికథ చెప్పించి 'హితలగు కాంతల బుద్ధు లేవెంట హితముకాకేల యొండగున'ని నిరూపించినాఁడు. స్త్రీలకు పురుషులతో సమానముగా దీక్షాధికారము నిచ్చి గౌరవించిన మతమిది.

భక్తులు తమభక్తిని గూర్చి గర్వింపరాదని బసవపురాణ చతుర్థాశ్వాసమున మడివాలు మాచయ్య బసవనితో—

> "వినుమహంకరించినను భక్తియగునె. ?
> ఎందును గర్వోక్తి భక్తి భావనకెక్కనే

బసవకుమార''యని శంకరదాసికథ, సిరియాలుని కథ, హలాయుధునికథ చెప్పెను.

వీరశైవమున కష్టార్జితమునకు విలువయెక్కువ. ప్రతిభక్తుడును నేదో కాయకవ్రతమును గైకొనును. మడివాలు మాచయ్య భక్తుల బట్టలుదుకుటను వృత్తిగా గైకొనినాడు. శంకరదాసీ యను భక్తుడు బొంతలుకుట్టి జీవించువాడు.

"బొంతకు గంతకు బ్రోవిడిపోవు
నంతకు విక్రయం బార్చి తెప్పించి
యక్కజంబందు గాయకలబ్ధి నిత్య
మెక్కువు దఱుగవు నేను మానికలు
జంగము కోట్లకు సముచితార్చనలు"

భంగిగా "జరుపుచుండగా" శివుడు ప్రత్యక్షమై వరము వేడుమనగా,

"కర్తలకర్త మత్కర్తవై నీవు
వర్తింప నింకొండు వరమేలవేడ
కడుగాక యేమియు నడుగమి సిగ్గు
పడియెద నడిగెద బగలింటి యట్ల
రాత్రియు సూది దారంబు గ్రువ్వంగ
నేత్రములకుదృష్టి నెక్కొల్పు..."

మనికోరినాడు. దీనిని బట్టి వృత్తిగౌరవము వ్యక్తమగుచున్నది గదా.

సోమనాథుని కృతులలో త్రివిధలింగాష్టకమునులఘుకృతిలో ఇష్టలింగము, భావలింగము ప్రాణలింగములను గూర్చి స్తుతికలదు. అనుభవసారమున షట్ స్థల వివరణకలదు. వీరశైవమున షట్స్థలములనగా ఆఱుసోపానములు. భక్తుడు భగవంతునిలో నైక్యము పొందుమార్గమునగల సోపానములు ఆఱు: (1) భక్తస్థలమున భగవంతునిగూర్చి తెలిసికొనవలయుననుజిజ్ఞాస యేర్పడి సృష్టి కాంతరహేతు వగునాతని దరి జేరవలయునను నభిలాషయు కలుగును. (2) మహేశ్వరస్థలమున వ్రతనియమాదుల యాచరణమున నాత్మ పరిశుద్ధతనందును. పూర్వస్థలము నందుకన్న భక్తిభావన పునీతమై కనుపట్టును. వ్రతనియమాది కర్మల ననుష్ఠించుచు, నిష్కామముగా భగవంతుని గొల్వవలయును. (3) ప్రసాదస్థలమున ప్రతివస్తువును శివప్రసాదముగ గోచరించును. ఈ మూడు స్థలములును క్రియాత్మకములని వ్యవహృతములు. ఇంతవరకు పూజాది కర్మలకు ప్రాధాన్యము. ప్రసాదస్థలమున భగవత్స్వరూపము గోచరించిన ట్లొక యనుభూతి కలుగును. అతనిచేసృష్టింపబడిన వన్నియు నాతని స్వరూపములే యనుభావన యేర్పడును. కాని యాస్వరూప మిదమిత్థమని స్పష్టముగా తేటపడదు. (4) ప్రాణలింగస్థలమున ఆత్మయే లింగముగా గోచరించును. ఈస్థలమున ఆత్మయే అంతర్జ్యోతిగా భాసించుట వ్యక్తమగును. కాని (5) శరణస్థలమునగాని ద్వైతభావ మంతరించినట్లు తోచదు. భక్తి ఇచ్చట సంపూర్ణముగా వేరురూపము దాల్చును. శరణత్వము గోచరించును. భగవంతుని మ్రోల భక్తుడు తన అస్థిత్వము గోల్పోయి భగవంతునిపై యాధారపడును. (6) ఆఱవదగు ఐక్యస్థలమున శివునితో భక్తుడు సంపూర్ణముగా నేకీభావము పొందును. శివునికి భక్తునికి భేదము నశించును. శివాద్వైత సిద్ధి ప్రాప్తించును.

ఇట్టి యైక్యస్థితి నొందియు లోకమున చరించు భక్తు డనుసరింపవలసినవి అరువది నాలుగు శీలములున్నవి. వీని నే చతుష్షష్టి శీలములందురు. సోమనాథుడు మతమును వ్యాపింపజేయుటయే కాక ఆ మతాచారములను ప్రత్యక్షరము తాను పాటించి లోకమున కుదాహరణప్రాయుడై నాడు. శైవులు కానివారిని వీరశైవులు భవులందురు. సోమనాథుని వ్రతశీలము లెట్టివో అతని కావ్యమునుండి యుద్ధృతమైన యీపంక్తులను బట్టి గ్రహించవచ్చును.

"భవికృతారంభ సంభవధాన్య నిచయ
భవినిరీక్షణ రసపాక వితాన
భవిహస్తగత ఫలపత్ర శాఖాది
భవిగృహ క్షేత్రాంఘ్రి పదవర్జితుండ
భవిజన దర్శన స్పర్శన సాలాప
వివిధ దానా దాన విషయదూరగుడ
శుద్ధ భక్తి స్థలస్తుతి మతాచార
సిద్ధ వీరవ్రత శీలాన్వితుండ",

—పండితారాధ్య చరిత్ర-అవతారిక.

సోమనాథుని మతతత్త్వము గంభీరమైనదైనను, కథలమూలమున దానిని కావ్యకళతో రంగరించి పాఠక లోకమున కందజేసినందున అతని కృతులు కేవల మత గ్రంథములు గాక ఆంధ్ర వాఙ్మయమున కలంకార ప్రాయములై యున్నవి.

(72 వ పుట తరువాయి)

...యాతి తత్త

జా త్తన స్మృతినివ+హార్థంబ మఱియు
(పం-దీక్ష-40)

అసమవదాన్య స+ నాతనధన్య
(పం-పురా-495)

అత్తతి భట్లు గై + వారంబు సేయ
(పం-వాద-512)

ఆద్య సమర్పితాఖిల పు+రాతన భక్త
(వృష-21)

...ఖేలసం

గరకలకంఠ కంఠమణి+
నాయకభీమభుజంగ (వృష-107)

ఇంకను పై గ్రంథములఁబరికించినవి శేషములు దేలక మానవు. సోమన యితరకృతు లనన్నింటిని బరిశీలించిన నాతని ఛందోవైలక్షణ్యమును గ్రంథరూపమున సంకలనము సేయనగునని యీ రచన నింతటితో ముగించుచున్నాఁడను.

(శ్రీ నిడదవోలు వేంకటరావుగారు తెలిపిన మరికొన్ని విశేషయతిప్రాసలను ఈవ్యాసమున కనుబంధముగ ప్రకటిస్తున్నాము. —సం॥

ఋ—రు యతి.

ఈ యతిని తిక్కన శల్యపర్వమున(2-160) మంకణముని మాహాత్మ్యభివర్ణనలో వాడి యున్నాడు.

సీ. ...సప్తభేదములొందిన యదిసప్త
ఋషులై రి వారు మరుద్గణంబు

ఈ యతని మడికిసింగన మొదలగు మహాకవులు వాడియున్నారు. వానిని నా "భాషాపరిశోధన-ప్రయోగవిశేషములు" అను గ్రంథమున జూడనగును.

[1]ఉ—వు యతి.

1. దే—వునకు ననుంగు వాడనని యుత్సు
కత —వృషాధిపశతకము —98 పద్యము.

2. కావునఁ దగనర్జునుండు పవ
నోద్భవుఁడున్
—ఆంధ్రభాగవత దశమస్కందము.
ఉ. భా. పుట. 714

3. కావున నుండాలుఁడు కాదు సందియములే
మోహింప

ధర్మఖండము-ఈదురుపల్లి భవానీశకవి పుట.227

4. ని-ల్వుండని కూర్చుండఁజేయ
రత్నవయుతులై

పద్యబసవపురాణము, పిడుపర్తి సోమన 1-152

5. ఒక్కనిడించి పోవుటయు భీతిల్లి
నవనాథచరిత్ర- పుట.92

ఉండంగఁదగిన తావులను విశ్వాస్యు
177 పుట.

6. ఓజమైజరయు చావును తెవుల్లేని
ద్విపదభారతము-తిమ్మకవి. పుట. 277

డంభ—దంభ యతి

వృషాధిపశతకమున సోమనాథుఁడు 'డంభమయాన్యదర్శన విడంబను' అను పద్యమున ధంభకు శబ్దమునకు బదులు డంభ శబ్దము నుపయోగించినాడు. దీనిని తరువాతివా రనుకరించినారు.

విన్నకోట పెద్దన కావ్యాలంకార చూడామణిలో—(2-132) డంభాచారము లుజ్జగించి రిపుగాఢక్రీడ నిర్జించి — అని యు, డంభలాంచన కోలధ్వాలునకును, అని (6-12) యతినిరూపణమునందును నీ యతిని వాడి యున్నాఁడు.

తాళ్ళపాక అన్నయ్యగారు శృంగార సంకీర్తనలలో (83) సంస్కృత సంకీర్తనలో నీ శబ్ద ముపయోగించినారు.

కిం భావయసి మాం కితవమానసతయా?
డాంభికతయా విట విడంబయసి కిం?

అప్పకవి దంభ డిండీర డోలికా దాడిమీ శబ్దములకు దకార డకారములు రెండును వచ్చునని చెప్పుటయే గాక 'దంభమిచ్చుటను గూడదు కృష్ణ నీవేగి' అని (2-147) లక్ష్యమును వ్రాసి యున్నాఁడు.

దిండీరశబ్దమునకు : 'దిండీరాయితకీర్తి..... ధరిత్రీమండలాఖండలా' అని జైమినిభారతములో ప్రయోగముగలదు.

ప్రాసలు: జ్ఞ-గ ప్రాస.

ద్వి. అజ్ఞానమనియెడి యంధకారమున
మగ్నుఁడనై నిన్ను మఱచిపోయితిని
-సోమనాథ స్తవము.

[1] పాల్కురికి సోమనాథకవి చరిత్రమున శ్రీ తమ్మయ్యగారు సోమనాథుఁడిట్టి యతి నుపయోగించి యుండడని, దానిని ప్రోత్సుకతన అని సంస్కరించి పఠింపవలెనను నభిప్రాయము వెలిబుచ్చినారు. కాని సోమనాథుని తరువాతి కవులప్రయోగములు, సోమనాథునియతి సరియైనదని నిరూపించుచున్నవి.

తెలుగుజాతి తొలి విజ్ఞానసర్వస్వం

శ్రీ తిమ్మావజ్ఝల కోదండరామయ్య.

—:♦:—

నన్నయనాటినుండి నేటిదాకా వెలసిన తెలుగు కవులలో పాలకురికి సోమనాథకవికి గల ప్రత్యేకత విశిష్టమైనది. ఆయన రచించిన బసవ పురాణం, పండితారాధ్య చరిత్ర మొదలయిన గ్రంథాలను చదివినప్పుడు సోమనాథుడు ఒక్క కవిగా మాత్రమే కాక బహుముఖ ప్రజ్ఞాశాలీ, లోకజ్ఞుడూ అయిన ఒక మహనీయవ్యక్తిగా మనకు గోచరిస్తాడు. వేదాలు, వేదాంగాలు చదివిన విప్రవరేణ్యుడయినా మడివాలు మాచయ్యా మొదలయిన నిమ్నజాతి శివభక్తుల భక్తిమహిమకు ముగ్ధుడైపోయి వారి భక్తిమయ చరిత్రలకు కావ్యత్వగౌరవం చేకూర్చిన మహోదారు డాయన! దేశంలో తనకాలంలో ప్రచారంలో వుండిన మతముల—వాదముల స్వరూపాలను తెలిపి వాటిని సోపపత్తికంగా ఖండించి శివమతం ప్రతిష్ఠాపించిన పరమమాహేశ్వరు డాయన! ద్విపదను శ్రుతసమ్మితం చేసి జానుతెనుగున కవితామందాకినిని జాలువార్చిన భగీరథకల్పు డాయన! భాష, వస్తువు, ఛందము—ఈమూడింటిలోనూ తనకు ముందుండిన సంప్రదాయాలను కాదని వాటిలో విప్లవం సాధించిన విప్లవవీరు డాయన! పరమశివుని పంచవింశతిలీలలు మొదలుకొని పర్వతమెక్కే పరుసజనుల వేషభాషలదాకా ఆయన తన గ్రంథాలలో చెప్పనివిషయం లేదు; తడవని అంశం లేదు. తనభావధారకు అడ్డువచ్చిన ప్రతివిషయాన్నీ ఆయన సంపూర్ణంగా వర్ణించినాడు; సాకల్యంగా చర్చించినాడు. ఆయనవైదుష్యం అపారం! ఆయన లోకజ్ఞత అప్రతిమానం! తన కాలంనాటి ఆటలు—పాటలు, విద్యలు-వినోదాలు, పత్తిరులు-పండ్లు, కొండలు, నదులు, మకుటములు, వస్త్రములు, వీణలు, రాగములు, తాళములు ఒకటేమిటి ఆయన యెన్నోవిషయలను తెలిపినాడు. సోమనాథునినాటి సాంఘిక జీవనస్వరూపం తెలుసుకోడానికి ఆయన గ్రంథసంచయం-ముఖ్యంగా ఆయన పండితారాధ్య చరిత్ర ఒక విజ్ఞానసర్వస్వం లాంటిది. అది చదువుతున్నప్పుడు ముఖ్యంగా పర్వతప్రకరణంలో ఆకాలపు సంఘంలో మనమూ ఒక్కరైనట్లుగా వింతభావన ఒకటి మనహృదయంలో కలగడమే కాక మనయెదుటా, మనచుట్టూ ఆనాటి సంఘం తాండవిస్తున్నట్టు మనకు గోచరిస్తుంది. ఇదే సోమనాథునిలో ఉన్న ప్రత్యేకత. తెలుగు కవులలో ఈయనవలె ప్రజలకు యింతసన్నిహితంగా వుండినకవీ, తెలుగు ప్రజాజీవనమును యింత చక్కగా తనకావ్యంలో ప్రదర్శించిన కవీ యీయన ఒక్కడు మాత్రమే. క్రీడాభిరామంలోకూడా నాటిసాంఘిక జీవనం ప్రతిబింబితమైంది. కాని పండితారాధ్య చరిత్రలోవలె బహుముఖంగా ప్రతిబింబితంకాలేదు. ఆయన చెప్పిన విషయాలు ఎన్నో నేడు మనకు తెలియవు. కొన్నిటి స్వరూపాలే మనకు నేడు అర్థంకావు. ఆయన పేర్కొన్న యెన్ని విషయాలో నేడు మనజీవన వ్యవహారంనుండి తప్పిపోయినవి. కాని అక్కటితో—అభినివేశంతో ఆయన పేర్కొన్న ఆయనకాలంనాటి విషయాలను అథమపక్షం ఒకచోట చేర్చుకొని యింత విజ్ఞాన భాండారాన్ని ఆయన మనకు అందజేసి పోయినాడని ఒక్కసారి కృతజ్ఞతతో స్మరించడం మనకు కర్తవ్యం.

పండితారాధ్య చరిత్రలో విజ్ఞాన సర్వస్వంలోలాగా కొన్ని వర్గాలకింద చెప్పబడిన విషయాల నిక్కడ ఒకచోట చేర్చడానిక

ద్వి. అగ్నిసంస్కారాదు లర్థిజేయింపు
ప్రాజ్ఞుల విప్రులఁ బనిచి వేవేగ
-మడికిసింగన-ద్విపద 281-18' పం

క. అగ్నీధ్రుఁడను మునీంద్రుఁడు
ప్రాజ్ఞుఁడు......
-హరిభట్టు ఏకాదశస్కంధము.

ద్వి. అగ్నిప్రవేశమయ్యెడఁ జేతుమనుచుఁ
బ్రజ్ఞవాటించిరి బ్రమసి యాసెట్లు
తిరువెంగళకవి చొక్కనాథచరిత్ర—164పుట

శా. శార్ఙ్గంబే మురుఖంచు......
జాగ్రొప్ప.........నూ
గార్గ్యోముల్... మేలూరుబిం
ఢ్లూర్గాముల్
బహుళాశ్వచరిత్ర: దామెరవెంగళభూపాలుఁడు

ప్రయత్నం జరిగింది. సోమనాథుని నాటి సాంఘిక జీవనచరిత్రను గ్రంథసహాయంతో నిర్మింపదలచుకొన్న భావి పరిశోధక విద్వాంసులకు ఈపరిశ్రమము సహాయకారి కాగల దనడంలో సందేహంలేదు.

లింగములు:—

ఇంద్రనీలమయ లింగము, శైలమయలింగము, మణిమయలింగము, హేమమయలింగము, రౌప్యమయలింగము,ఆరకూటమయలింగము, కాంస్యకమయలింగము, పార్థివలింగము, అన్నమయలింగము, ముక్తాఫలమయలింగము, ప్రవాళమయలింగము, కృష్ణపాషాణమయలింగము, త్రపుసీసమయలింగము, త్రైలోహకమయలింగము, సర్వలోహమయలింగము, సైకతలింగము, పిష్టమయలింగము, గంధలింగము, దూర్వామయలింగము, దధిమయలింగము, ఆజ్యలింగము, కుశాగ్రమయలింగము, మరకతస్ఫాటికలింగము, నవనీతలింగము, పుష్పలింగము.

పేళ్లు:—

యొగ్గన్న, భిన్న, బలభద్ర, మైలారమతైన, సోమయాజులపెద్ది, వామనభట్టు, దామోదరప్పన, వామనకూచి, కేశవపుటశాస్త్రి, కేమనపెన్ని, వాళము మైలారు, భట్టుపాధ్యాయ, అప్పట్లపెద్ది, అంశమనూరపోతి, పప్పుకేశవుడు, సంబవులమాధవుడు, మానంబుమారన్న, మంచయదడ్డ, దోనయభట్లు, ధూర్తవిట్టలుడు, సిమ్మెనమల్లి, కూచెనగారి తమ్మి, కొమ్మనప్పన, బొల్లికోడె యల్లాడి, ఉష్ణమువారి పెనొజ్జులు, కప్పకృష్ణమ్మ, యరగడ్డ కేమనకూచి, వరిగడ్డువారి కప్పనయాజివంగ, వరకయజ్ఞమ, ఉండివారి భాస్కరయొజ్జ, గందిగిశైతన, కామ యగెన, ముకుందన, దక్షిణగోపాలమంచి, మేడిచెట్టయితన, మిండవల్లభుడు, దూడగ డ్డప్పన, దుష్టరాఘవుడు, ఎత్తుగా లైతన, ఈశ్వరభట్టు.

ఆభరణములు:—

కంచుమట్టెలు, ఉంగరములు, వల్దయూరలు, నల్లగాజులు, తగరపుకడియములు, పచ్చగాజు పూసలు, సంకుపూసలు, నల్లపూసల బన్నసరము.

శివమహోత్సవములలో ముచ్చటలు :

పాదాబ్జములమీద పడియుండువారు, పాదరేణువులందు పడిపొర్లువారు, చుట్టుచేరి ప్రణుతించువారు, నాఅమ్మ నాఅక్క నాతల్లి అని ముద్దాడువారు, మొలలయందు, తలలయందు ప్రోకులు చుట్టుకొని నటించువారు, చూరిలోని సెంబళికోల దూసికొని కేళికలు చేయువారు, కత్తియు, ఆరెయు పట్టి యొగిరియొగిరి ఆడువారు, పాదరక్షలు తలలపై నిడుకొని ఆడువారు, సంబవులు తాటించి ఆధూళిని ధరించువారు, చెప్పులెగురవేసి పట్టుచు నాడువారు, చుట్టును చప్పటలుపెట్టి గునిసిగునిసి యాడువారు, పదపద్యముల గూర్చి పాడువారు, దండనాయకుని గీతములు పాడుచు సోలెడువారు, పురాతన మహితగీతులు పాడువారు, పంచమహావాద్య పటలములతో నాడువారు, కోయని యార్చుచు కునిసి యాడుచు చాంగుభళాయనువారు, విభూతి వసంత మాడువారు.

శివగ్రంథములు:—

హరలీల, మహిమ్న స్తవము, మలహరణము, అనామయము,హాలాయుధము,పంచగద్యములు, శివతత్త్వసారము, రుద్రమహిమ, సంసార మాయాస్తవము, శంకరగీత, ఆనందగీతములు.

అష్టనీరాంజనములు:—

దర్పణనీరాంజనము, అవసరనీరాంజనము, మజ్జననీరాంజనము, మాంగల్యనీరాంజనము, శృంగారనీరాంజనము, మహానీరాంజనము, ఆనందనీరాంజనము, అసంఖ్యాతనీరాంజనము.

శివభక్తులు:

సకలేశుమాదిరాజయ్య, మడివాలుమాచిదేవయ్య,కన్నడబ్రహ్మదేవయ్య, తెనుగుజొమ్మయ్య సొడ్డలదేవు బాచిరాజయ్య,మాళిగమారయ్య,కలకేతబ్రహ్మయ్య, డోహరికక్కయ్య, సురియచౌండయ్య, ముసుండిచౌండయ్య, ఏకాంతరామయ్య, ఉత్తమాంగదకేశి, కన్నడబ్రహ్మదేవయ్య, కొండగుడికేశిరాజు, శివనాగుమయ్య, గుడుబెకాళవ్వ, శివరాత్రిభద్రదేవుడు, ఘటికావసరముల కాలకంఠుడు, పసిడియారతుల వీరభద్రుడు, పట్టునూలివత్తుల త్రిపురారి, కప్పురపునివాళి సంగమయ్య,కస్తురిరేమేక యుద్భటయ్య, రంగవల్లిమాయణ్ణ, ఇచ్చపంట సోద్దేవుడు, కంగళవిరుపాక్షదేవడు, హొసనాలిగెయ శివయోగదేవుడు, ప్రేవుల ప్రబ్బతయ్య, గోవింద భట్టారకుడు,

వాదములు:

కర్మవాదము, కాలవాదము, వేదాంతము, సాంఖ్యవాదము, యోగవాదము, చార్వాక వాదము, పాంచరాత్రవాదము, బౌద్ధవాదము, జైనవాదము.

శివుని పంచవింశతి లీలలు:

చంద్రధారణము, దాక్షాయణీవివాహము, వృషభవాహనము చేకొనుట, గజాసురసంహారము, పార్వతీవివాహము, హరిశివమును, అజు కపాలమునుదాల్చుట, కామసంహారము, కాల సంహారము, త్రిపురాసుర సంహారము, జలంధర సంహారము, బ్రహ్మశిరముగొనుట, వీరభద్ర కార్యము, శరభమై హరిని హరించుట, అర్ధనారీశ్వరత్వము, కిరాతార్జునీయము, కంకాళవేషము దాల్చుట, చండీశునకు ప్రసాదమిచ్చుట, హాలాహాల భక్షణము, విష్ణువునకు చక్రము, నేత్రము నిచ్చుట, వినాయకుని విఘ్నేశ్వరునిగాఁజేయుట, ఉమాస్కందులకుఁ దనతత్త్వమును తెలుపుట, ఏకపాదావతారము, అజహరులకొలువు గైకొనుట, దక్షిణామూర్తివేషము, ఉరులింగస్వరూపము గైకొనుట.

అసాధ్య కార్యములు :

నేలకు నింగికి నూత్రపట్టుట, మోకాళ్లను బట్టతలలును ముడివెట్టుట, తననీడ గడవ జూచుట, ఎండమావుల కడగాళ్లుగట్టుట, పాతెడునీరు రెండుగా వ్రేయుట, పులిజున్ను కో అని అమ్ముట, రాతిలో నార యొలుచుట, చట్రాతిపై క్రుంకుట, ఏనుంగు పురుడోముట, ఇసుక త్రాడుపేనుట, దిశలు తాళములు వాయించుట, రోకటియందు చిగురులుకోయుట, కలి వెన్నను పుచ్చుట, కొండలు దొంతి పేర్చుట, మంచుకుంచాన గొలుచుట, శేవగలు సేయుట, వడగండ్ల గుండ్లు గట్టుట, వెన్నెల ప్రోవుగాజేయుట, చచ్చిపుట్టుట.

శివరాత్రి తిరునాళ్ల వేడుకలు పుటలు 434-442.

పలుకుబళ్లు:

ముక్కుపైకత్తి, వీపుకోల, ఎక్కుకొట్టు, తలగుండు, హృదయశల్యము, పొట్టలోపలి అమ్ము, రొమ్ముగూటము, కంటికసవు, తుది నాలుకముల్లు, గుండెబెదరు, మెడజుట్టుపాము, పారిసమరుమిత్తి, నెత్తిగాలము, మనసుతల్లడము, నోరితాళము,

పారాయణగ్రంథములు:

దక్షాధ్వరము, వ్యాసాష్టకము, గణాడంబరము, శారభము, పంచగద్యములు, రుద్రమహిమ, శివతత్త్వసారము, సంసారమాయాస్తవము.

పదరచనములు:

తుమ్మెదపదములు, ప్రభాతపదములు, పర్వతపదములు, ఆనందపదములు, శంకరపదములు, నివాళిపదములు, వాలేశుపదములు, గొబ్బిపదములు, వెన్నెలపదములు, సంజవర్ణన, గణవర్ణన పదములు.

గణమాలిక : రుద్రగణములు :

యోగాచార్యులు:

తిరునీలకంఠుడు, తిరునీలనక్క, తిరుమూల దేవుడు, తిరునాళ్లపోవ, మానకంజారుడు, మంగయక్కరసి, అనాయనారు, మొన్నయధరుడు, విట్టి, నంగరోహిణి, పిళ్లనయనారు, సంగచండుడు, పూసలనయనారు, వరమనాచి, దీపదకళయారు, కరిగణనాథుడు, వలికామదేవుడు, అమరనీతి, ఇరువదాండారి, మురుఘు, నమినంది, ఏణాధినాథుడు, సాంఖ్యతొండభూపతి, చిరుతొండ, తిరుకురిపితొండడు, నంబిచిరొండడు, చీరాలదేవుడు, చేదిరాజయ్య, కారుగాళవ్వ, ఏకాసి, సోమాసి, మారడు, వీరపెర్మాణిదేవుడు, వీరచోడడు, జడయారి రిత్తాండి, యెల్పఘు, చెలఁది, వాగీశనారు, కోల్పులి, అళియదంగుళి నయనారు, చిఱుపులియార్కు, లుచ్చిరినయనారు, మిఱుమిండయాఱు, నమిత్తాండియారు, కళియంబయరివాలు, కడుమలనంబి, కళియంబ, గుగ్గులుక్కలినయనారు, కన్నప్పతాపసి, కరయూరుచోడడు, చెన్నయ్య, చోడడు, చేరమరాయడు, ఇళిగుడిమారయ్య, ఇడుమారదేవడు, అడిభర్త, ఒఱుమాడి.

షోడశగణములు:

హొన్నయ్య, పాండ్యనాయుడు, గుడ్డవ్వ, కిన్నెరబ్రహ్మయ్య, కేతయ్య, బీరయ్య, హాండయ్య, బిజ్జయ్య, ఘేనాగయ్య, నాగయ్య, కాళవఫణిహారి, సోమన్న, చిక్కలిగె నాగయసేనాథ, దేవరబాచయ్య, పూవులబాచిదేవడు, భాచలదేవి,

దళగణములు:

వీరఘంటయ్య, మయిలారిదేవయ్యగారు, బొప్పలదేవి, కామలదేవిగారు, చోడవ్వ, సింగయ్య, బీచయ్యగారు, మాదేవన్నగారన్న, బెరసి, దసగణసింగయ్య.

సహస్రనామగణములు:

సింగిదేవడు, బమ్మిసెట్టి, సాతెక్క, సంగ, మైళిగ, నిజసంగయ్య, దేవగసుగారు, కన్నబరసి, ఫణిహారిబసవయ్య, పూసలబాచిదేవడు, దేవయ్య, ఓహిళదేవడు, చొప్పిదేవి, కామలదేవి, దేరసులు, శ్రీపతిపండితులు, సింధుబల్లహుడు, ధూపదమాచయ్య, ధూర్జటికేశి, మడివాలు మాచయ్య, మాదిరాజయ్య, బడకరబ్రహ్మయ్య, బాచి రాజయ్య, కిన్నర బ్రహ్మయ్య, కేశి రాజయ్య, కన్నడ బ్రహ్మయ్య, కాచిరాజయ్య, మోళిగమారయ్య, ముసుడి చౌడయ్య, కూలద బ్రహ్మయ్య, సురియచౌడయ్య, కలకేతబ్రహ్మయ్య, కక్కయ్య గారు, తెలుగేసు మసణయ్య, తెలుగు జొమ్మయ్య, ఉత్తమాంగద కేశి, హొన్నయ్య, గండగత్తెర, వాచయ్య, కాలాగ్ని రుద్రుడు, ఉదరద రామయ్య, వొన్నబ్రహ్మయ్య, కదిరె కేమయ్య మహకాళయ్య, బిబ్బిబాచయ్య, సవరద నాచయ్య, వీర నాచయ్య, అడపద రేచయ్య, నల్లయ్య, మధుపయ్య, బల్లేశు మల్లయ్య, గోడలమల్లయ్య, నిజలింగచిక్కయ్య, నిర్లజ్జశాంతి, నిజభావుడు, నిత్యనేమద మైలి, దసరయ్య, దేడరదాసి, గజ్జేసుమసణయ్యగారు, అమాత్య మల్లయ్య, జెట్టిమారయ్య, గౌళ భట్టారకుడు, బిట్టవ్వ, గోవింద భట్టారకుడు, శంకరదాసయ్య, శ్వపచయ్య, సుంకె బంకయ్య, మొఱటదవంకి దేవయ్య, యమగిదేవుడు, చిక్కలముగి దేవడు, అమరగుండము మల్లికార్జునయ్య, దారయ్య, భోగయ్య, దాసకేసయ్య, మారగౌళడు, మలయరాజయ్య, పంచాగ్ని సూర్యుడు, ఉద్భటుడు, సన్న్యాసి కంచయ్య, మల్లబ్రహ్మయ్య, వెల్లగొండ మహాదేవడు ఇత్యాది సహస్రనామ గణములు.

నేత్రరోగములు:

తప్పవోయినకన్ను, తడికన్ను, పొరయఁగప్పినకన్ను, గుడ్కుఁగన్ను, ఒడ్డుఁగన్ను, గ్రుడ్డికన్ను, బరిగన్ను, గోడ్రెప్పగన్ను, బొడ్డు కన్ను, పువ్వువోయినకన్ను, పాలగట్టినకన్ను, బెంగుడుకన్ను, గాలుకన్ను, నీరుగారెడుకన్ను, బొందకన్ను, బుస్సుకన్ను, మందకన్ను, మాదలకన్ను, పోటుఁగన్ను, బొంగవోయిన కన్ను, దూటుగట్టినకన్ను, దూలగొన్కన్ను, మయిలకన్ను, మసుమసుకనికన్ను, అయిరకన్ను, అదరెడికన్ను, దోఁటువోయినకన్ను, తొలుఁ గుడుఁగన్ను, దీఁటకన్ను, తిమిరంబు, రక్తదోషము, దుర్మాంసదోషము, వాయుదోషము, పటలము, గుర్ధర్మి, కృష్ణకాస, అతిరక్తకాస, శ్వేతకాస.

ద్యూతపరిభాష:

దాయము, ఈగైదు, దుగ, ఇత్తిగ, దచ్చాక, పంచియు, చౌకదుగము, భద్రము, సత్తా, తీవంచ, సోవంచి.

జూదమున నోడినవారికి 'తన తలచుట్టుఁ గాలువట్టి మోవఁగ నెత్తి కట్టుట శిక్ష'

ఉత్పాతములు:

పట్టణము పాడువాఱుట, తలలేనినీడకను గొనుట, కలలోన కాలునిగనుట, రేయింబవళ్లు కుక్కలు మొఱుగుట, కావిరివెల్లి విరియుట, గుఱ్ఱముల తోకలయందు నిప్పులురాలుట, నేల కాలుట, నింగిపడినట్టుగా మేఘము లాసన్నమగుట, పగలుచుక్కలు కానవచ్చుట, ధూమముకవియుట, వంటకములు పుచ్చుట, భూమి కంపించుట, రాత్రియందు కాకులు గుడ్లగూబలు నక్కలు అరచుట, సుడిగాలి వీచుట, పసువులు మోగలెత్తుకొని పరుగెత్తుట, ఇంద్రచాపములు సూర్యచంద్ర పరివేషములను పొడుచుట, రాజునకు మంత్రివిరోధము, ప్రధాన విరోధము, ఆప్తభటవిరోధము, పుత్త్రవిరోధము నిగపరాధముగా కలుగుట, ఊరియందు మారి మసగుట—

వేశ్యావిడంబనములు—1-343-349.

పిల్లల ఆటలు:

రాగుంజు పోగుంజులాట, కుందెన గుడిగుడి గుంజంబులాట, అప్పలవిందులయాట, చప్పట్లు, సరిగుంజులాట, సేగబొంతలయాట, సిట్ల పొట్లాట, గోరంటలాట, దాగుడుమూతలాట, దిగుదిగుదిక్కొనునాట.

సంగీతవిషయాలు-వీణలు:

బ్రహ్మవీణ, కైలాసవీణ, సారంగవీణ, కూర్మవీణ, ఆకాశవీణ, రావణవీణ, గౌరివీణ, గాంధర్వ

వీణ, బాణవీణ, కాశ్యపవీణ, స్వయంభువీణ, భుజంగవీణ, భోజవీణ, కిన్నరవీణ, త్రినరివీణ, సరస్వతివీణ, మొల్లవీణ, మనోరథవీణ, సరథ గణనాథవీణ, కౌమారవీణ, అణివాణి, రావణ హస్తము, తిపిరి, సకనె, వళి, విచిత్రక, నట, సాగరిక, గుంభిక, విపంచిక, సగవీణ, వరవాది వీణ, మల్లరి, కోలాష్టి, స్వరమండలము, ఘోషావతి, ఔదుంబరి, తంత్రిసాగరము, అంబుజవీణ.

తంత్రులు:

గీతానుగము, ఉభయానుగము, ముఖవీణానుగము, ద్రుతానుగము.

జన్యజనకవిరచనలు:

కరణికలు, దండి, చిత్రము, మృదువు, లలి, మాధుర్యము, ఉల్లసము, సయతాణము, మొగచాళము, సుకళ, హయతాణము, దళహరము, సారణము, బొట్టవణిక, తిరువు, వర్తి, తాళపట్టె, కర్తరి.

బంధములు:

సమహస్తము, సైరణము, పదము, అంతరము, పారణ, దోర్తు, గలితము, జతి, ద్రుక్కారము, గచ్ఛము, మలపము, ముఖవాద్యము, జల్లణము, బొల్లావణి, మలపు, విబర్హణము, ఉల్లంఘి, అనుఘాతయుత్తాళ, విషమవాణి, అరార్ధవాణి, అర్ధవాణి, దళుకుంభవాణి, దండహస్త, జోవాణి, సమగ్రత, బిండహస్త, చంద్రాణి, గజపతి, పంచహస్త, శిరోవధి, అంతరావృత, విహస్త, పయశ్ఛేది, అస్థానగర్భ, జతి, పాజ, జలపాణి, సమపాణి, భేదగతి, పరిశ్రమము, గర్భనిర్ణయము.

సప్తతాళములు:

చంచుపుట, గచ్ఛపుట, షడ్గీత, ఉత్పుట, మోచిత, సమతాళ, సత్రచ్ఛేద.

సప్తవింశతి శుద్ధతాళములు:

ఎగ, బొంబడ, ఎడ, వాడ, గారు, హడక, బంధకరణ, బాడకరణ, క్రౌంచపదము, సరకరణ, ఆస్థానమండపము, ఫలము, చక్రవాళము, కలహంస, ఆర్ధ్య, లలిత, సరళ, విరళ, ఉమామందిర, మత్తమాతంగ, రథ్య, మత్త, ముదవ, బంధమత్తము, వరరూపకము, ఏకతాళము, మఠతాళము,

అష్టోత్తర శతతాళ భేదములు:

ఖండితతర, అవఖండ, కంకాళ, ఖండిత, చండకి, ఖండవర్ణ, అవిఘూర్ణిత, కుటిల, ఘూర్ణిత, గోష్ఠి, అర్ధ, కచ్ఛణ, అణ, అదిమాతృక, తరక్షణపుత్రి, ఉద్వీక్షణ, ఉచ్ఛవటి, అక్షోళిక, చటిక, యష్టిక, పూర్వకంకాళ, మణిమిశ్రకకంకాళ, ఖండకంకాళ, కావ్యకంకాళ, పంచాళ, భిన్నక, కోకిలప్రియ, నిరవద్య, రన్న, కుంజర, ఫణిరాజ, చతుశ్రధార, కృతి, ఛవిద్యాధర, రక్తధార, ఉత్తమమేరు, తాంబూలియాణ, మలపు, ఉత్ఫుల్లక, మాతంగ, అర్ధకళిక, సరస్వతి, కంఠాభరణ, మిశ్రతాళ, సంమిశ్రవాద్య, మిశ్రకళానూస్ఫూర్తి, మిశ్రవర్ణము, సింహవిక్రీడిత, సింహనాద, సింహనందక, లక్ష్మీస్తన, ముక్తతాళ, పంచబ్రహ్మ, దళవృద్ధ, పంచతాళ, చాయణ, పరితాళ, ప్రసక్త, ఖుర, విసరఖుర, ఉత్తర, పంచవాణ, హరిణ, మాయాఖణ, ఆదికంఖాణ, ఖంజర, చతురశ్రఖంజర, కృష్ణఖంజర, అప్రమాన ఖంజర, తాళ, లక్షవతి, ధ్రువ, లయ, తనుభద్ర, లక్షణియాణ, విలంబిత, ఆది, మత్త, వళీ, ధ్రువమత్త, జంకెమత్త, మను తెగమానంబు మత్త.

అష్టాదశ వాసనాదములు:

జాతివాస, విజాతివాస, కుమారవాస, పక్షివాస, భువనవాస, శ్వేతవాస, భాస్కరవాస, వరరుద్రవాస, హరివాస, నిధివాస, అష్టదిగ్వాస, ఋషివాస, కార్తికవాస, అఘోరవాస, బ్రహ్మవాస, త్రిపురవాస, శివభక్తివాస, భువనాధిపతి వాస.

గతి భేదములు:

ఆలాపము, హేలనము, వ్యాప్తి, బెడంగు, చాలన, సుళికె, జరము, ఇంపు, అణువు, తిరువు, జయ, అనుజయ, కొంకు, వుణవూణ, వళి, భజవణ, పాంవు, సెవణ, వహణి, సవ్యాంగుళవహణి, అధరవహణి.

అక్షరములు:

స, రి, గ, మ, ప, ధ, ని

సప్తాలాపములు:

ఆరోహి, అవరోహి, చక్రవాళ, సంపద, ప్రవ్యక్త, సువ్యక్త, లాలిత,

(సశేషము)

సోమననాటి సంగీత సంప్రదాయం

శ్రీ బాలాంత్రపు రజనీకాంతరావుగారు.

సోమన పండితారాధ్య చరిత్ర పర్వత ప్రకరణంలోని యక్షగానాది ప్రదర్శనాలను, దేశీయ ఛ్ఛందోరీతులను ఆయా పండిత వర్యులు తమ తమ పరిశోధన సందర్భాలలో ఎన్నో పర్యాయాలు స్మరిస్తూవచ్చారు. అదే ప్రకరణంలోని ఆటపాటలను భరతశాస్త్ర విషయాలను, సంగీత లక్షణ విశేషాలను సవిమర్శంగా గాని, చారిత్రిక దృష్టితో గాని ఎవరూ పరిశీలించినట్టు కనబడదు. పూర్తిగా సాహిత్యాత్మకమైన పండితారాధ్య చరిత్రలోని రసవత్కావ్య కథనచాతురికి తోడుగా పాల్కురికి సోమనాథునికి శ్రుతిస్మృతి పురాణేతిహాసాలలో, వ్యాకరణ, ఛ్ఛందోలంకార, షట్తర్క, వైశేషిక, హఠయోగ, వైద్య, రసవాద, జ్యోతిష, భరత, సంగీతాది సకలశాస్త్ర కళలలో పారంగతత్వం కూడా ఉందని ప్రస్ఫుట మౌతుంది. తెలుగునాటి తొట్టతొలుతటి యుగపు మహాకవులలో ఒకడైన సోమన కాలమునాటికి మన దేశంలో ప్రాచుర్యంలో ఉన్న సంగీత సంప్రదాయం ఎటువంటిది, చరిత్రకారులు నిర్ణయించిన భారతీయ సంగీత పరిణామదశలలో అప్పటిది ఏదశ, అనే విషయాలు తప్పక తెలిసికో తగినవి.

మన సాహిత్య చరిత్రకారులకు సోమన కాలనిర్ణయమును గురించి ఏకాభిప్రాయం లేదు; కాని, అందరూ దాదాపు ఆయన క్రీ. శ. 1160 నుంచి 1300 దరిదాపుల వరకు మొత్తం ఎనభైయేండ్లకు తక్కువ కాకుండా జీవించి ఉంటాడని తేల్చారు.[1] ఇది కాకతీయ గణపతి దేవుని పరమోచ్చకాలంనుండి రెండవ ప్రతాపరుద్రుని పరిపాలనతో కాకతీయ సామ్రాజ్యం పతనమయ్యే వరకు అని చెప్పవచ్చును. సంగీత నాట్యశాస్త్రకర్త లనిపించు కొన్న దేవతామూర్తులైన నటరాజ నందికేశ్వరాదులకును, మహామునీశ్వరు లయిన భరత మతంగాదులకును తర్వాత, ఈ కాలంలోనే (1100. 1300) ఉత్తరాదిని, దక్షిణాదిని కూడ, సంగీతంలో మార్గ, దేశిపద్ధతుల నిర్దేశంమాత్రమే కాకుండా, దేశీయగాన పద్ధతులకు కూడా లక్షణ నిర్ణయమూ, పండితాదరణమూ లభించాయి. దేవగిరి[2] రాజధానిగా పాలించిన యాదవ వంశపు రాజు సింహణ భూపాలుని కొలువులోని విద్వాంసుడు శార్ఙ్గదేవుడు రచించిన సంగీత రత్నాకరము ఉత్తర దక్షిణ సంప్రదాయము లింకా వేరుపడని ఆనాటినుంచి నేటి దాకా భారతీయ సంగీత విద్వాంసుల కందరికీ శిరోధార్యము. మతంగుని బృహద్దేశికి తర్వాత దేశీయగానమునకు లక్షణ రీత్యా గౌరవము లభించినది సంగీత రత్నాకరం ద్వారానే. నిశ్శంక బిరుదాంకుడైన ఈ శార్ఙ్గదేవుడు దాదాపు 13 వ శతాబ్దపు తొలిసగంలోనివాడని చరిత్రకారులు నిర్ణయించారు. (1200-1240) ఆంధ్ర దేశీయులైన కల్లినాథుడూ, సర్వజ్ఞసింగభూపాలుడు దరిమిలా సంగీత రత్నాకరానికి వ్యాఖ్యాతలు కావడం బట్టి చూస్తే, పుట్టుక మహారాష్ట్రములో అయినా, ఈ గ్రంథంలోని సంప్రదాయము దేశంలోని అన్ని రాజ్యాలలోని గాన పద్ధతులనూ పుడికి పుచ్చుకొని తయారైనదే అని చెప్పాలి. ఆంధ్రీ, గౌడీ, లాటీ మొదలైన జాతిగానముల నిర్వచనం మూలాన్నీ ఆంధ్రైలా, కర్ణాటైలా, ద్రావిడైలా మొదలయిన ఏలా ప్రబంధలక్షణ నిర్దేశం మూలన్నీ ఈ అభిప్రాయం ఇంకా బలపడుతుంది. పాల్కురికి సోమనా, శార్ఙ్గదేవుడూ ఇంచుమించు సమవయస్కులో కాదో

---

1. సాహిత్య మత సంప్రదాయం, చరిత్ర ఆకళించుకొన్నవారు సోమన 12 వ శతాబ్ది ఉత్తరార్ధంలో జన్మించి 13 వ శతాబ్ది ఉత్తరార్ధంలో అస్తమించినట్టు నిర్ణయించారు.—సం.
2. దేవగిరి, హైదరాబాద్ రాష్ట్రంలోని నేటి దౌలతాబాద్; తెలంగాణాకు దగ్గరిదే. -సం.

చెప్పలేము గాని, తప్పక సమకాలికులయి ఉండాలి. [1]సోమన పండితారాధ్య చరిత్రలోని సంగీతశాస్త్రవిషయయాలను శార్ఙ్గదేవుని సంగీత రత్నాకరములోని అంశములతో సరిపోల్చి పరిశీలించగా తేలిన నిర్ణయముల ద్వారా సోముని కాలపు తెలుగునాటి సంగీత సంప్రదాయమును దిక్ప్రదర్శనముగా చూపడమే యీ వ్యాసపు ఉద్దేశము.

శార్ఙ్గదేవుని గ్రంథంలోని సంగీతపారిభాషిక పదాలు అన్నీ ఈనాటికీ కర్నాటక సంగీత లక్షణంలో అదే అర్థాలతో వినబడుతుంటాయి. పాల్కురికి సోమన గ్రంథంలో వాడిన పారిభాషికాలు దాదాపు సగం ఈనాటి లక్షణ గ్రంథాలలో గాని, చివరికి సమకాలిక గ్రంథాలలో గాని దొరకడం లేదు. దీనికి కారణం ఒక విధంగా ఊహించవచ్చునని పిస్తుంది. సోమనాథుడు ఆనాడు దేశీయుములై వాడుకలో ఉన్న తెలుగు కన్నడ పదాల నెన్నిటినో (మహారాష్ట్రము కూడ ఉంటే ఉండవచ్చు) సంగీత పారిభాషికాలుగా వాడాడు. గమకాలు, దాయాలు మొదలయిన వాటి జాపితాలలో కొన్ని చోట్ల శార్ఙ్గదేవుని జాపితాలలోని పదాల సంఖ్యను మించి ఉంటాయి సోమన జాపితాలోనివి. లోక వ్యవహారంలో ఉండిన రాగాంగ క్రియాంగ భాషాంగ రాగాల పేర్లు దాదాపు. సోమన చెప్పినవన్నీ శార్ఙ్గదేవుడూ చెప్పాడు.

ఇక సోమన రచనలోని అంశాల నన్నిటినీ ఒక్కొక్కటిగా పరిశీలిద్దాము. రంగస్థలంపై ప్రవేశించిన నటగాయకులు ఆరంభ సూచక విలాసములు ప్రకటించి, శిరఃకంపమూ, అంగుళి స్ఫోటనమూ చేస్తూ, లాగు, (ప) వంజళము, ఢాళము, వళి, తిరువు, బాగు, వహణి, సాళి, బయగతి, సుగతి, బహుగతి, గతి, వీటిని పరిపాటిగా ప్రదర్శించి స్వరవంచనముల ద్వారా పటురసాలంకార భావములు స్ఫురించేటట్లుగా స్ఫుటవాద్యతాళ సంఘటనతో ఆట వేయి విధాలుగా ఆడతారు. ఈ పై జాపితాలోని మాటలలో ఢాళము, వళి, దశవిధగమకాలలోను, పంచదశగమకాలలోను అన్ని లక్షణ గ్రంథాలలోను కనిపిస్తాయి. వంజళము=గీత విశేషము అనిశబ్దరత్నాకరం. 'పంచాంసి పేరణి ఆడువారు' అనుచోట 'పంచాంసి' పంచాలి అని ఉండాలి. పంచాలి అన్నా పంజళమన్నా గీతవిశేషమే. (పాడిమెప్పించె నొకయింతి పంజళమున-కాశీ ఖండం.) తిరువు అంటే తీర్పు - లేక తీర్మానము - గానము, నాట్యము తిరిగి తిరిగి సమగతికి రావడం, అని నా ఊహ. వహణి-రాగావయవమైన దాయా (సాయా) లలో ఒకటి. మిగిలినవన్నీ గానపు మెళుకువలే అయిఉండాలి. స్వరవంచనములు అనే మాటకు స్వరవిలసనములు అనే అర్థం అయిఉండవచ్చు.

భవు బహువిధ చరిత్రములను, నాటకములాడుటను వర్ణించిన తర్వాత, వీణల రకాల జాపితా యిస్తాడు. అవి యివి: వీణోత్తమము, బ్రహ్మవీణ, కైలాసవీణ, సారంగ వీణ, కూర్మవీణ, ఆకాశవీణ, పినాకవీణ, రావణవీణ, గౌరివీణ, గాంధర్వవీణ, బాణవీణ, కాశ్యపవీణ, స్వయంభువీణ, భుజంగవీణ, భోజవీణ, కిన్నరవీణ, త్రినరవీణ, సరస్వతివీణ, మొల్లవీణ, మనోరథవీణ, గణనాథవీణ, కౌమారవీణ, అణివాణి, రావణహస్తము, తిపిరి, సకసె, వళి, విచిత్రక, నట, సాగరిక, కుంభిక, విపంచిక, శరవీణ, శరవాది వీణ, మల్లరి, కోలాష్టి, స్వరమండలము, ఘోషావతి, ఔదుంబరి, తంత్రిసాగరము, అంబుజవీణ.

వీటిలో పినాకిని, కిన్నరి,విపంచికమాత్రము శార్ఙ్గదేవుని జాపితాలో కనిపిస్తాయి. ఇవి కాక నకులవీణ, చిత్రవీణ, మత్తకోకిల, నిశ్శంక వీణ ఇవి మాత్రము సోమన జాపితాలో లేనివి రత్నాకరంలో ఉన్నాయి. నిశ్శంక వీణ శార్ఙ్గదేవుడు కనిపెట్టినదే. సారంగవీణ అనేది కూడ శార్ఙ్గదేవునికి సంబంధించిన దేనా? ఈ నాటి సారంగికి ఇది మూలమేమో అని కొందరు విద్వాంసుల ఊహ. సోముని జాపితాలోని వీణలన్నీ వీణలేకాక ఇతర తంత్రీ వాద్యములు కూడ కలిసి, వీణ అనేది తంత్రీవాద్య సామాన్య వాచకమేమో! వాటిలో మొల్లవీణ, అణివాణి, తిపిరి, సకసె, వళి ఈ అయిదూ కేవలము తెలుగు వీణలే అయిఉండాలి కదా. స్వరమండలము పాశ్చాత్యుల హార్పును పోలిన ప్రాచీన భారతీయ వాద్యము.

---

1. సోమనాథుని వార్ధకంలో శార్ఙ్గదేవుడు యువకుడై వుంటాడు.—సం.

వీణల పట్టికకు తర్వాత గాయకులు గీతాను గము, ముఖవీణానుగము, ద్రుతానుగము లను లక్షణోక్తములను ప్రదర్శిస్తారు. గీతానుగము అనేది నోటిపాట అయిన తరువాత వాద్యము లలో అనుసరించి వచ్చే సంగీతము. మిగిలిన రెండూ రత్నాకరములో కనబడవు.

దండి, చిత్రము, మృదువు, లలి, మాధుర్యము ఉల్లసనము, సయతాణము, మొగిచాళము, సుకళ, హయతాణము, దళహారము, సారణము, పొట్టవణిగ, తిరువు, వర్తి, తాళిపట్టె, కర్తరి ఏర్పడగా, కిన్నరులువాయింపగా తవణాంగ ములు మెరుస్తాయి. ఇవన్నీ బహుశా కిన్నరి మొదలయిన వాద్యములపై ప్రయోగించే సంగీతి ప్రక్రియలుకావచ్చు. ఇవి రత్నాకరములో కని పించలేదు.

ఆవెంటనే బంధములని మరొక పెద్ద పట్టిక ఉంది సమహస్తము, సైరణము, పదము, అంతరము, పారణ, తోర్రుగలితము, జతి, ద్రుక్కరము, కిచ్చము, మలపము, ముఖ వాద్యము, చల్లణం, బొల్లావణి, మలపు, విబ రణం, ఉల్లంఘు, అనుఘాత, ఉత్తాళ, విషమ వాణి, అరార వాణి, అరవాణి, దళుకుంభ వాణి, దండహస్త, జోవాణి, సమగ్రత, పండ హస్త, చంద్రాణి, అజవతి, పంచహస్త, శిరో వధ, అంతరావృత, విహస్త, పయిశ్చేధ, ఆసాన గర్భ, జతి, పాజ, జలపాణి, సమపాణి, భేద గతి, పరిశ్రమము, గర్భనిర్ణయము--ఇవన్నీ బం ధములు.

సోమనఇచ్చిన పై పట్టికలోనిపేరులు, రత్నా కరములోని వాద్యాధ్యాయంలో పటహాది వాద్యాల జాతిసాధారణోద్దేశశీర్షికలో వానిపై ప్రదర్శించే ప్రక్రియలుగా కనిపించాయి. అవి బొల్లావణి, చల్లావణి, ఉడువ, కుచుంబిణి, చారుశ్రవణిక, అలగ్న, పరిశ్రవణిక, సమప్ర హార, కుడువచారణ, కరచారణ, దండహస్త, ఘనరవ. హుడుక్కమనువాద్యము (ఉడుక్క లేక పెద్దడమరుకం) పై వాయించతగ్గవి కొన్ని ఇతరవాద్య ప్రబంధములూ, పై పట్టికలోని పేర్లు కొన్నిటి అర్థాలూ, లక్షణాలూ సోమన పేర్కొన్నవీ రత్నాకరములోనివీ ఒకటే అని తెలుస్తోంది. ఆవెంటనే పుష్పాంజలిగా మద్దళాలపైని ఖండజాతి, రేగువణి, దుడుకు, క్షీంకారం ప్రయోగిస్తారు. రేగువణి రత్నాకరంలో రిగోణి అని చెప్పబడింది.

ఆ తర్వాత వాద్యచూడాదులు: వాద్యము లపై చూడాదులు (శూళాదులు) అనబడే తాళ యుక్త స్వరవిన్యాసం. అటుపైని భరతుడు, నంది తామే మద్దెలలపై ఏడు ప్రథమతాళాలను, ఇరవైయేడు శుద్ధతాళాలను 85 "ప్రథమ శుద్ధాది విధంగ వినుత ధంగాభంగ వివిధతాళము లను" వాయిస్తారు. ఈ 85ను 108 తాళముల లోనివని చెప్పాడు సోమన. చంచుపుట కచ్ఛ పుటలు మాత్రము రత్నాకరంలో చచ్చత్పుట, చాచపుట అనిఉన్నాయి; మిగిలిన ప్రథమ తాళములకుగాని, 27 శుద్ధతాళములకుగాని రత్నాకరములో పోలికలేదు. 85 తాళముల లోని చాలపేరులుమట్టుకు రత్నాకరములోని 108 దేశితాళముల పట్టికలోనిపేళ్ళతో సరి పోయాయి.

అష్టోత్తరశతతాళము లయాక సోమన జాతి వాస, కుమారవాస, పక్షివాస, భువనవాస మొదలయిన అష్టాదశవాసనాదములను చెప్పా డు. ఇవి సంగీతరత్నాకరములో లేవు. బహుశా ఇవి శైవసంబంధమైన ఉత్సవనాదము లయి ఉండాలి.

22 గతులు:

ఆలాప, హేలన, వ్యాప్తి, బెడంగు, చాలన, సులికి, జర, ఇంపు, సొంపు, అణువు, తిరువు, జవు, అనుజయ, కొంకు, వుణవూణ, వళి, భజ వణ, పొంవు, సెవణ, వహణి, సవ్యాంగుళి వహణి, అధరవహణి.

7 అలాపనములు:

ఆరోహి, అవరోహి, చక్రవాళ, సంపద, సువ్యక్త, లాలిత.

22 శ్రుతులు:

స—సకళ, గూఢ, నిష్కళ, సంహృత
రి—అవళి, మధుర, ఏకాక్షరి
గ—భృంగిజ, పరేంగిత
మ—పూర్వి, వాసరంజిక, అలంకారిణి
ప—రేణుక, ప్రస్తవాసి, లలిత, సర్వవాసి
ద—భాషాంగి, నర్తక, అపూర్ణ
ని—ప్రచ్ఛన్న, సర్వవ్యాపి

పైనిచెప్పిన ద్వావింశతిగతులలోని కొన్ని పేరులు సంగీతరత్నాకరములోని తాయముల

పేరులతో సమంగా సరిపోలుతున్నాయి. వీటన్నిటినీకూడ, గమకములతోగాని, స్థాయములతోగాని సంబంధించిన ఆనాటి రాగప్రస్తారావయములుగా భావించవచ్చు. సప్తాలాపనములు అను ఏడువిధములయిన ఆలాపనభేదములుసోమన గ్రంథములోనే చూస్తాముగాని, ఇతరగ్రంథాలలో కనబడవు. అలాగే సప్తగ్రామ జనితములు ఉదితస్వరములు అంటాడు సోమన. భరతుడు నాట్యశాస్త్రములో షడ్జమధ్యమ గ్రామములు రెండింటినే పేర్కొన్నాడు. శార్ఙ్గదేవుడు సంగీతరత్నాకరములో షడ్జమధ్యమ గ్రామములకుతోడు గాంధార గ్రామమును పేర్కొన్నాడుగాని లోకవ్యవహారములో దాని ప్రయోజనంలేదని వ్యాఖ్యాతలన్నారు. "గాంధారపూర్వో న మహీతలేస్తి స గానయోగ్యః ఖలునారదాదేః". శిలప్పధికారములో కూడ మూడుగ్రామాలే చెప్పారు.

ఆతర్వాత 22 శ్రుతులకు సోమనాథుడు ఇచ్చినపేరులు సకళ, గూఢ, నిష్కళ సంహృత మొదలైనవి (పైన వివరించినవి) కాగా, అన్ని సంగీతగ్రంథాలలోను ప్రసిద్ధిపొందినవి ఛందోవతి, రంజని, క్షోభిణి మొదలైనవి. ఛందోవత్యాదులను సోమన పేర్కొనలేదు.

ఆ తరువాత సోమనాథుడు ద్వావింశతి గమకాలను పేర్కొన్నాడు. సంగీత రత్నాకరంలోనివి పంచదశగమకాలు. అద్యతన సంగీతగ్రంథాలలో దశవిధగమకాలనే పాటిస్తున్నారు. సోమనచెప్పిన గమకాలు: దీర్ఘలాలిత, దీర్ఘక, అదీర్ఘ, దీర్ఘోల్లసిత, దీర్ఘకంపిత, ఉల్లసిత, సమోల్లసిత, ఉల్లాసిత, ఉచ్చరిత, స్ఫురిత, మూర్ధన్నిక్షిప్త, కోమల, ఆక్షిప్త, భ్రమిత, ఆహత, లలితోత్తమ, లలిత, ప్రస్తుత, గుంఫిత, స్వాత్క్రాంత, కుంచిత, కరసితములు. వీటిని సంగీతరత్నాకరములో పేర్కొన్న పంచదశ గమకాలతో పోలిస్తే, పేరులతో భేదాలున్నా, అర్థంలో చాలమట్టుకు అవీ ఇవీ ఒకటేఅనీ, సోమనాథుడు పేర్కొన్న అదనపుగమకాలు రానురాను వ్యవహారంలోనుంచి జారిపోయి ఉండవచ్చుననీ తెలుస్తుంది. ఈ ఇరవై రెండూ కాక, సోమనాథుడు ప్రత్యేకగమకాలేడింటిని చెప్పాడు: కంపితము, స్ఫురితము, లీనము, త్రిభిన్నోత్తర, సప్తధా, ఆందోళితాహతము, మూర్ఛకలనము. ఇవి ఆనాడు బహుళప్రఖ్యారంలో ఉండి ఉండాలి. సంగీతరత్నాకరములోని పంచదశగమకాలు: తిరిపము, కంపితము, స్ఫురితము, లీనము, ఆందోళితము, వళి, త్రిభిన్నము, కురుళము, ఆహతము, ఉల్లసితము, ప్లావితము, గుంఫితములేక హుంఫితము, ముద్రితము, మిశ్రితము—ఈ గమకాలన్నీ ఈనాటికి కూడా ప్రసిద్ధాలేకాని, అద్యతన లక్షణకారులు దశవిధగమకాలని వీటిలో పదింటినే పాటిస్తున్నారు.

తరువాత సోమనాథుడు శ్రీరాగము, ఆందోళి, చిత్రాంగి, లలిత, సౌర, గౌళి, శంకరాభరణము మొదలయిన 108 రాగముల పేర్లిచ్చాడు. సాంగ, రాగాంగ, భాషాంగ, క్రియాంగ సంగతోపాంగ సంజనితములు, స్త్రీపున్నపుంసక భేదములు, షాడవౌడవభేదములు ఈ నూటయెనిమిదిరాగాలలోను కలుగుతాయని చెప్పాడు. ఇంచుమించు ఈ రాగాల పేర్లన్నీ సంగీతరత్నాకరంలో ఉన్నవే. కాంభోది కాంభోజి రెండూ ఒకేరాగపు పేరులో, పరిణామాంతరములేమో అనేభావంతో ఆధునికులు రెండూ ఒకటిగానే వాడుతుంటారు. చిలుకూరినారాయణరావుగారు అచ్చువేయించిన పుస్తకంలో ధన్నాసి, కాంభోది, దేశాక్షి అని కాంభోది, ఒకసారి, పాతికముప్ఫయి పంక్తుల తర్వాత గంధికామోది, శ్రీకంఠ, కాంభోజి, అని కాంభోజిని ఒకసారి వేర్వేరుగా చూపించారు. కాంభోది, కాంభోజి ఒకే రాగపు రెండుపర్యాయపదాలే అయితీరాలి - అందుచేత, గంధికామోది, శ్రీకంఠకాంభోజి (శ్రీకంఠపక్కాకామా పొరపాటయిఉండాలి) కాంభోజితో వేరు ఛాయలు కలిసి వేరైన రాగాలు. సోమనకు రెండుశతాబ్దాల తరువాతివారైన తాళ్లపాకకవుల కీర్తనలలో కాంభోజి, తెలుగు కాంభోజిరాగాలలో వరుసగా 35, 2, కీర్తనలకు తక్కువకాకుండా ఉన్నాయి.

సోమనాథుడు పేర్కొన్న రాగాలలో ఈనాటికీ ప్రసిద్ధంగాఉన్న కొన్నిరాగాల పేర్లు- శ్రీరాగము, ఆందోళి, లలిత, గౌళి (శ), శంకరాభరణము, ధన్నాసి, దేశాక్షి, బహుళి (బౌళి, లేక భవుళి) బంగాళ,-నాట,(మాయాళి) మాళవగౌళ, కర్ణాట (కన్నడ) గౌళ, భైరవి, వసంత, ఘంటారవము, మలహరి, భూపాళము.

హిందోళము, కాంభోజి, రామక్రియ, తరంగిణి, దేశి.

(సోమన ఇచ్చిన కొన్ని రాగాలు)—(ఈనాటి ఈరాగాలు కావచ్చును.)

దేవగుప్త	—	రేవగుప్తి
కన్నడిక	—	కన్నడ
నాగదివి వరంజి	—	నాటవరంజి (?)
అసారవరాళి	—	అసావేరి
దివ్యావతి	—	ద్విజావంతి (?)
దుండక్రియ	—	గుండ(ట)క్రియ

నాగవరాళి, కర్ణాటవరాళి మొదలైన వరాళీ భేదాలన్నీ రత్నాకరంలో వరాటికా అని కనిపిస్తాయి. సోమనచూపిన అభ్రపంచమమూ రత్నాకరములోని ఆమ్రపంచమమూ ఒకటే కావాలి. కర్ణాట కుంతల శబ్దాలు సమానార్థకాలుగా తోస్తాయి. సోమనచూపిన వరాళి భేదాలలోని కర్ణాటవరాళి, రత్నాకరములోని కాంతలవరాళి ఈఊహకి తోడుపడతాయి. నేటి కుంతలవరాళి కివి పూర్వనామా లేమో.

సోమనాథుడు పేర్కొన్న 108 రాగాలలోను సుమారు 20కి పైబడిన రాగాలు తాళ్ళపాకకవుల సంకీర్తనలలో కనిపిస్తాయి. అవియివి: కన్నడగౌళ, గుండక్రియ, కాంభోజి, దేశాక్షి, దేశి, దేసాళం, ధన్యాసి, నాట, భూపాళం, భైరవి, భౌళి, మలహరి, మాళవి, మాళవగౌళ, మాళవశ్రీ, రామక్రియ, లలిత, వసంత, శంకరాభరణ, శ్రీరాగం, సాళంగనాట, సౌరాష్ట్రిగుజ్జరి.

అన్నమాచార్యులు మున్నగువారు చాల సంకీర్తనములుపాడిన సామంతం, ముఖారి, వరాళి, మంగళకౌశికి, నాదనామక్రియ, దేవగాంధారి, పాడి, మధ్యమావతి, కేదారగౌళ, అన్నిటికన్న ముఖ్యమయిన ఆహిరిరాగము ఇవి తెలుగుదేశంలో బహుప్రాచీనమైన రాగాలు, తెలుగువారి సొంతసొత్తు అనిపించుకొనేవి బహుశా సోమనాథుని తర్వాత రెండువందల ఏళ్ళలో ప్రచారంలోకి వచ్చి ఉండాలి.

రాగ ప్రశంసకు తర్వాత సోమన బంబళ, నారాట, మిశ్ర, కావుళ ధ్వనిచతుష్కమును పేర్కొన్నాడు. మానవగాత్రంనుంచి వచ్చే శబ్దమును సంగీతలక్షణకారులు చతుర్విధమన్నారు.

"చతుర్భేదో భవేచ్ఛబ్దః ఖాహులో నారటాభిదః,
బోంబకో మిశ్రకశ్చేతి తల్లక్షణ మథోచ్యతే.
కఫజః ఖాహులః స్నిగ్ధమధురః సౌకుమార్యయుక్,
అడిల్ల ఏషఏవ స్యాత్ ప్రౌఢశ్చే న్మంద్రమధ్యయోః.
త్రిస్థానఘనగంభీరలీనః పిత్తోద్భవో ధ్వనిః,
నారాటో, బోంబకస్తు స్యా దంతర్నిస్సారతాయుతః.
పరుషోచ్చతరః స్థూలో వాతజః శార్ఙ్గిణోదితః"
ఏతత్సంమిశ్రణా దుక్తో మిశ్రకః సంనిపాతికః.
—సంగీతరత్నాకరం.

రత్నాకరంలోని ఖాహులము, బోంబకము సోమనచెప్పినకావుళము, బంబళము కావచ్చును.

ఆ తరువాత, జయ, ఉజ్జయ అనే సరివాచకములు, హాయి, సుహాయి, గాణాయి, గూఢాయి, గాఢాయి, వాయి, దేణాయి, బహుళాయి, బడియాయి, నిబిడాయి, చోక్షాయి, దిక్షాయి-ఈ 12 అనువాచకములు. ఇవి ఆలాపనలో స్వరములతో కలిసి వినిపించే అను స్వరాల భేదాలు కావచ్చు. ఈ మాటలన్నీ మహారాష్ట్రి శబ్దాలుగా తోస్తాయి. రత్నాకరంలో లేవు; ఇతర లక్షణ గ్రంథాలలోను కనబడవు.

షట్స్వాదు, సప్తస్వాదు, అష్టావళి, నవస్వాదు, మాయాయి - ఈ అయిదు జయపంచకము.

దేహావళి, మదావళి, కంఠావళి-జయత్రయం, విజయస్థానకం, వళిగ, అంతరం, ఉప్పరవట్ట, మందరణ, వాళ, సర్వగత, భంగాస్థానము, గమళాయి, నాభిగతి, ఉదరగతి, కంఠగతి-ఈ 12 న్నూ తిరువులు. తిరువులంటే ఆలాపనలో వచ్చే తిరుగుడులు లేక బిరకాలు కావచ్చునేమో. ఇవి కూడ ప్రసిద్ధ సంగీత లక్షణ గ్రంథాలలో వేటిలోనూ కనబడువు.

11 వహణి భేదాలు: పరిహారి, సక్కట, సరివాగ, కంఠికాపాళి, ఉన్కుటము, ముదువ, దేహజాత, నాభిజాత, కక్షజాత, ఉదరజాత, కంఠజాత. "ఆరోహణే,అవరోహణేవా వర్ణేస్వరాణాం కంపనం వహనీత్యుచ్యతే" (రత్నాకరమునకు సింహ భూపాలుని వ్యాఖ్య.) ఆ వహని గీతవహాని, ఆలప్తివహాని అని రెండు

విధాలు. స్థిర, వేగాద్య అని రెండు రకాలు—అవి మళ్లీ 3 విధాలు: హృద్య, కంఠ్య, శిరస్య.

ఆ తర్వాత సోమనాథుడు పేర్కొన్నవి: ద్వాత్రింశత్ (32) విశుద్ధ ఠాయములు. ఈ ఠాయము అనే పదం స్థాయము అనుదానికి ప్రాకృతరూపం.

"రాగస్యావయవో స్థాయో, నాగో గమక ఉచ్యతే, తత్రోక్తం లక్ష్మ్య వాగానాం స్థాయానాం తూచ్యతేధునా" అని సంగీత రత్నాకరం. 32 విశుద్ధ ఠాయాలు: లలిత, గాఢ, గాఢలలిత, బొచ్చలలిత, నేవళ, లవులంగితము, గహగుహాకము, బొచ్చగాఢ, వివరణ, మహిమదొక్కటి, గమకముదొక్కటి, కంపితము, వివళ, గాణాయిలము, నింపు, గోష్ఠా గోష్ఠి, నుంపు, దీనకాకు, వెల్లాపెల్లి, కల్లి, స్వభావకాకు, కొంకు, (కంపితం ఇంకొక సారి), అణుక, దరహాగం, అనుఠాయి, ఓజి, సరిది, పేటాపేటి, సరిపరిసంబు మోట్టాయితము. సంగీతసుధ మొదలయిన (-17 వ శతాబ్దం) లక్షణ గ్రంథాలలో 15 ఠాయభేదములే ఉన్నాయి.

27 సాళగ తాళగతులు: నెవణ, దానము, సుత్తి, పూరణ, రంగు, సోపర క్త, జిగి, సంగతి, గమళ, కంపితము, ఆలాడం, ఆనైకం, సమణ, ఘోట్టాయి, వరువడి, గవణ, ఆవాళ, వ్యక్తి, ప్రబంధం, క్షేత్రాంగం, అలంకూళి, షడక్షర, అవజ్ఞ, నిహతము, ఉభయకాళాస, తాహుత్తర, భజవణి. (సాళగ తాళగతులు) నాగావతి, నందావతి, భద్రావతి, వినయావతి, భోగావతి, ఇంద్రావతి—ఈ ఆరు ఆళతులు. ఇవి ఏవో స్పష్టముగా తెలియ లేదు.

ఈ ఠాయాల పేర్లు, సాళగ తాళగతులు, ఆళతులు ఇవేవీ సమకాలికములలో గాని, అద్యతనములలోగాని ఏ లక్షణగ్రంథములలోను లేవు.

పాల్కురికి సోమనాథుని సంగీతశాస్త్ర వైదుష్యము అసాధారణము అయిఉండాలి. భారతదేశములోని వివిధ రాజ్యాలలో నెలకొని, అలము కొంటూ ఉండిన వివిధ సంగీత పద్ధతులలో సోమనాథునిది ప్రత్యేకించి చెప్పదగిన శాఖ అని తోస్తుంది. ఈ శాఖలోని కొన్ని అంశములకు శార్ఙ్గదేవుడు మొదలయిన సమకాలిక లక్షణ కర్తల పద్ధతిలోని అంశములతో ఏ కొంత మాత్రమో సాధారణ దృష్ట్యా సామ్యం ఉన్నప్పటికీ, విశేషాంశా లెన్నిటినో సోమన పద్ధతి తన కాలపు దేశీయగాన సంపద నుంచి పుణికి పుచ్చుకొన్నట్లు ఊహింప వచ్చు. దేశిసారస్వత రచనా వ్యాసంగముతో పాటు దేశీయ గాన వాల్లభ్యమును, శ్రుతిస్మృతి పురాణేతిహాసాది బహు విద్యలతో పాటు మార్గ సంగీతాది చతుష్షష్టి కళలలోనూ కూడ అపార విజ్ఞానమును సాధించి, తన గ్రంథములో విచ్చల విడిగా వెదజల్లిన సోమనాథుడు మన జాతీయ కవులలో అగ్రగణ్యులలో అగ్రగణ్యుడు.

శా. తంజాధీశుఁడు పంపఁగా దళము లుత్సాహంబుతో వచ్చు నీ
గంజాతిండి మరాటిఫౌఁజుల పయిం గ్రొత్తగా నేలరా?
కెంజం జొత్తురు నీదు చేతికొరడా కీ యా తథాకే సుమీ
కంజాక్షీసుమచాప! ముద్దు విజయస్వామీ! నృపాలద్విపా!

Edited and Published by T. Ramachandra, 2/583, Pycrofts Road, Madras-5,
Printed by G. Bhavanarayana at the Weldun Press, 146, T. H. Road, Madras-21.